

УКРАЇНА І СВІТ: ВСТУП ДО ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Київ
Оріон

6

свобода Батьківщина рівність повага родина

УКРАЇНА І СВІТ:

ВСТУП ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Підручник інтегрованого курсу для 6 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

УДК 94*кл6(075.3)
Щ96

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.03.2023 р. № 254)

Підручник реалізує модельну навчальну програму
«Україна і світ: вступ до історії України та громадянської
освіти. 5–6 класи (інтегрований курс)»

(авторський колектив:
Н. С. Власова, О. В. Желіба, В. О. Кронгауз, Д. О. Секиринський,
керівник авторського колективу — І. Я. Щупак)

Авторський колектив підручника:

І. Я. Щупак, Н. С. Власова, Д. О. Секиринський, В. О. Кронгауз,
А. М. Посуньо, В. А. Павловська-Кравчук

Щупак І. Я.

Щ96 Україна і світ: вступ до історії та громадянської
освіти (інтегрований курс) : Підручник інтегрованого
курсу для 6 класу закладів загальної середньої освіти /
І. Я. Щупак, Н. С. Власова, Д. О. Секиринський,
В. О. Кронгауз, А. М. Посуньо, В. А. Павловська-
Кравчук. — Київ : УОБЦ «Оріон», 2023.

ISBN 000-000-000-000-0.

УДК 94*кл6(075.3)

ISBN 000-000-000-000-0

© Щупак І. Я., Власова Н. С.,
Секиринський Д. О., Кронгауз В. О.,
Посуньо А. М., Павловська-Кравчук В. А.
© УОБЦ «Оріон», 2023

ШАНОВНІ ШЕСТИКЛАСНИЦІ ТА ШЕСТИКЛАСНИКИ!

У 5 класі ви вже розпочали мандрівку світом історії людства та громадянського суспільства. У цьому році продовжите пізнавати світ, осмислювати історичні події та навчатися бути справжніми громадянами — патріотами своєї держави!

Перш за все в цьому році ви будете вивчати людину та її місце у спільноті інших людей, визначати місце сім'ї в житті окремої людини та всього суспільства, досліджуватимете власну історію. Ви дізнаєтесь, як виникла сім'я та які історичні форми вона має, чому міста є основою цивілізації, як зароджувалися громади, які форми держави та управління існують сьогодні та як вони виникали.

Для цього, спираючись на ваші знання з курсу 5 класу, ви детальніше ознайомитеся з містами та їх роллю в історії України і світу, особливостями розвитку людської праці, господарства, культури; познайомитеся з поняттями соціального статусу, поринете в історію українського державотворення. Поєднуючи знання з історії та громадянської освіти, зможете дати відповідь на запитання: *«Яке місце в історії належить людині та суспільству?»*. А ще — допомогти своїм старшим родичам і знайомим дорослим розібратися в історії світу і нашої країни, за що вони будуть вам дуже вдячні.

Для того, щоб ваша мандрівка була цікавою та яскравою, і створений підручник, який ви тримаєте у руках. Вас очікують цікаві комікси, хмарки слів, ребуси та загадки. Ви зможете візуалізувати текст за допомогою інфографіки та виконувати завдання «творчої майстерні». Ви навчитесь самостійно планувати й оцінювати свою діяльність, брати відповідальність за себе, розуміти зв'язок історії і сьогодення.

Ну що, готові? Тоді вперед до пізнання історії та громадянської освіти!

Бажаємо успіхів!

*Із повагою до кожної і кожного з вас,
авторський колектив*

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ЛЮДИНА І СІМ'Я

§ 1. Вступ. Людина як соціальна істота	6
§ 2. Людина і сім'я. Зародження родини та її історичні типи.	12
§ 3–4. Розвиток людини у сім'ї. Життєві цінності	16

РОЗДІЛ II. Я І МОЯ ІСТОРІЯ

§ 5. Родина і родинна традиція	21
§ 6. Генеалогія — родовід людини	25
§ 7. Родинна пам'ятка. Родинна хроніка. Джерела історії роду	28
§ 8. Практичне заняття: «Історія мого роду»	32
§ 9. Урок-узагальнення за темами: «Вступ», «Людина і сім'я», «Генеалогія. Історія мого роду»	36

РОЗДІЛ III. МІСТА І СЕЛА В ІСТОРІЇ

§ 10. Кочів'я та городище. Село та селище	41
§ 11. Кочовий та осілий способи життя	48
§ 12. Фортеця. Замок. Палац.	52
§ 13. Місто — основа цивілізації	59
§ 14. Міста-держави стародавнього світу	63
§ 15. Середньовічні міста	68
§ 16. Міста в історії України	73
§ 17. Сучасне місто. Урбанізація. Мегаполіси.	79
§ 18. Практичне заняття: «Досліджуємо міста: вік, назва, символіка»	84
§ 19. Урок-узагальнення за темою «Міста і села в історії»	90

РОЗДІЛ IV. ЗАРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК ЛЮДСЬКИХ ГРОМАД

§ 20. Громада. Зародження громад в історії.	93
§ 21. Історичні типи громад	101
§ 22–23. Самоврядування громад. Сучасна міська (сільська) громада	108
§ 24. Громадська організація.	114
§ 25. Шкільна громада	119
§ 26. Практичне заняття: «Я у громаді»	124
§ 27. Урок-узагальнення за темою «Зародження і розвиток людських громад»	128

РОЗДІЛ V. РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

§ 28. Праця і господарство. Економіка.	131
§ 29. Привласнювальне господарство.	136
§ 30. Відтворювальне господарство.	139
§ 31. Суспільні поділи праці	144
§ 32. Натуральне і товарне господарство	150
§ 33. Становлення ринкової економіки.	155

§ 34. Фізична та розумова праця	161
§ 35. Промисловий переворот. Індустріалізація.	165
§ 36. Постіндустріальна економіка	170
§ 37. <i>Практичне заняття</i>	175
§ 38. <i>Урок узагальнення та контролю</i>	178

РОЗДІЛ VI. ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННЯ, ТРАДИЦІЇ ТА ВИХОВАННЯ ВПРОДОВЖ ІСТОРІЇ

§ 39. Повсякдення людини протягом історії	180
§ 40. Одяг і мода в історії людства	187
§ 41. Системи харчування. Раціон	194
§ 42. Житло і архітектура	201
§ 43. Традиції і свята	208
§ 44. Медицина і здоров'я. Епідемії	215
§ 45. Фізична культура і спорт	224
§ 46. Наука і техніка в історії людства	231
§ 47. Освіта і виховання	240
§ 48. Школи та університети	246
§ 49. <i>Практичне заняття</i>	255
§ 50. <i>Урок узагальнення та контролю</i>	258

РОЗДІЛ VII. СУСПІЛЬСТВО В ІСТОРІЇ

§ 51. Суспільство та соціальні групи.	261
§ 52. Суспільні відносини. Цінності та норми	266
§ 53. Соціальний статус. Влада	273
§ 54. Країна. Народ	277
§ 55. Етнос та нація	280
§ 56. Символи нації. Солідарність. Патріотизм. Націоналізм	284
§ 57. Політика. Держава	290
§ 58. Монархія. Монархи в історії. Імперії	297
§ 59. Республіка. Парламент. Уряд. Президент. Суд. Політичні партії	300
§ 60. Національна держава. Громадянство	
§ 61. Конституція. Закон. Демократія.	306
§ 62. Історія українського державотворення.	313
§ 63. Релігія у житті суспільства. Релігійні громади	319
§ 64. Світові релігії.	
§ 65. Людство. «Ми» і «вони». Образ «іншого». Культура	326
§ 66. Гендер. Шовінізм. Расизм. Дискримінація. Толерантність	330
§ 67. Глобалізація. Сталий розвиток. ООН та Європейський Союз.	335
§ 68. <i>Практичне заняття</i>	340
§ 69. <i>Узагальнення</i> . Суспільство в історії і сучасності. Моє місце в суспільстві.	343
§ 70. <i>Узагальнення за курсом</i>	

РОЗДІЛ I. ЛЮДИНА І СІМ'Я

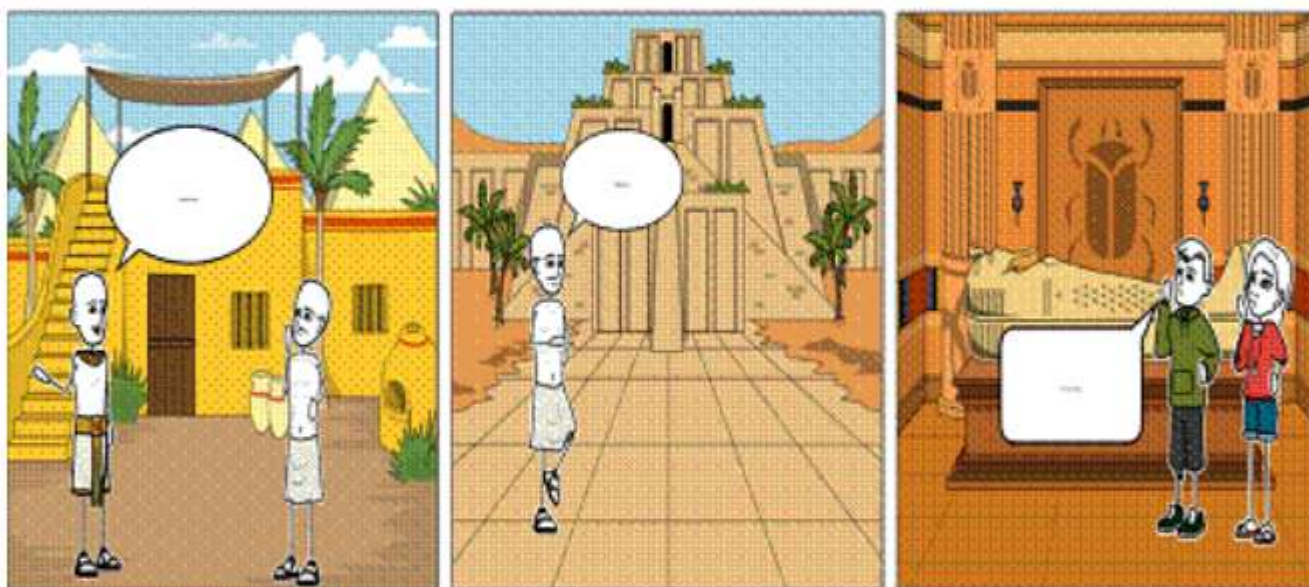
§ 1 ВСТУП. ЛЮДИНА
ЯК СОЦІАЛЬНА ІСТОТА

Що таке людина? Як ви розумієте думку Аристотеля: «Людина — істота соціальна, її не створили для життя в самотності»?

Діємо: практичні завдання

Що вивчає історія? Яке місце в історії належить людині? Чи може, на вашу думку, одна людина змінити хід історії? Пригадайте, які непересічні історичні особистості вам відомі.

Користуючись знаннями, які ви отримали у 5 класі, складіть власний варіант коміксу, використавши запропонований шаблон.

Кожен з нас із самого дитинства знає, що ми всі народжуємося людьми та живемо серед людей. І саме людина — це найбільш загадкова та найбільш дивна істота на Землі. Дослідити особливості кожної людини неможливо, адже всі ми різні. Неможливо зрозуміти людські думки та передбачити дії. Але з давніх-давен науковці, дослідники, філософи намагалися виокремити риси, притаманні виключно людині. Серед них можна назвати такі: вміння мислити, використовувати розум, розвиватися, прагнення до спілкування, здатність до творчості, здатність накопичувати знання тощо.

Як відомо, перші люди з'явилися на Землі понад 2 мільйони років тому. Сьогодні існує кілька популярних теорій появи першої людини на землі. Серед них — божественна теорія, теорія еволюції (Чарльза Дарвіна), космічна теорія тощо. Остаточного довести жодну з теорій досі не вдалося. Проте вчені точно з'ясували, що первісні люди були мисливцями і збирачами, мали зародки духовної культури та прагнули жити серед інших людей.

Діємо: практичні завдання

За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, які теорії появи людини існують. Спробуйте візуалізувати одну з теорій у довільному вигляді.

Кожна людина — це окремо існуючий живий організм, *індивід*, що має від самого народження певні потреби. Так, після народження жодна людина не виживе, якщо покинути її самотньою, не годувати, не вчити, не доглядати. Отже, природно, що людина потребує їжі, відпочинку, тепла, спілкування. У кожного окремого індивіда є свої біологічні властивості — зріст, вага, колір волосся та очей тощо.

Варто запам'ятати!

Індивід (індивідуум) — окремий живий організм, який існує самостійно.

Але попри те, що всі люди мають схожі біологічні риси, ми ніколи не знайдемо на світі двох абсолютно однакових людей. Навіть близнюки, які схожі зовнішністю, будуть абсолютно різними людьми — вони любитимуть різну їжу, слухатимуть різну музику, матимуть різні звички, характери тощо. Саме такі особливості кожної людини складають її *індивідуальність*. Індивідуальність в людині формується під впливом соціального середовища. Така людина активна, вона має власну думку та життєву позицію, переконання та погляди.

Варто запам'ятати!

Індивідуальність — сукупність певних властивостей, рис і досвіду кожної людини, що відрізняють її від інших індивідуумів.

Невід’ємним від поняття людини є поняття особистості. **Особистість** — людина, яку виховали в суспільстві. Якою буде особистість — залежить насамперед від оточення: родини, друзів, шкільного колективу, кола спілкування. Ще у Стародавній Греції філософи вперше спробували визначити, якими можуть бути прояви людської особистості. Вони виділили чотири типи особистості — весела, дратівлива, пригнічена і неемоційна.

Варто запам’ятати!

Особистість — конкретна людина, що має свої особливості характеру, поведінки тощо.

Отже, не дивлячись на складність усвідомлення сутності людини, вчені єдині в тому, що людина, яка полишена на самоті, не може розвиватися повноцінно. У давнину навіть існувала така форма покарання найбільш небезпечних злочинців, як заборона спілкування і вигнання за межі людського колективу. Таким чином, людина є соціальною істотою, має біологічні та духовні потреби.

Поміркуймо!

Скористайтесь запропонованою схемою. Поміркуйте, які характерні риси індивідуальності маєте ви. Чи можуть риси, притаманні індивідуальності, змінюватися протягом життя людини?

Історичні подробиці

Усім відома книжка Р. Кіплінга про хлопчика Мауглі, який вижив у диких джунглях та якого виховала зграя вовків. Але чи можливе щось подібне в реальному житті? Німецька фотографиня Джулія Фуллертон-Баттен стала авторкою проекту «Дикі діти». Вона зробила низку знакових фотографій дітей, які вирости поза межами нормального людського суспільства. Прочитайте одну з історій проекту.

У 1978 році на Фіджі був випадково знайдений хлопчик на ім'я Суджит Кумар. Хлопчику було 6–7 років на вигляд, але він не розмовляв, а поведився, як півень: кукурікав, мав пташині звички. Як з'ясувалося, на кілька років хлопця замкнув у курнику його власний дідусь. Суджита всиновили та забрали жити у сім'ю. Проте повністю свідомим членом суспільства хлопець стати так і не зміг. Він не навчився тримати виделку, читати або спілкуватися з іншими підлітками. Більше того, він не виявляв до спілкування з людьми жодної цікавості й поведився агресивно.

?

Поміркуймо!

Спробуйте пояснити, чому для кожної людини важливо бути частиною соціуму. Чому, на вашу думку, діти-мауглі ніколи вже не зможуть стати повноцінними особистостями, якщо їхнє дитинство пройшло не серед людей, а серед тварин?

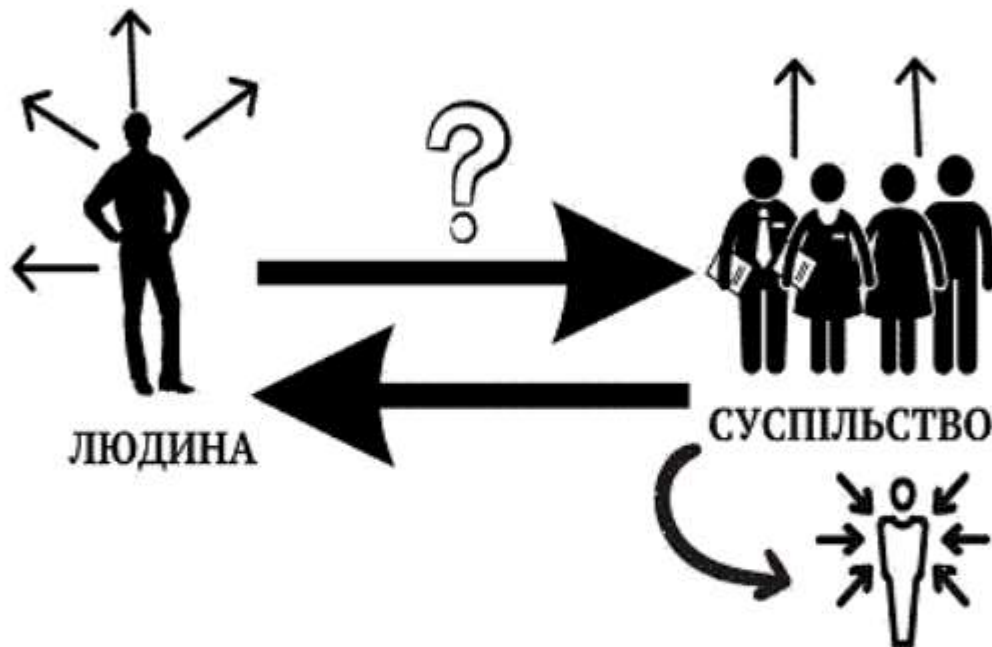
За допомогою додаткових джерел інформації ознайомтеся з іншими історіями проекту Джулії Фуллертон-Баттен «Дикі діти». Розкажіть одну з цих історій в класі.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, які особливості має людина як біологічна істота, а які — як істота соціальна.
2. Як ви розумієте вислів німецького філолога Вільгельма Гумбольдта «Для людини немає нічого цікавішого в світі, ніж люди»?
3. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і прочитайте вірш Надії Красоткіної «Всі люди різні». Яку ідею заклала авторка у вірш? За бажання напишіть коротке есе (8–10 речень) на цю тему. Поміркуйте, чи можна вважати, що вірш написаний про людину як індивіда?
4. Скориставшись матеріалами уроку, доповніть інфографіку.

<http://surl.li/>

5. Розгляньте малюнок. Який зміст у нього закладено? Напишіть коротке есе (8–10 речень) на тему «Людина — невід’ємна частина суспільства».

§ 2 ЛЮДИНА І СІМ'Я. ЗАРОДЖЕННЯ РОДИНИ ТА ЇЇ ІСТОРИЧНІ ТИПИ

Пригадайте, чому людина є соціальною істотою?

Поміркуймо!

Розгадайте ребуси. Зі словами-відгадками складіть коротку розповідь (3–5 речень).

Ви вже знаєте, що людина — істота соціальна. Зі стародавніх часів люди мешкали та вели господарство разом, об'єднувались в окремі групи. Спершу це були племена. Кожне плем'я мало свої особливості, вірування, звичаї та традиції. Плем'я, у свою чергу, складалося з родів — фактично окремих великих родин, що мали спільних предків. Тобто вже у первісні часи сім'я стає основою суспільства.

Варто запам'ятати!

Сім'я — це об'єднання людей на основі шлюбу або кровної спорідненості, які пов'язані між собою спільністю побуту та взаємною відповідальністю.

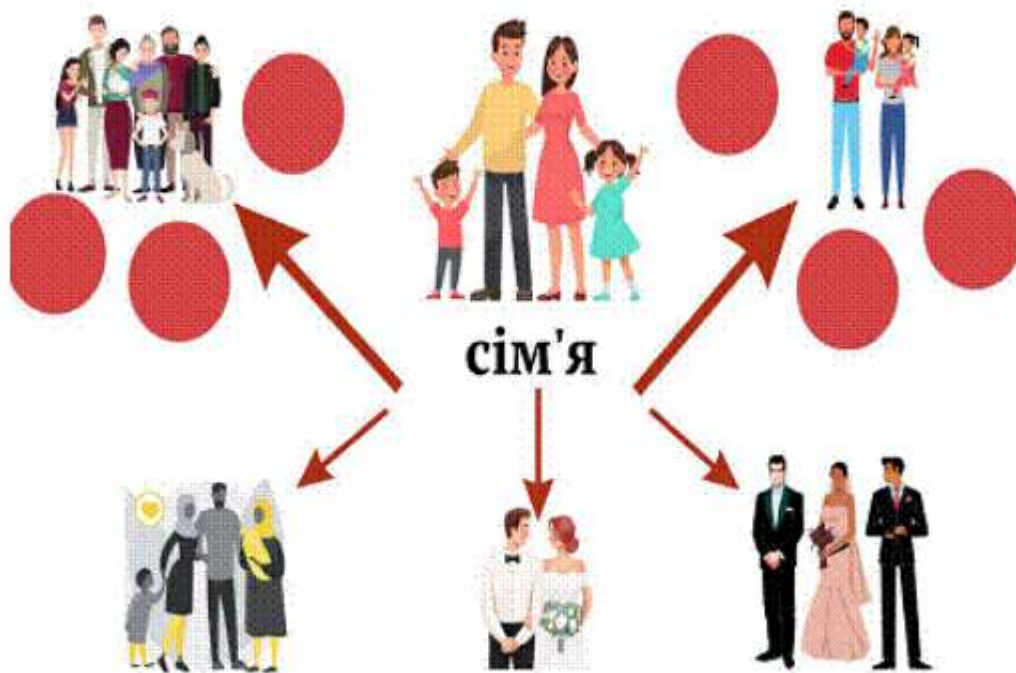
У різних народів сім'я могла мати різні типи. Типи сімей склалися протягом історичного розвитку суспільства. Найбільш відомими є три форми сім'ї — **поліандрія**, **полігамія** та **моногамія**. Поліандрія — це сім'я, у якій жінка може мати кількох чоловіків, а полігамія — навпаки: коли у чоловіка може бути кілька дружин. Полігамія та поліандрія збереглися і до сьогодні в деяких народів. Наприклад, полігамні шлюби розповсюджені у Саудівській Аравії, а поліандрія має міс-

це у Тибеті. Але найпоширенішою формою сім'ї є моногамія. При моногамії один чоловік може мати тільки одну дружину. Саме моногамна форма сім'ї притаманна культурі України. Ця форма сім'ї є найпоширенішою і на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Моногамна сім'я також може бути *простою* або *складною*. Проста моногамна сім'я складається з подружжя (чоловіка і дружини) та їхніх дітей. Складна моногамна сім'я має у своєму складі кілька простих сімей.

Діємо: практичні завдання

Доповніть інфографіку. Які типи сімей на ній зображені? До якого типу ви можете віднести свою власну родину?

Ще з часів Русі-України, на думку сучасних дослідників, на території українських земель переважали прості моногамні сім'ї. Селяни намагалися створювати великі сім'ї, адже кожен член родини виконував свою роль у веденні господарства. А для знатних сімей велика родина була запорукою продовження роду, адже батьки прагнули передати статки і землі у спадок своїм нащадкам. У наш час ситуація змінилася. Зараз сімейні пари заводять дітей не заради робочої сили, ведення господарства або передачі майна у спадок. Сьогодні дитина стала уособленням щастя для родини, найбільшою цінністю та запорукою майбутнього.

Діємо: практичні завдання

Поєднайте відповідні картки з назвами типів і форм сім'ї. За допомогою додаткових джерел інформації складіть історичну довідку про будь-яку з форм сім'ї, що існують сьогодні у різних народів світу.

Історичні подробиці

Поліандрія, тобто наявність в однієї жінки багатьох чоловіків, найбільш розповсюджена в Тибеті. Подібні шлюби також зустрічаються на деяких островах Південно-Східної Азії, в африканських племенах, у районах Гімалаїв. Згідно з офіційною статистикою, у Тибеті від 15 до 25 % жінок мають двох і більше чоловіків. Велика частина населення Тибету змушена щодня боротися за існування, вирощуючи худобу і обробляючи земельні наділи. При поліандрії сімейний спадок залишається в цілості й викуп за дружину платить лише один з одружених із жінкою чоловіків. При цьому тибетська жінка не є головою подібної родини, головним буде старший з усіх її чоловіків. Уся хатня робота, догляд за дітьми, ведення господарства також лежать на плечах жінки, а сама країна знаходиться на межі бідності...

?

Поміркуймо!

Поміркуйте, з чим пов'язане розповсюдження у різних народів світу існування різних форм сім'ї (поліандрії, полігамії, моногамії).

≡

Діємо: практичні завдання

Дайте відповідь на запитання. Намалюйте уявну сім'ю майбутнього. Які функції сім'я відіграватиме для суспільства та людини через 100–200 років? Чи зміниться її форма/значення?

СІМ'Я

Що робить? _____

Яка вона? _____

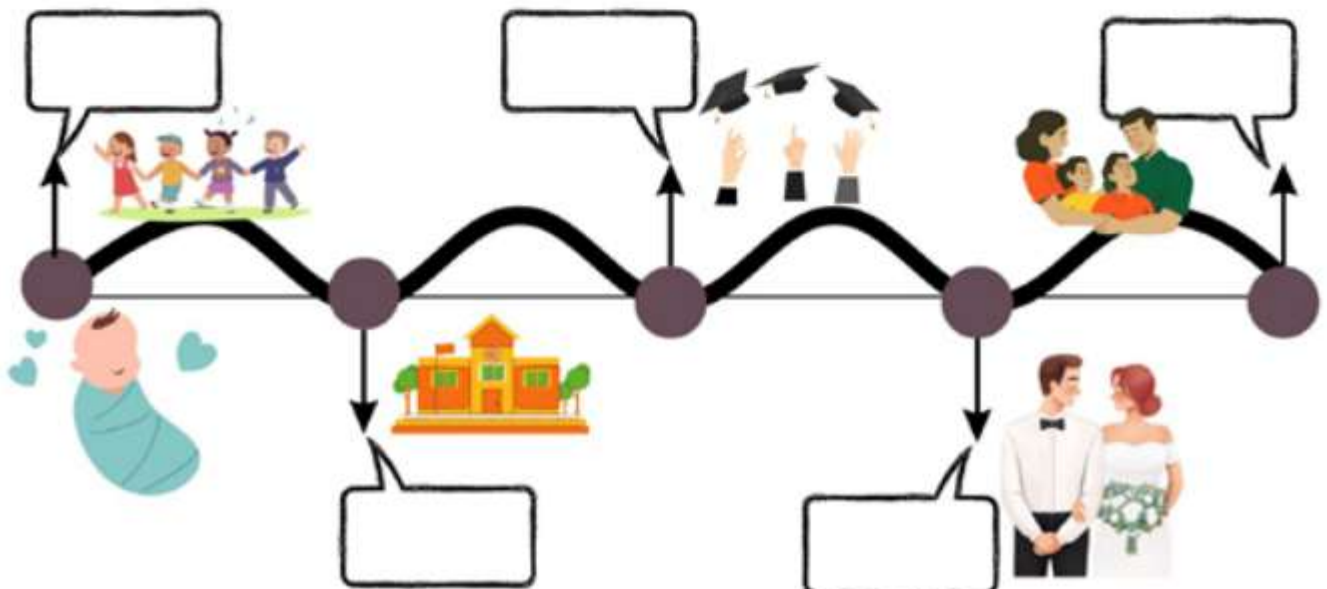
Які типи сім'ї існують? _____

Які форми сім'ї існують? _____

Яка роль сім'ї у суспільстві? _____

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як виникла та розвивалася сім'я?
2. Чому наявність сім'ї є необхідною й важливою для людини?
3. Скориставшись матеріалами параграфу та додатковими джерелами інформації, складіть лепбук/презентацію/інфографіку про історію розвитку сім'ї в будь-який із відомих вам історичних періодів (первісність, античність, середньовіччя, новий час, новітній час).
4. Уявіть себе істориком/історикинею. Складіть коротку історичну довідку про історію власної сім'ї. Скористайтеся запропонованою інфографікою для створення історії. Доповніть її подіями з історії вашої родини.

§ 3-4 РОЗВИТОК ЛЮДИНИ У СІМ'І. ЖИТТЄВІ ЦІННОСТІ

Що таке сім'я? Які типи і форми сім'ї вам відомі? Як ви розумієте вислів: «Сім'я — основний осередок будь-якого суспільства і будь-якої цивілізації»?

Рабіндранат Тагор

Складіть коротке повідомлення про сім'ю, використавши слова з хмаринки.

Ви вже знаєте, що історія нерозривно пов'язана з життям і діяльністю людей. А кожна окрема людина — це частина великого людського суспільства, що населяє планету Земля. Жодна жива істота не може нормально розвиватися, будучи абсолютно самотньою.

Від народження людина зростає й розвивається у сім'ї. Маленькі діти в родині починають вчитися говорити, ходити, виконувати певні дії, копіюючи дорослих. Сім'я слугує ніби мініатюрною моделлю великого суспільства — адже саме в ній ми контактуємо один з одним, вчимося любити, прощати, захищати, бути людяними і справедливими.

Усі якості та вміння, які отримує людина, виховуючись у сім'ї, вона «перенесе» у своє доросле життя у людському суспільстві. Тому сім'я є основою і головним елементом, важливою ланкою суспільства. Переоцінити роль родини в житті кожної окремої людини важко, адже поруч з рідними людина відчуває емоційний комфорт і захист, збагачується досвідом. У родині формуються її пріоритети, цілі та цінності.

Поміркуймо!

Прочитайте прислів'я та приказки про сім'ю. Поясніть, який зміст у них закладено. Поміркуйте, чому люди надавали такого важливого значення вихованню та сім'ї.

1. У сім'ї і каша густіша.

2. У хорошій сім'ї хороші діти ростуть.
3. Дерево тримається корінням, а людина — родиною.
4. Де міцна сім'я, там жоден ворог не страшний.

Діємо: практичні завдання

Подумайте, яку роль у житті для вас відіграє власна родина. Заповніть кластер, використовуючи шаблон і хмаринку слів.

Розвиток людини та її моральних якостей багато в чому залежить від виховання у сім'ї. Кожна людина щодня через спілкування і співпрацю з іншими членами суспільства робить вибір, яких принципів їй додержуватися у своїх вчинках та рішеннях. Саме родина прищеплює людині цінності, якими вона керуватиметься в дорослому житті.

Варто запам'ятати!

Життєві цінності — внутрішня мотивація людини, якій вона слідує у своєму житті.

Життєві цінності поділяють на матеріальні та духовні. Матеріальні цінності (або блага) задовольняють основні потреби людини — наявність житла, їжі, води, засобів для комфортного життя і праці тощо. Духовні цінності — це моральні норми та принципи, певні ідеали, якими людина послуговується у житті.

Отже, кожна людина самостійно визначає для себе життєві цінності. Багато в чому вони залежать від середовища та оточення, у якому людина зростає й живе.

Цінності у різних народів можуть дещо різнитися. Так, наприклад, важливими у вихованні дітей в Америці є почуття свободи і право вибору. «Американці не мають сценарію», — вважає американка Дженніфер Сеніор, авторка книжки

«Всяка радість та ніяких веселоців: парадокс сучасного батьківства» (Jennifer Senior «All Joy and No Fun: The Paradox of Modern Parenthood»).

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Поміркуйте, які цінності зображено. Які з цих цінностей є матеріальними, а які духовними? Які цінності ви могли б додати?

Отже, основоположним принципом виховання дітей стає свобода обирати та бути почутим іншими. В Японії також вважається, що дитина має бути незалежною. Але ключовою цінністю японської родини виступає слухняність та повага до старших, а не демократія. У В'єтнамі з малих років діти ростуть буквально самі по собі, на вулиці, навчаючись соціальним та іншим навичкам у своїх однолітків або старших. Але у кожної дитини є свій критерій «добра і зла»: треба намагатися не здійснювати вчинків, які можуть засмутити батьків.

Поміркуймо!

Подумайте, які життєві цінності є важливими для вас/вашої родини. Оцініть кожну цінність у таблиці від 0 до 9 балів за важливістю для вас/вашої родини. Порівняйте і проаналізуйте отримані результати. Які цінності ви б могли додати до вказаного переліку?

Цінність	Важливість для вас особисто (від 0 до 9 балів)	Важливість для вашої родини (від 0 до 9 балів)
Любов		
Свобода		
Довіра		
Честь		
Совість		
Дружба		
Здоров'я		
Краса		
Багатство		
Гідність		
Сила		
Добро		

Історичні подробиці

Розгляньте пам'ятник «Історія кохання», що знаходиться в центрі Києва. Прототипами скульптури стали реальні герої — італієць Луїджі та українка на ім'я Мокрина. Вони познайомилися в Австрії під час Другої світової війни. Їхнє взаємне кохання допомогло їм вижити у жахливих умовах австрійського табору для військовополонених. Після завершення війни громадянину Італії Луїджі не дозволили вивезти Мокрину до себе на батьківщину, і закохані розлучилися. Знову зустрітися вони змогли тільки через 60 років, коли були вже в літньому віці.

Поміркуйте, які цінності звеличує скульптура. Чому саме так зобразив закоханих автор пам'ятника? Запропонуйте свій варіант пам'ятника, присвяченого історії кохання Луїджі й Мокрини.

Скульптура «Історія кохання» в Маріїнському парку (м. Київ, скульптори О. Моргацький і Г. Костюков)

Кожна людина має й ряд потреб. **Потреби** — це необхідність користуватися певними благами, життя без яких буде для людини некомфортним і важким. Життєві цінності можуть задовольнити лише духовні потреби людини, як, наприклад, потребу кохати або дружити. Але кожній людині необхідні також їжа, можливість спілкуватися, відпочивати, мати одяг і житло, працювати й розвиватися. Тому потреби людини розподіляють на кілька груп:

- **духовні** — дружба, кохання, пізнання світу тощо;
- **соціальні** — спілкування, громадська діяльність, належність до певних груп, самореалізація тощо;
- **матеріальні** — їжа, житло, одяг, предмети побуту тощо;
- **біологічні** — відпочинок, сон, здоров'я тощо.

Діємо: практичні завдання

Охарактеризуйте себе за такими ознаками: інтереси, цінності, світогляд, потреби. Створіть свій умовний «портрет», використавши запропонований шаблон. Поміркуйте, чи може людина бути щасливою, якщо її потреби не задоволені.

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, як виховання людини в родині впливає на формування її життєвих цінностей.
2. Складіть перелік потреб людини за різними групами: духовні, матеріальні, соціальні та біологічні. Які з цих потреб, на вашу думку, є важливішими? Чи можуть одні потреби замінити людині інші?
3. Доберіть інформацію про життєві цінності важливі для представників українського народу. Отриману інформацію представте у вигляді схеми/інфографіки/кластера.

<https://learningapps.org/watch?v=pmqbnzkw23>

РОЗДІЛ ІІ. Я І МОЯ ІСТОРІЯ

§ 5 РОДИНА І РОДИННА ТРАДИЦІЯ

Чому у вихованні людини сім'я посідає особливе місце? Які потреби і цінності притаманні людині?

?

Поміркуймо!

Визначте порядковий номер малюнків, що характеризують людські цінності.

1. Соціальні. **2.** Біологічні. **3.** Матеріальні. **4.** Духовні.

Які цінност-зображення ви могли б додати до кожного блоку?

Родина, як і будь-яка окрема людина, має власну історію. З давніх-давен люди не просто цікавилися своїм минулим, а хотіли знати звідки йде їхнє «коріння», ким були їхні предки. Ви вже знаєте, що дослідженням родинної історії займається наука генеалогія. Також у 5 класі ви вчилися досліджувати свій родовід — створювати родові дерева та хронологічні таблиці сімейної історії. Раніше генеалогія теж цікавила людство, але дозволити собі дослідити власний родовід міг далеко не кожен. Генеалогія довго була доступною лише заможним (шляхетським) родинам. Знати, звідки походить рід, було потрібно, щоб зберегти родове право на землі й маєтності, довести власне походження від князівських або королівських родів.

Сьогодні, щоб дослідити власну родову історію, існує багато сучасних способів. Створені навіть спеціальні фірми, які займаються вивченням історії родини. Наприклад, туристична фірма Ancestry Tours пропонує своїм клієнтам екскурсію, пов'язану з визначними місцями родинної історії, навіть якщо це зовсім маленькі, забуті містечка або села. Завдяки інтернету з'явилися ресурси, які дозволяють шукати своїх предків без звернення до архівів.

Історія родини, зберігаючи пам'ять і традиції, є частиною загальнолюдської історії. Так, іноді предмети, що зберігалися в родині століттями, виявляються справжніми історичними цінностями. Вони передаються від покоління до покоління, не тільки відтворюючи сімейну історію, а й будучи джерелами вивчення світової історії.

Історичні подробиці

Зовсім нещодавно Інтернет облетіла новина про те, що у Франції випадково знайшли рідкісну картину голандського художника Пітера Брейгеля вартістю 800 тисяч євро. Це одна з версій його знаменитої роботи «Сільський юрист» («У нотаріуса»). Родина володіла полотном з 1900 року, але не знала, що це оригінал. Про це пише The Guardian. Родина володіла цінним полотном понад 100 років, не здогадуючись про його справжню цінність.

Подумайте, чому родина, яка володіла полотном не знала його справжньої історії. Чому ця картина так довго зберігалася в родині, хоча і не вважалася цінною чи коштовною?

Причини зацікавлення людей своєю історією теж можуть бути дуже різними. Комуś це потрібно з практичного погляду — щоб встановити право власності на майно або отримати право переміщення до іншої країни. А комуś просто важливо знати історію своєї родини з цікавості або відчуття обов'язку. Проблема родинної історії в тому, що вона цікава вузькому колу людей. Така історія дорога і близька нащадкам, родичам, які бачать в ній власне «коріння».

Особливої ролі родинна історія набуває в контексті вивчення історії повсякдення та побуту. Адже у звичайних предметах і приладах «ховається» історія розвитку техніки, удосконалення предметів матеріальної культури людства.

Варто запам'ятати!

Хроніка (грец. *chronikós* — зв'язаний із часом) — виклад найважливіших подій того чи іншого періоду в хронологічному порядку, тобто від найдавніших до нинішніх. Родинну історію також можна представити у вигляді хроніки, виклавши родинні події у відповідному порядку.

Діємо: практичні завдання

1. Складіть хроніку своєї родини згідно із запропонованим планом.
2. Уявіть себе учасником/учасницею екскурсії. Проведіть уявну екскурсію, використавши «експонати» родинної історії. Поміркуйте, як подані експонати можуть бути корисними при вивченні загальнолюдської історії. Яку інформацію вони нам надають? Ці експонати цікаві всім чи окремій родині?

Меморіальний музей Григорія Сковороди (м. Переяслав)

Художній музей м. Луцька (експонати Олицького палацу Радзивілів)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, які предмети/речі можна вважати родинними пам'ятками.
2. Підготуйте повідомлення або презентацію про родинну пам'ятку вашої сім'ї. Розкажіть у класі її «історію».
3. Розгляньте запропонований шаблон. З допомогою батьків/родичів складіть власне генеалогічне дерево. Поміркуйте, чому про деяких родичів збереглося замало інформації. Які причини могли призвести до втрати родиною інформації про своїх предків? Як зберегти інформацію про свою родину для майбутніх нащадків?

В Україні у 2017 році запустили найбільшу онлайн-базу мешканців країни Pra.in.ua, що дозволяє відстежити свій родовід між 1650 і 1920 роками. Сайт не лише допомагає уточнити дані про своїх родичів, але й дає можливість створити генеалогічне дерево. Скористайтеся базою під час роботи над власним генеалогічним деревом, використавши QR-код.

<https://www.pra.in.ua/uk>

4. Поміркуйте, чи може бути фотоальбом родинною пам'яткою? Скористайтесь шаблоном і укладіть власний фотоальбом пам'яток вашої родини.

§ 6 ГЕНЕАЛОГІЯ — РОДОВІД ЛЮДИНИ

Чому для людини має значення історія її родини? Яким чином із покоління у покоління передаються сімейні традиції? Чи має ваша родина традиції? З якими подіями вони пов'язані?

Сьогодні ми поговоримо про родовід людини та про генеалогію — спеціальну історичну дисципліну, яка допомагає історикам вивчати походження окремих людей і цілих родів.

Поміркуймо!

Чи відтворюють, на вашу думку, подані зображення сімейні традиції? Які сімейні традиції вам відомі?

Варто запам'ятати!

Генеалогія — це спеціальна історична дисципліна, яка вивчає походження окремих осіб або родів та встановлює споріднені зв'язки між ними.

Ви вже знаєте, що люди здавна цікавилися історією своєї сім'ї та роду. Окремі дослідження в цьому напрямі проводилися ще у Стародавньому світі. Але як наукова дисципліна генеалогія з'явилася наприкінці Середньовіччя. У середні віки дуже важливим було походження людини, адже належність до старовинних родів означала наявність привілеїв та особливих прав (володіння землями, статками, право вступати до орденів, право успадковувати замки і території тощо).

Для того щоб зберегти і довести свою належність до певного роду, люди створювали генеалогічні довідники у різних формах (таблиці, генеалогічні дерева тощо). Часто відомості про людину (дату народження, імена, важливі події) додава-

ли на зображення герба, який також міг слугувати доказом спорідненості та належності до певних родів. Таким чином, генеалогія — це дослідження походження та історії конкретної особи або родини. Родовід людини може бути дуже складним. Так, генеалогічне дерево відомого китайського філософа Конфуція налічує 80 поколінь. Сам термін «генеалогія» походить від двох слів: «раса», або «сім'я», і «теорія», або «наука». Але генеалогія вивчає не лише історію родини, а й власне родинні зв'язки. Уже в Біблії зустрічаються багато описів родоводів, метою яких було показати походження цілих народів від Адама, Ноя чи Авраама. У римських і грецьких міфах герої завжди ведуть походження від богів, що також свідчить про важливість родоводу і сімейної історії.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте інфографіку. Доповніть її скориставшись текстом параграфа та додатковими джерелами інформації.

Отже, відомості, які дає історикам генеалогія, не тільки допомагають встановити родовід конкретної людини, але й дають можливість вивчати майнові та правові відносини. Найчастіше для дослідження використовуються родовідні записи і книги, генеалогічні дерева і таблиці. Проте важливими є будь-які пам'ятки, що пов'язані з людською діяльністю. Для вивчення родоводу використовуються усні перекази, історичні записи. Дослідник, який займається генеалогічним пошуком, чимось схожий на детектива, адже вивчаючи

інформацію про предків конкретної людини, він фактично знаходить відповіді на важливі питання.

Варто запам'ятати!

Генеалогічне дослідження — це пошук інформації для складання історії родини (родинного дерева, хроніки, таблиці тощо).

Родовід досліджується по одній або кількох фамільних лініях.

Фамільна лінія — лінія прямих предків, без яких людина не могла б з'явитися на світ. Це може бути одна лінія (наприклад, лінія батька — у цьому випадку пошук документів проводиться по батькові, дідові по батьківській лінії, прадідові по батьківській лінії і т. д.). Але дослідження може йти і по двом лініям (наприклад, батька й матері, у цьому випадку дослідження буде йти по їхніх прізвищах), чотирьом лініям (бабусь і дідусів), восьми лініям (прабабусь і прадідів).

Діємо: практичні завдання

За допомогою запропонованого алгоритму, спираючись на сімейну історію, проведіть власне мінідослідження родоvodu. Оберіть фамільну лінію (батька або матері) та з допомогою членів вашої родини і наявних джерел інформації (записи, документи, усні свідчення, фотодокументи тощо) проведіть генеалогічне дослідження своєї родини. Результати оформте у вигляді таблиці або хроніки.

Етапи генеалогічного дослідження

1. Визначення фамільної лінії дослідження
2. Аналіз наявних даних, збір документів
3. Опрацювання матеріалів дослідження
4. Формування результату дослідження

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, як генеалогія допомагає історикам. Чому генеалогічні дослідження стали популярними саме у середні віки? Які нові методи для дослідження спорідненості існують у сучасному світі?
2. Уявіть себе хроністом відомої особистості. Знайдіть про неї всю можливу інформацію, використавши онлайн-ресурси, та складіть коротку генеалогічну довідку. Наскільки правильними й точними були результати вашого дослідження? Яких даних вам бракувало?

§ 7 РОДИННА ПАМ'ЯТКА. РОДИННА ХРОНІКА. ДЖЕРЕЛА ІСТОРІЇ РОДУ

Що вивчає генеалогія? Чому історія окремої родини є важливою?

?

Поміркуймо!

Поміркуйте, який зміст вклала авторка у свій вірш:

З роду в рід кладе життя мости,
Без коріння саду не цвісти,
Без стремління човен не пливе,
Без коріння сохне все живе.
*(Слова із пісні Ніни Матвієнко
та Раїси Кириченко «Сік землі»)*

Варто запам'ятати!

Родинна пам'ятка — предмет матеріальної культури минулого, унікальний для конкретної родини, який становить для її членів особливу цінність.

В українських родинах дітей завжди вчили, що дитина невіддільна від свого роду. Члени родини мали знати та шанувати своїх пращурів, зберігати й передавати наступним поколінням пам'ять про них. Повага і любов до культурних цінностей свого народу починалася з уміння цінувати пам'ятки своєї родини. У кожній сім'ї була якась важлива річ, пов'язана з сімейною історією.

Родинні пам'ятки — це своєрідні реліквії, тобто скарби родини, речі, які є важливими для її членів. Наприклад, валіза може бути не шкіряною і пошарпаною, але в неї, можливо, дідусь із бабусею поклали всі свої речі і переїхали в іншу країну. Тому ця валіза важлива як символ того, що вони взяли із собою.

Варто запам'ятати!

Родинна хроніка — виклад найважливіших подій роду (сім'ї) в хронологічному порядку із відображенням життя кількох поколінь одного роду.

Спроби описувати родину з'явилися ще в давні часи. Давньогрецька література (епос) бере початок з генеалогії героїв. Романи і розповіді про зміну поколінь зустрічаються у літературі всіх народів світу. Мало хто знає, що в давнину було за обов'язок знати поіменно свій родовід від п'ятого чи навіть сьомого коліна. Тих, хто цурався чи нехтував історичною пам'яттю, зневажливо називали «людьми без роду-племени».

Історичні подробиці

Українці все частіше цікавляться та займаються дослідженням історії свого роду. За даними Держархівслужби України, у 2016 році більше 6 тисяч користувачів зверталися до генеалогічної інформації, а працівники державних архівів підготували понад 3 тисячі досліджень роду. У великих містах України та обласних центрах працюють окремі регіональні архіви, існують центральні та галузеві бази, архівні установи Національної академії наук, Міністерства культури та Міністерства освіти і науки. Цифрові технології дають свої плоди і в генеалогії. У мережі у постійному доступі є різні оцифровані документи.

Повне родинне дерево розробити онлайн поки неможливо, однак використання різних генеалогічних ресурсів може полегшити пошук. Чимала кількість інформації представлена у базі даних Українського генеалогічного порталу (<https://uk.rodovid.org/>) та у «Бекеті» (<http://beket.com.ua/>). Для повноцінного пошуку в онлайн-архіві варто переглянути списки репресованих (<http://www.reabit.org.ua/>), жертв Голодомору та політичного терору СРСР, нагороджених за участь у Другій світовій війні, місця поховання загиблих.

Емігрантів легше шукати у відповідних закордонних списках, а єврейські корені — у покажчиках за прізвищем. Тобто для онлайн-пошуку інформації про кровних родичів допоможе цілодобовий Google.

У гарну картинку генеалогічні дані згрупують спеціально розроблені сервіси. Наприклад, за допомогою «Family Tree Builder» (<https://www.myheritage.com.ua/>) створюють, редагують та зберігають сімейну історію онлайн. Багатомовний генеалогічний сайт «Родовід» дозволяє кожному вільно створити власне родове дерево або змінити чи доповнити запис про його сім'ю чи людину. У програмі «Simtree» користувач веде родинну картотеку у вигляді таблиці з різними даними.

Діємо: практичні завдання

1. Оберіть відому особистість і за допомогою запропонованих онлайн-ресурсів знайдіть всі можливі джерела вивчення історії роду цієї особистості. Започаткуйте мініпроект і проведіть генеалогічне дослідження за допомогою онлайн-сервісів для дослідження історії роду.

2. Опрацюйте картки, які ілюструють розвиток науки генеалогії. Складіть статтю для науково-популярного журналу про генеалогію та сімейну пам'ять.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, які джерела можуть бути використані істориками для дослідження історії роду. Які з цих джерел, на вашу думку, є більш достовірними?
2. Дайте власні визначення понять «родинна історія», «родинна пам'ятка», «родинна хроніка» і запишіть їх.
3. За допомогою QR-коду перегляньте уривок з «Родинної хроніки останньої чверті XVI ст.» з колекції бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму (зберігається у Центральній науковій бібліотеці НАН України). Подумайте, з якою метою склали подібні хроніки. Які важливі дані містять хроніки як джерела історії роду?

§ 8 ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ: «ІСТОРІЯ МОГО РОДУ»

I. БЕСІДА З ЕЛЕМЕНТАМИ ОБГОВОРЕННЯ

Що таке рід? Доберіть слова-синоніми, які можна використати замість поняття «рід». Розгляньте ілюстрації. Розташуйте їх у хронологічній послідовності. Складіть розповідь за допомогою поданих світлин

На уроках історії у 5 класі ви вже знайомилися із науками, що допомагають досліджувати минуле. Тоді, детально розглядаючи види історичних джерел та опановуючи способи вивчення історії, ви дізналися, що упродовж свого існування суспільство еволюціонувало та змінювалася суспільна організація.

Варто запам'ятати!

Еволюція — процес поступового розвитку людських спільнот, який полягає в опануванні новими знаннями, навичками та вміннями їх застосовувати у процесі своєї життєдіяльності.

II. РОБОТА ЗІ СХЕМОЮ

Знання про свій рід сьогодні є надзвичайно важливими, адже це дозволяє не лише сформулювати уявлення про те, ким

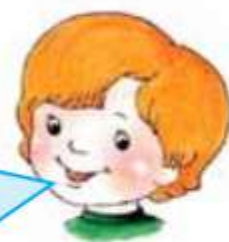
були наші пращури, а й дізнатися, хто вони були за походженням, де вони проживали та представниками якої соціальної групи були.

Розгляньте подану схему. Допоможіть Софійці та Петрику розібратися у причинах вивчення історії свого роду.

Петрику, сьогодні мене запитали, чи знаю я історію своєї родини. Я почала розповідати про тата, маму, але для чого ми це все вивчаємо?

Софійко, саме про це ми говорили на уроці історії. Вчителька дала нам завдання підготувати повідомлення на цю тему. Дивись, що в мене вийшло.

<i>Створення міцної родини</i>	Перед тим, як одружуватися, дорослі знайомляться із родинами своїх обранців, адже ці люди стануть їх найближчими родичами
<i>Профілактика захворювань</i>	Іноколи деякі хвороби можуть передаватися у спадок або прослідковується певна схильність до них
<i>Професійне визначення</i>	Існують сім'ї, у яких всі члени є представниками однієї професії. Вони передають свій професійний досвід від покоління до покоління
<i>Розуміння історії</i>	Вивчаючи архівні матеріали, а також спілкуючись із старшими представниками родини, ми краще розуміємо уроки історії, осмислюємо події та їх вплив на долю людей

Спробуйте продовжити таблицю. Запропонуйте власні приклади, чому потрібно вивчати історію свого роду.

III. ПРАЦЮЄМО ІЗ РЕСУРСАМИ

Інтерес до вивчення історії свого роду значно зріс упродовж останніх років. Люди хочуть дізнатися дедалі більше інформації про своїх пращурів. Але досить часто виникають питання: як це зробити? Із чого потрібно розпочинати вивчення історії свого роду? Саме на них ми і маємо знайти відповідь.

Чимало інформації про історію своєї родини ми можемо дізнатися від батьків, бабусь та дідусів. Такий спосіб вивчення родинної історії називається *усною історією*. Пригадайте, ми вивчали *усну історію* у 5 класі, коли створювали генеалогічне дерево власної сім'ї. Однак обмежуватися лише цим не варто. Сучасний світ настільки розвивається, що кожен може розширити уявлення про власне походження навіть не виходячи з квартири.

Можливо, ви замислювалися над тим, що кожна родина має власне прізвище, а інколи й не одне. Виявляється, що і прізвища мають своє географічне та історичне походження. Скориставшись поданою картою, уважно розгляньте, у яких регіонах України розміщуються найпоширеніші прізвища наших співвітчизників.

Натомість спробуємо знайти регіони, де поширені саме наші прізвища, використовуючи інтерактивну карту поширення прізвищ на території нашої країни. Для цього необхідно перейти за посиланням і ввести своє прізвище до відповідного поля.

Пам'ятка для роботи

1. Введіть прізвище українською мовою.
2. У результаті, окрім статистичних даних, можна зустріти згадки прізвища в різних списках за соціальною верствою, а також історію його походження.
3. За бажанням можна згенерувати цю карту та зберегти на телефон, комп'ютер чи інший гаджет.

<https://ridni.org/karta/>

Спробуйте зіставити отриману інформацію із тією, яку знали під час створення генеалогічного дерева. За можливості позначте на карті географію власної родини, аби дізнатися, де проживали ваші пращури.

IV. КОЛЕКТИВНЕ ОБГОВОРЕННЯ

Обговоріть у класі результати виконаного дослідження. Чи є серед однокласників/однокласниць однакові прізвища? Про що це може свідчити?

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

1. Підготуйте презентацію проєкту «Мій рід, моя родина».
2. Запропонуйте власний ескіз реклами для бюро генеалогічних досліджень.
3. За допомогою сервісу Quizziz пройдіть онлайн-вікторину та перевірте свої знання.
4. Зіскануйте QR-код та перегляньте родові дерева волинської гілки князів Мономаховичів. Уявіть себе істориком/історикинею. Яку інформацію можна отримати досліджуючи подібні родові дерева? Спираючись на родинне дерево та додаткові джерела інформації складіть коротку історичну довідку до енциклопедії «Волинська гілка Мономаховичів».

<https://drive.google.com/drive/my-drive>

§ 9 УРОК-УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМАМИ: «ВСТУП», «ЛЮДИНА І СІМ'Я», «ГЕНЕАЛОГІЯ. ІСТОРІЯ МОГО РОДУ»

Які обставини сприяли становленню родини? Що вивчає наука «генеалогія» та у чому її цінність? Що називають «родинною пам'яткою» та як її досліджувати?

І. ІСТОРИЧНИЙ ТАНДЕМ

Уважно прочитайте подані поняття. Установіть логічні пари між *термінами та їх визначеннями*.

1 Особистість

А предмет матеріальної культури минулого, унікальний для конкретної родини, який становить для її членів особливу цінність

2 Індивідуальність

Б виклад найважливіших подій роду (сім'ї) в хронологічному порядку із відображенням життя кількох поколінь одного роду

3 Сім'я

В конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки тощо

4 Родинна пам'ятка

Г сукупність психічних властивостей, характерних рис і досвіду кожної особистості, що відрізняють її від інших індивідумів

4 Родинна хроніка

Д об'єднання людей на основі шлюбу або кровної спорідненості, які пов'язані між собою спільністю побуту та взаємною відповідальністю

II. РОБОТА ІЗ ТАБЛИЦЕЮ

За допомогою підручника заповніть порівняльну таблицю. Визначте спільні та відмінні риси у типах сімей.

Критерії для порівняння	Поліандрія	Полігамія	Моногамія	Нуклеарна родина
Спільне				
Відмінне				

III. ІСТОРІЯ В ОСОБАХ ТА РОДИНАХ

Одним із найвідоміших українських істориків, безперечно, вважається Михайло Грушевський. Його багатотомна праця «Історія України-Руси» детально описує історію України від найдавніших часів до другої половини XVII ст. Окрім наукової ниви, Михайло Грушевський — голова Української Центральної Ради (1917–1918) за часів Української революції. Натомість менш поширеною є генеалогія родини Грушевських.

Детально розгляньте генеалогічне дерево родини Грушевських. Складіть коротку розповідь, використовуючи додаткові джерела інформації.

<http://surl.li/fnebp>

IV. РОДИННІ СКАРБИ

?

Поміркуймо!

Що таке «родинна пам'ятка»? Які речі можна називати родинною пам'яткою?

Кожна родина, народ мають свої святині. Це може бути портрет дідуся або бабусі, капелюх тата або каблучка мами. Це пам'ять про тих, хто творив історію, з кого варто брати приклад.

=

Діємо: практичні завдання

Прочитайте текст. Складіть 7 запитань до тексту, використовуючи подані варіанти. Про яку пам'ятку йдеться у тексті?

Що?

Де?

Коли?

Чому?

Навіщо?

Які
передумови?Які
наслідки?

На чотирнадцятиріччя мама подарувала мені потьмянілий від часу срібний перстень із прозоро-блакитним каменем. «Який чарівний, — подумала я, — але ж він зовсім не новий. Наче зараз таких не виготовляють. Звідки він? Мабуть, комусь належав?» — майнули думки в голові. Мама прочитала мої думки й почала розповідати, що це — родинна реліквія. Свого часу цей перстень мамі подарувала бабуся, а їй — прабабуся. Так від покоління до покоління за жіночою лінією він перейшов до мене.

Я ледве дочекалася вихідних, аби поїхати в гості до бабусі у село. Щойно я переступила поріг її хати, як бабуся звернула увагу на перстень, надягнутий на моєму пальці. Виявилось, що цей перстень був виготовлений на замовлення прадідуся. Він хоч і срібний, але дуже тонкої ручної роботи. «Цей перстень приносить щастя усім, хто його надягає, — говорила бабуся, — уже через місяць після того, як тато подарував мені його, я зустріла твого дідуся. Потім ми одружилися, і в нас народилася донечка. Потім я подарувала перстень твоїй мамі і згодом у неї народилася ти».

Подруги доволі часто запитують мене, звідкіля в мене такий перстень. Я розповідаю їм, що він приносить щастя.

V. РОДИННІ ФУНКЦІЇ

Родина є найближчим оточенням людини. Рідні люди завжди підтримують, дають поради, надихають ставати кращими. Натомість у родини існують функції, які вона виконує стосовно кожного з її членів: фізіологічні, соціальні, духовні.

A. Продовжте речення:

Фізіологічними є такі потреби: _____

Соціальними є такі потреби: _____

Духовними є такі потреби: _____

Б. Установіть відповідність твердження із функціями родини (можна виконувати в електронному форматі):

1. Пізнання себе і Всесвіту. 2. Відпочинок. 3. Доброзичливе спілкування. 4. Повага. 5. Взаємоповага. 6. Взаємна любов. 7. Їжа. 8. Довіра одне до одного. 9. Безпека. 10. Взаємна відповідальність. 11. Співпереживання (емпатія). 12. Спілкування. 13. Любов. 14. Умови для здобуття освіти. 15. Розвиток здібностей. 16. Одяг. 17. Допомога.

Фізіологічні потреби

Соціальні потреби

Духовні потреби

Ознаки міцної і щасливої родини

РОЗДІЛ ІІІ. МІСТА І СЕЛА В ІСТОРІЇ

§ 10 КОЧІВ'Я ТА ГОРОДИЩЕ. СЕЛО ТА СЕЛИЩЕ

Пригадайте, коли та як виникали перші міста. Чому з'явилася потреба у створенні укріплень? Чому люди оселялися на конкретній місцевості?

Наш сьогоднішній урок буде присвячений важливому і надзвичайно цікавому питанню — виникненню та зародженню перших людських поселень. Важливо розуміти, що перші стоянки, поселення, а згодом міста виникали за різних обставин. Цьому сприяли як географічні, так і природні, військові чинники. Потрібно з'ясувати, що собою являли подібні поселення та як ця інформація допомагає нам вивчати історичне минуле.

Варто запам'ятати!

Кочовики — народи або племена, люди, які не мають постійного житла та переміщуються з місця на місце.

Осілі спільноти — народи, племена, які проживають на визначеній місцевості та займаються господарством (землеробство, ремесло).

Поміркуймо!

Уважно розгляньте ілюстрації. Складіть стислий опис відображеної на них інформації. Визначте, які зі світлин стосуються кочового (постійно змінюють місце свого перебування), а які осілого (залишаються на одному місці) способу життя.

Спираючись на малюнки, спробуйте визначити відмінні риси між кочовими та осілими людськими спільнотами.

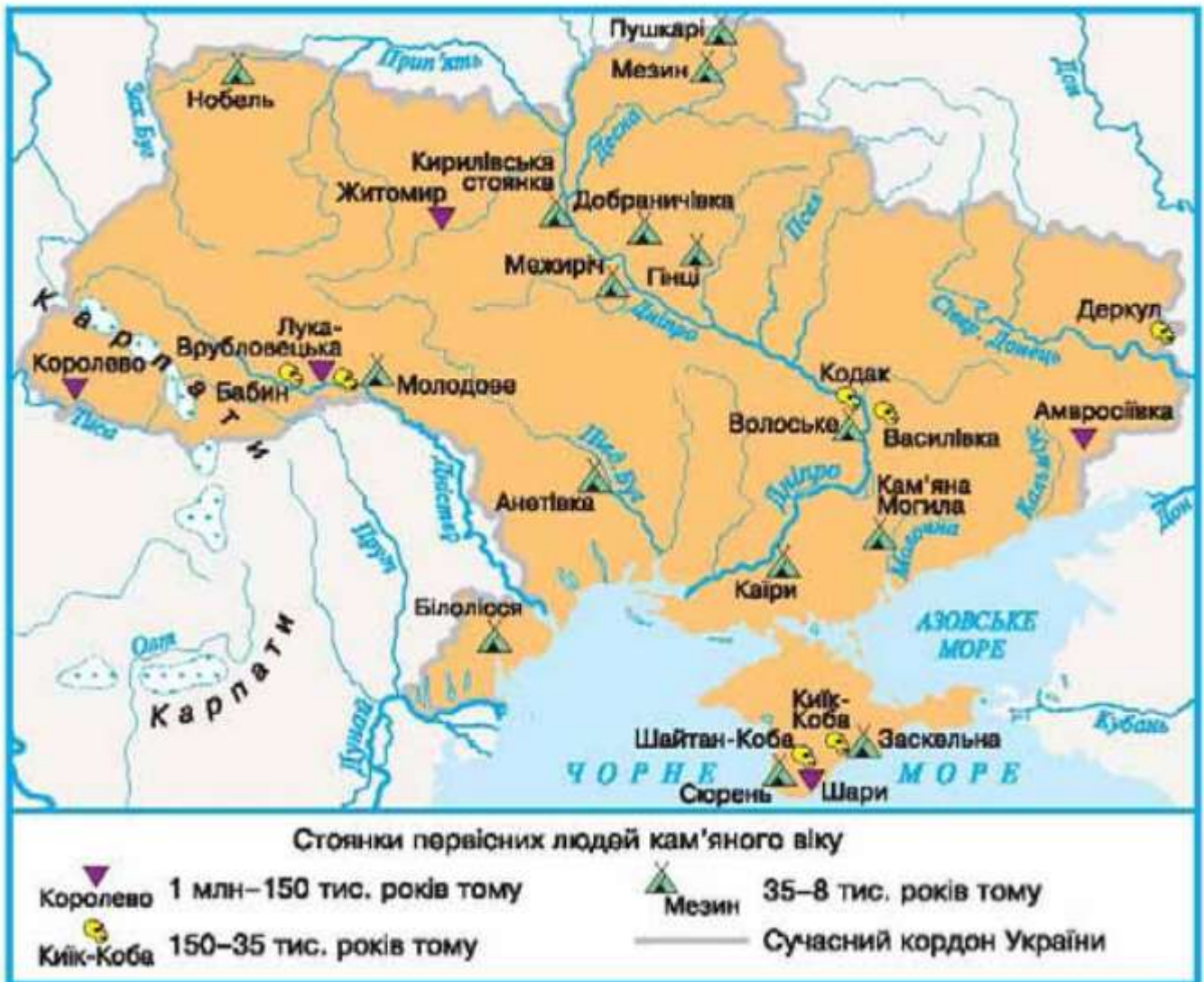
Кочові племена (народи)

Осілі племена (народи)

Робота з картою!

Розгляньте карту. Назвіть найвідоміші місця стоянок на території України. Заповніть пропуски у тексті.

Довідка: Чернігівщина, Крим, Київ, Закарпаття

Найдавніша стоянка первісних людей виявлена поблизу с. Королеве на _____. Результати археологічних досліджень засвідчують, що люди проживали тут близько 1 млн —

35 тис. років до н. е. У печері Киїк-Коба, що в _____, зберіглося чимало кісток тварин, які могли бути мисливською здобиччю неандертальців. У с. Мезин, що на _____, учені відшукали поселення мисливців на мамонтів, які проживали близько 20 тис. років тому. Серед цінних знахідок — жіночі статуетки, фігурки тварин і браслет, зроблений з кістки мамонта. У 1893 р. поблизу м. _____ науковці відкрили Кирилівську стоянку, де було знайдено кістки мамонта та волохатого носорога.

Кочовими називають народи, які не будують міст і не займаються землеробством, адже вони не прив'язані до конкретної місцевості. Господарство кочовиків тісно пов'язане зі скотарством. У пошуках пасовиськ для худоби кочовики переміщуються з місця на місце і таким чином постійно перебувають у русі. Тимчасовими стоянками кочовиків є кочовища.

Варто запам'ятати!

Кочовище — місце тимчасового перебування кочовиків.

Учені вважають, що кочівництво могло виникнути у тих регіонах, які були малоприсаєданими або взагалі не придатними для землеробства: сухі степи, пустелі, тундри. Кочовий спосіб життя значно спрощує побут, оскільки єдиним багатством кочових племен є худоба.

Кочовикам вдалося виробити власний, притаманний лише для них, господарський комплекс: міцний посуд, переважно виготовлений зі шкіри, металу або дерева, розбірне житло (намет, шатро), зручний одяг та спорядження для їзди верхи (вездечка, сідла), транспортні засоби (вози, сани). Раціон харчування кочовиків складався з молочних та м'ясних продуктів.

Археологічні знахідки дають підстави вважати, що кочовики могли з'явитися близько 2–1 тис. до н. е. Саме у цей час людина винайшла залізо, зброю та захисні обладунки. Чимало кочівників вели військові завоювання, встановлювали свою владу над племенами та народами, займалися набігами та розбоями.

Поміркуймо!

Розгляньте ілюстрації. Поміркуйте, які особливості мала культура кочових племен. Використайте зображення як еспонати музею та проведіть явну екскурсію на тему «Кочовики».

Скіфський золотий гребінь з кургану Солоха

Кімерійські вершники. Зображення з давньої вази.

Вироби кімерійців

Скіфська монета із зображенням царя Атея

Типи житлових будівель кімерійців

Діємо: практичні завдання

Об'єднавшись у дослідницькі групи, ознайомтеся з історією кочовиків на українських землях. Перегляньте відео <https://youtu.be/EI-v6bbtM9o>. Виконайте інтерактивну вправу.

Установіть відповідність між назвами та характеристиками кочовиків, що проживали на українських землях.

1. Значна частина жінок була воїнами.
2. Перші кочовики на землях України.
3. Прийшли на українські землі у IX ст. до н. е.
4. Народ, що жив у повозках.
5. Народ, що «оперезаний мечем».
6. Використовували золоті прикраси.
7. Прийшли на українські землі у III ст. до н. е.
8. Ховали померлих царів у курганах.
9. Були розбиті під час наступу готів.
10. Найвідомішим царем був Атей.

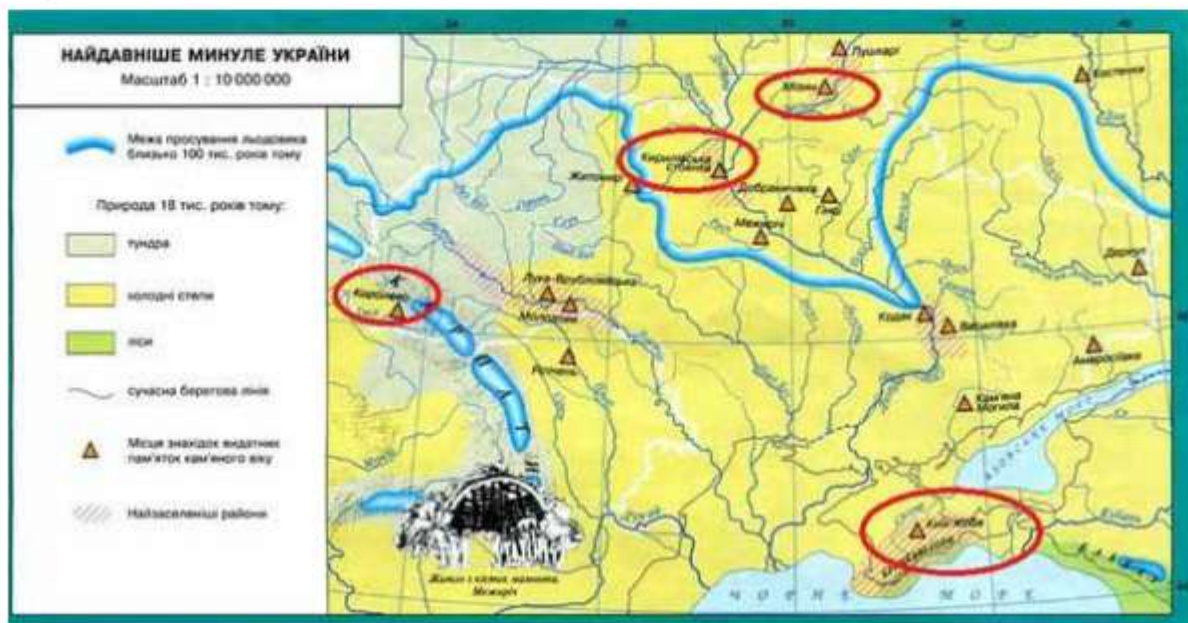

<https://learningapps.org/view9777938>

Кіммерійці	Скіфи	Сармати

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Знайдіть на карті місця перших стоянок найдавніших людей на території України. Оберіть одну з них та підготуйте стислу розповідь про археологічні дослідження науковців.
2. Доберіть ілюстрації, які можна використати для створення експозицій за темами (на вибір): кочовики на землях України; археологічні стоянки на землях України; найдавніші поселення на землях України. Підготуйте розповідь.

3. Охарактеризуйте господарський, духовний світ кочовиків.
4. Розшифруйте ребуси. Установіть відповідність між поняттями та їх визначеннями. Укажіть світлини, які відповідають кожному з окреслених понять.

А Населений пункт, кількість мешканців у якому може коливатися. Основою господарської діяльності є сільське господарство.

Б Невеликий за розмірами та кількістю зареєстрованих мешканців населений пункт, що зберігає історичну назву.

В Місце, де містяться збережені рештки укріплених поселень або залишки колишніх укріплень.

§ 11 КОЧОВИЙ ТА ОСІЛИЙ СПОСОБИ ЖИТТЯ

Пригадайте, що відомо про скіфів? Чи дійсно кочові народи могли бути настільки розвиненими та вправними, володіти знаннями з різних галузей?

Сьогодні на уроці ми детальніше поговоримо про кочовий та осілий способи життя. На попередньому занятті ми вже говорили про те, що одні народи здебільшого проживали компактно на місцевості, а інші — постійно змінювали своє місце перебування. Тож детальніше визначимо спільні та відмінні риси між цими двома способами життя.

Історичні подробиці

Скіф сакського походження Анахарсіс ще за життя прославився як мудрець, філософ і прихильник поміркованості в усьому. Йому належить чимало розумних висловів та винаходів на різні теми: про поведінку людей; про взаємини між ними; про політику. В одній із легенд ідеться про те, що Анахарсіс винайшов дивовижний якір, який перетворив на гончарне коло та вітрило. Після повернення до Великої Скіфії його вбили через те, що він вчинив іноземний релігійний обряд.

- У житті майже все залежить від випадку.
- Слова приховують правду.
- Золото не може належати всім.
- Золото й срібло позбавляють людей пам'яті.
- Життя — коло, а в колі немає ані початку, ані кінця.

Як ви розумієте вислови Анахарсіса?

Анахарсіс

?

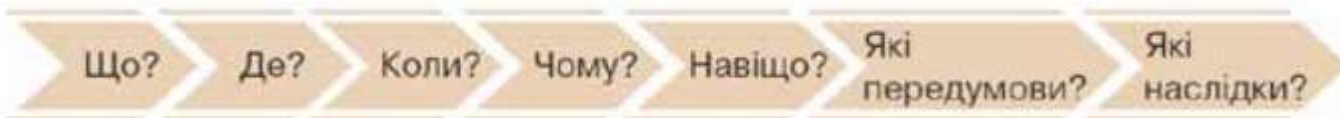
Поміркуймо!

Уважно розгляньте малюнок. Які періоди історії людства зображені на ньому? Складіть розповідь про еволюцію суспільства на основі поданої інформації. Поміркуйте, в які історичні епохи було поширене кочів'я, а в які — осілий спосіб життя.

Думки науковців

Прочитайте уривки. Визначте, які з них стосуються кочового, а які осілого способу життя. Складіть за схемою «сім магічних запитань» до кожного уривка. Скористайтеся запропонованим малюнком.

1. «Золота пектораль затьмарила всі раніше відомі ювелірні прикраси. Її знайшов український археолог і поет Борис Мозолевський. Це сталося на початку сімдесятих років минулого століття. Яка ж вона, пектораль, що змусила весь світ заговорити про себе? Місяцеподібна чоловіча нагрудна прикраса має три яруси, чітко відокремлені один від одного товстими витими канатиками. Головним сюжетом твору є центральна сцена верхнього ярусу, де двоє чоловіків, розтягнувши на руках шкуру, готуються до якогось таїнства. З обох боків від центральної сцени, серед корів із телятами, овечок і кобилиць, зображено молодих скіфських слуг. На нижньому ярусі прикраси показано різні сцени із тваринами. У центрі композиції — три пари істот з головами орлів і тулубами левів, далі з двох боків — лев і левиця. Митець зобразив і погно собаки за зайцем, і дві пари степових коників, що симво-

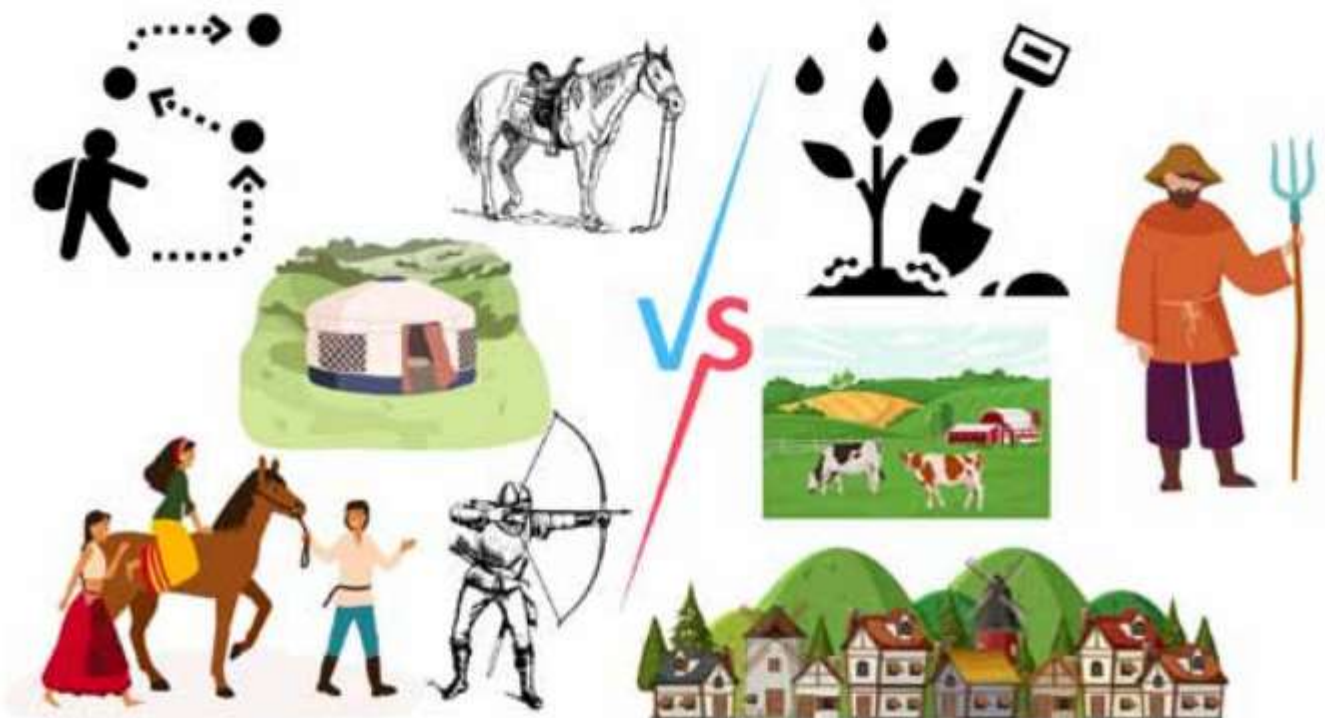
лізують давній світ і спокій (за М. Русяєвою).

2. «Східні слов'яни на українських землях населяли Лісостеп і Полісся, переважно займалися землеробством й скотарством. З найдавніших часів використовували землю доти, доки не вичерпувалася їх родючість. Згодом навчилися системи двопілля і трипілля, коли половину землі засіювали, а інша — відпочивала і навпаки. Відомо, що вирощували наші пращури ячмінь, зерно, овес, жито. Розводили худобу. Поширеними ремеслами східних слов'ян були гончарство, ковальство, ткацтво, прядіння тощо. Навчилися майструвати човни, вози. Споруджували житло у напівземлянках або землянках.»

Діємо: практичні завдання

Заповніть порівняльну таблицю. Визначте головні особливості кочового та осілого способів життя.

Критерій для порівняння	Кочовий спосіб життя	Осілий спосіб життя
Спосіб господарювання		
Побут		
Культура		

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що визначає кочовий та осілий способи життя?
2. Які кочові народи проживали на українських землях у добу Античності?
3. Розшифруйте ребуси та дайте визначення закодованих понять.

4. Розгляньте хмаринку слів. Запишіть слова, які стосуються кочового та осілого способів життя. Запропонуйте власний варіант хмарини слів за темами «Кочовики» та «Землероби». Прокоментуйте малюнки. Чим відрізняються кочовий і осілий спосіб життя? Чому деякі народи вели кочовий, а не осілий спосіб життя? Які умови це визначали?

§ 12 ФОРТЕЦЯ. ЗАМОК. ПАЛАЦ

Подумайте, що дозволяє людям вивчати їхнє минуле. Які історичні пам'ятки вашого краю вам відомі? У чому їхня культурна та історична цінність?

На сьогоднішньому уроці ми поговоримо про те, як виникали фортеці, замки й палаці, які особливості вони мали. Ми дізнаємося історію найвідоміших фортець і замків України та світу, помандруємо місцями, де й донині височать королівські палаці Середньовіччя.

?

Поміркуймо!

Користуючись знаннями, які ви отримали у 5 класі, попрацюйте з колажем і дайте відповіді на запитання.

1. Пригадайте, де і коли було створено подані архітектурні споруди.
2. Які з архітектурних споруд є більш давніми? Чим вони відрізняються?
3. Яке значення мають подібні архітектурні пам'ятки у сучасному світі?

Як ви вже знаєте, важливе місце в історико-культурній спадщині світу належить фортецям, замкам, палацам, оборонним укріпленням. Для захисту від ворожих нападів люди здавна зводили споруди оборонного типу. Найбільш поширеним видом таких оборонних споруд є фортеці.

Варто запам'ятати!

Фортеця — укріплена оборонна споруда, призначена для протидії довготривалій облозі та ефектної оборони від ворогів.

Однією з найдавніших фортець-замків світу є цитадель Алеппо у Сирії. Ця архітектурна споруда належить до X ст. та внесена до об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. У ході численних воєн цитадель переходила в руки асирійців, македонців, римлян, арабів і турків. На території фортеці розташовувалися палаци, мечеті (мусульманські церкви), лазні та усипальниці. Для солдатів збудували майданчики для тренувань. Величезні комори для зберігання зерна і цистерни з водою дозволяли тримати довгу оборону в разі нападу противника.

Цитадель Алеппо (Сирія), X ст.

На території України перші оборонні споруди почали з'являтися ще у часи Русі-України. До наших днів на території України збереглося більше ста пам'яток оборонної ар-

хітектури. Найвідомішими є замки Львівщини, Кам'янця-Подільського, Хотина, Мукачева та інших міст на заході України. На місцях давніх дерев'яно-земляних укріплень з часом з'явилися кам'яні укріплення князівських палаців та величні замки. По суті замки і фортеці часто були єдиними архітектурними комплексами, адже являли собою укріплене житло землевласника. Замок обносили високими, товстими мурами, до яких примикали оборонні фортеці. Саме фортеця була центром охорони замку, укріпленим пунктом з постійним гарнізоном та запасами продовольства.

Для замків-фортець зазвичай обирали важкодоступні місця на крутих пагорбах і горах. Навкруги замків концентрувалися поселення. Фортеці та замки могли витримувати довгі облоги ворогів і були майже неприступними. У XVIII–XIX ст. замки втратили своє оборонно-військове призначення і перетворилися на палаци знаті та аристократії.

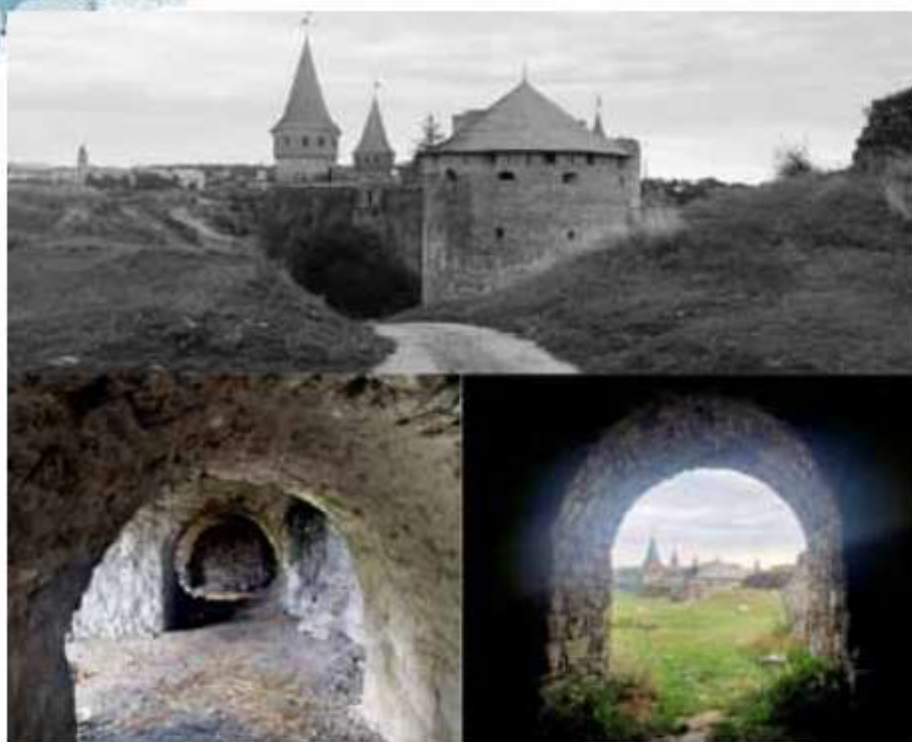
Діємо: практичні завдання

Зіскануйте QR-код та відвідайте 3D-екскурсію Краєзнавчим музеєм, що знаходиться у пам'ятці архітектури національного значення XIV ст. — Вежі Мурованій. Є унікальною пам'яткою оборонної архітектури середньовічної Волині. Спробуйте озвучити екскурсію.

<https://ostrohcastle.com.ua/3Ddonjon/index.html>

Однією з найвідоміших в Україні фортець є Кам'янець-Подільська фортеця. Відома з XIV ст. як частина оборонних споруд міста Кам'янця, колишньої столиці Подільського князівства. Фортеця є складовою частиною Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець», що належить до «Семи чудес України». Приблизно у середині XVI ст. замок набув свого теперішнього вигляду. Усі укріплення Кам'янець-Подільської фортеці можна поділити на дві категорії: власне замок і міські фортифікації (оборонні споруди). Сам замок складається з двох частин: старого замку з мурами та баштами і нового замку із земляними валами та ровами. Загальна площа обох замків — близько 4,5 га.

Кам'янець-Подільська фортеця (XI–XVI ст.). Зовнішній вигляд та фортифікаційні споруди (світлина Наталії Власової)

Варто запам'ятати!

Замок — будівля (або комплекс будівель), що поєднує в собі житлові та оборонно-фортифікаційні споруди.

Палац — велика монументальна парадна будівля, яка вирізняється своєю архітектурою.

Донжон (фр. donjon — володіння) — головна житлова і найкраще укріплена башта феодального замку в середньовічній Європі, яка виступала як рятівний пункт оборони. Якщо ворог захоплював замок, то донжон лишалась останнім «володінням», звідсіля й назва.

Найчастіше палаци розташовувалися на території замків та являли собою парадні будівлі власника-феодала. У них проводили свята й урочистості, приймали почесних гостей. Але палац міг бути і самостійною спорудою, а не частиною замкового комплексу. У палацах жили правителі держав та члени їхніх родин, знатні й заможні люди. А з XIX–XX ст. палацом також почали називати найважливіші громадські будівлі.

Найбільшу популярність у Європі мав тип палацу *entre cour et jardin* («між двором і садом»), якому властиві точна вісь симетрії та великий масштаб. Навпроти палацу містився сад або парк. Саме Маріїнський палац у Києві, який ще називають Президентським палацом, представляє Україну на міжнародному рівні як державна резиденція. Палац збудовано

в 1744 році за проектом архітектора Бартоломео Растреллі у стилі барокко. У 1945–1949 роках палац відбудували під керівництвом українського архітектора Павла Альошина. При цьому фасади палацу не зазнали істотних змін.

Маріїнський палац (1750–1755 рр.)

Отже, розквіт фортеці та замки отримали в період Середньовіччя і насамперед мали оборонний характер. Але з плином часу замки перетворювалися просто на оселі заможних людей. Будівлі стали витонченішими, а архітектура набагато красивішою. Зовнішній вигляд замку служив символом влади і дозволяв знаті справити враження на гостей та населення, яке вони контролювали.

Діємо: практичні завдання

У червні 2021 року сайт ArchDaily опублікував цікаву новину: «У Франції будують замок за середньовічними технологіями». За матеріалами сайту, біля селища Тренї у Франції триває будівництво замку за середньовічними технологіями. Ідея спала на думку підприємцю Мішелю Гійо, який у 1970-х рр. придбав руїни ренесансного замку Сен-Фарго та відновив його. Згодом він вирішив, що було б цікаво збудувати замок з нуля, щоб реконструювати середньовічні технології. До 1997 року Гійо вдалося зібрати на проєкт 400 тисяч євро від Євросоюзу, французького уряду й приватних осіб. Для будівництва замку Геделон обрали місце поряд із лісом, кам'яним кар'єром і водоймою. У середні віки транспортування будівельних ресурсів було б дорогим задоволенням, тож матеріали мали бути неподалік.

Головний архітектор Жак Мулен розробив креслення, спираючись на архітектурну модель часів короля Філіппа II Августа. Будівельники вирішили відтворити весь організаційний процес, а не лише видобуток, транспортування за допомогою коней та обробку матеріалів включно з пігментами для фарби. Інструменти так само виготовляють у кузні вручну з місцевих матеріалів. Наразі в будівництві задіяно 70 людей: каменярів, лісорубів, гончарів, гонтарів, ковалів, теслярів та ін. Деяких волонтерів навчають на місці й навіть видають сертифікати про професійну кваліфікацію.

У 2014 році ВВС зняла фільм «Таємниці замку», в якому описала проєкт як «найбільший у світі археологічний експеримент». Ця стрічка викликала ще більшу цікавість до замку.

1. Поміркуйте, з якою метою розпочато подібне будівництво.
2. Чому, на вашу думку, місце будівництва стало туристичним об'єктом?
3. Як ви розумієте думку кореспондентів каналу ВВС, що проєкт — «найбільший у світі археологічний експеримент»?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, як і чому виникали замки та фортеці. Якими були їхні основні функції?
2. Уявіть себе керівником/керівницею екскурсії одним із замків/палаців України. Складіть план-маршрут вашої екскурсії.
3. Зіскануйте QR-код та перегляньте відео. За допомогою додаткових джерел інформації, ребусів-підказок та матеріалів параграфа створіть нелечку розповідь про один із замків України, що зашифрований у відео та ребусах.

<http://surl.li/diwko>

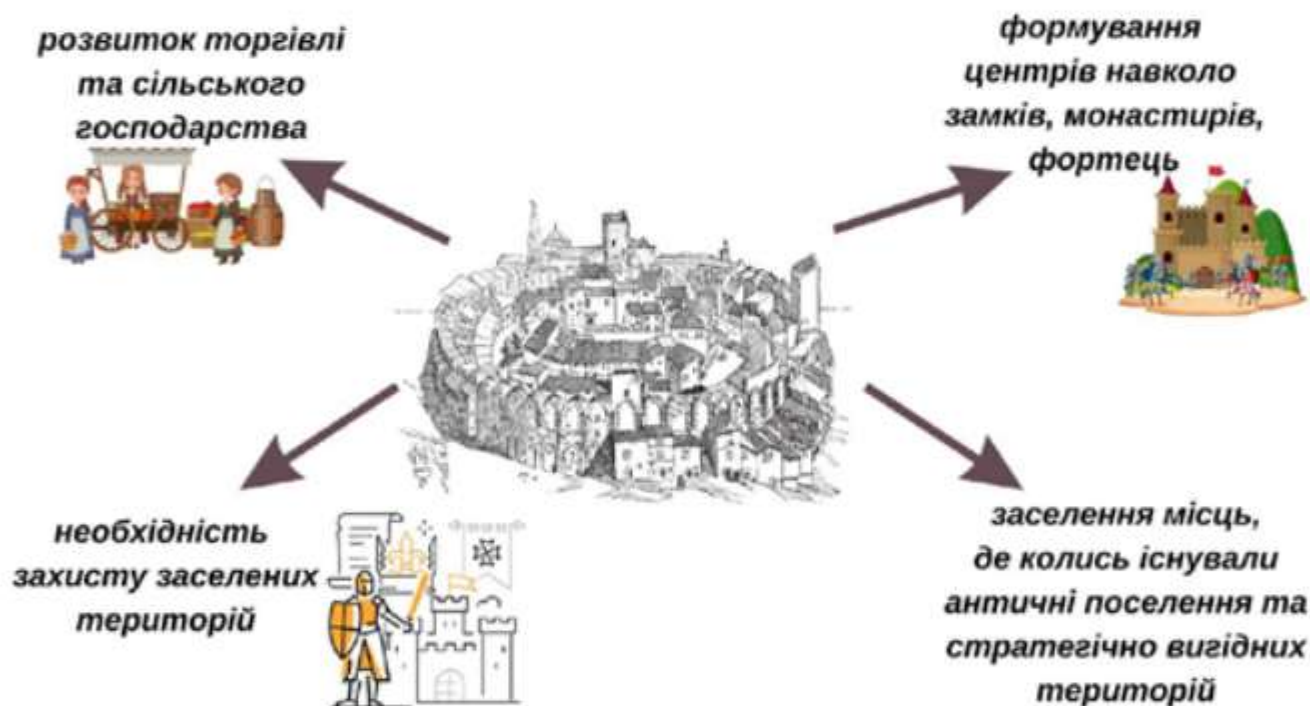
§ 13 МІСТО – ОСНОВА ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Пригадайте, що таке фортеця, замок, палац. Як і де найчастіше виникали замки? Чому, на вашу думку, замки ставали центрами господарського, політичного та культурного життя?

На сьогоднішньому уроці ми познайомимося з поняттям *урбанізація* та її ознаками, дізнаємося, як сформувалися українські міста та яким є їхнє значення у розвитку суспільства.

Поміркуймо!

Скористайтеся схемою та поміркуйте, які причини сприяли виникненню міст.

Як ви знаєте, перші поселення виникли на Землі досить давно, приблизно 10–12 тисяч років тому. Ці поселення були невеликими (до 150 осіб) та розташовувалися на далекій відстані одне від одного. Люди в цих поселеннях займалися обробкою землі та розведенням худоби. Але з появою ремісництва, розвитком торгівлі, приблизно у VI—V тис. до н. е. починають виникати перші міста. Більшість дослідників вважають, що спочатку виникали *протоміста* — великі села або містечка періоду неоліту. А поступово,

з відокремленням ремесла від землеробства, вже з'являються міста як центри торгівлі та суспільного життя. Тобто більшість міст виникало з маленьких поселень, які розвивалися протягом тривалого часу.

Перші міста з'являлися в долинах великих річок: Тигру і Євфрату в Месопотамії, Інду в Індії, Нілу в Єгипті та Хуанхе в Китаї. На території сучасної Туреччини існує старовинне місто — Чатал Гуюк. Археологи виявили, що в ньому вирощували три сорти пшениці, а його мешканці створили власну культуру.

У середні віки зародився новий тип міст — міста-фортеці. Такі міста оточували могутніми мурами, а «виростали» вони навколо замків та фортець феодалів. Середньовічні міста поступалися за розмірами поселенням стародавнього світу і рідко налічували більше декількох десятків тисяч жителів. Чисельність найбільших із них — Лондона і Парижа — досягала в XIV ст. 100 і 30 тис. жителів відповідно.

Зіскануйте код та за допомогою платформи Mozaik 3D перегляньте реконструкцію середньовічного міста. Для цього завантажте з Play Market мобільний застосунок 3DViewer. Помандруйте вулочками міста та перегляньте анімацію. Що нового про виникнення середньовічних міст ви дізналися?

З XI ст. в економічному житті Західної Європи почався період урбанізації — відродження римських міст (Рим, Неаполь, Париж, Генуя, Ліон, Лондон, Бонн) і утворення нових (Гамбург, Любек, Лейпциг, Магдебург). Основною причиною цього було економічне піднесення, зростання кількості населення, розвиток ремесла і торгівлі. Королівська влада та знать були зацікавлені в розвитку міст, адже вони приносили прибутки.

Перші міста на території України з'явилися в VI–V ст. до н. е. Це античні міста-держави Північного Причорномор'я — Тіра, Ольвія, Херсонес Таврійський, Феодосія, Пантікапей та інші. Уже ранньосередньовічні західні джерела згадують Русь-Україну як країну міст. Старорунічні написи з терито-

рії Швеції X–XI ст. називають Русь «*Gardar*», тобто «гради» (міста). Нові міста виникали в Україні також внаслідок освоєння півдня та Криму. Найбільші з них пов'язували торговельні шляхи, що надавало поштовху розвитку економіки та культурного обміну.

У другій половині XIX ст. кількість жителів міст подвоїлася і досягла 2,7 млн осіб внаслідок природного приросту населення. Міста почали перетворюватися у великі центри, осередки культури і науки. Розвиток залізничної мережі, металургійної, вугільної та залізорудної промисловості наприкінці XIX ст. сприяв процесу *урбанізації*, який запізнівся в Україні порівняно з європейськими країнами.

Варто запам'ятати!

Місто — великий населений пункт, мешканці якого зазвичай перебувають поза сферою сільського господарства.

Урбанізація — зростання значення міст у розвитку суспільства, яке супроводжується розбудовою й розвитком міських поселень, збільшенням кількості міського населення, поширенням міського способу життя в певному регіоні, країні, світі.

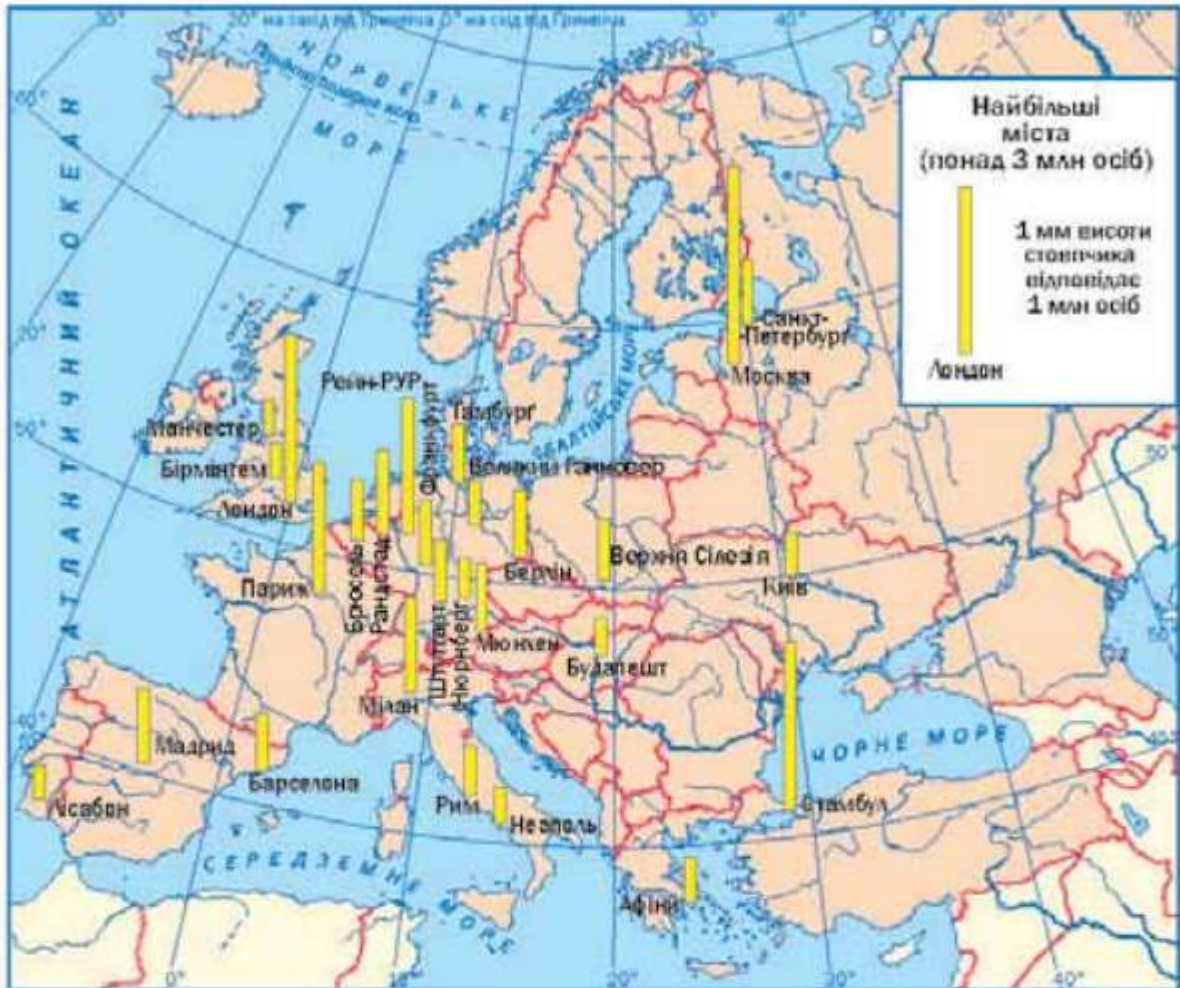
У сучасному світі урбанізацію замінює так звана *метрополізація*, яка характеризується зосередженням великої кількості людей, багатств, ресурсів, різноманітних установ у містах. Таким чином у високорозвинених сучасних країнах світу виникають і розвиваються міста-гіганти — *мегаполіси*. Найбільшими мегаполісами світу сьогодні є Токіо (Японія), Чикаго (США), Бостон (США), Вашингтон (США), Сан-Франциско (США), Лондон (Англія), Париж (Франція), Ріо-де-Жанейро (Бразилія), Сеул (Корея), Нью-Йорк (США), Шанхай (Китай), Стамбул (Туреччина) тощо.

Сучасні українські міста поки що не відповідають світовим нормам та стандартам. Єдине місто в Україні, що потрапило у 2016 році до рейтингу глобальних міст (за версією GaWC (Глобалізація і світові міста)), є місто Київ. Воно посідає 70-те місце в рейтингу.

Поміркуймо!

Уважно розгляньте карту. Виявіть основні міські центри Європи. Порівняйте розміри європейських мегаполісів. Поміркуйте, чи відбуваються процеси урбанізації у сучасному світі. Чому міста не виникають так швидко, як у XIX ст.?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як виникали і розвивалися міста?
2. Що таке урбанізація? Які особливості мають мегаполіси?
3. Подумайте, які ознаки урбанізації можуть бути притаманні сучасній Україні.
4. Дайте відповіді на запитання. Намалюйте уявне місто майбутнього. Заповніть «історію» свого міста за шаблоном.

(назва міста)

Коли виникло? _____

Де розташоване? _____

Кількість населення _____

Столиця _____

Особливості міста _____

§ 14 МІСТА-ДЕРЖАВИ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Коли та як виникали перші міста? Що спонукало суспільство до їх створення? Які функції виконувало місто та за яким принципом його могли споруджувати?

?

Поміркуймо!

Розгляньте зображення міст за різних історико-культурних епох. Установіть відповідність між поданими ілюстраціями та культурно-історичними епохами. Спробуйте визначити спільні та відмінні риси.

1. Стародавній світ.

2. Середні віки.

3. Новий час.

4. Новітня історія

Виконайте вправу «незакінчені речення», скориставшись поданими вище ілюстраціями та матеріалами попереднього параграфа.

Зіскануйте QR-код та виконайте онлайн-вправу. Пригадайте як виникали і розвивалися міста.

<https://learningapps.org/watch?v=pmrfe9jzn23>

Особливістю міст Стародавнього світу є _____
 _____ Особливістю міст у середні віки є _____
 _____ Особливістю
 міст Нового часу є _____

 Особливістю міст Новітнього часу є _____

Результати археологічних досліджень дозволили відшукати найдавніші міста, створені нашими пращурами понад 7 тис. років до н. е. Одним із таких вважається **Чатал-Гуюк** (з турецької «Çatalhöyük» — «вилоподібний пагорб»). Воно було розташоване на території сучасної Туреччини. Місцеве населення переважно займалося землеробством, скотарством і ремеслом. Поселення складалося із житлових будинків, споруджених із цегли, здалека вони нагадували величезні бджолині вулики. Цікаво, що вхід у більшості випадків облаштовувався зверху, а замість вулиць люди переміщувалися дахами впритул збудованих будинків.

Реконструкція міста Чатал-Гуюк

Зачаровує своєю історією стародавнє столичне місто **Ур**, яке розташовувалось у південному Межиріччі. Згадки про Ур містяться в Біблії, де розповідається, що з Ура походив Авраам — батько ізраїльського та арабського народів. Місто розмістилося біля гирла річок Євфрат і Тигр. В Урі знаходилися давні храми та царські гробниці. Довгий час Ур залишався важливим містом шумерів, але у IV ст. до н. е. за нез'ясованих причин був покинутий мешканцями.

Зіскануйте код та за допомогою платформи Mozaik 3D перегляньте реконструкцію давнього міста Ур. Для цього завантажте з Play Market мобільний застосунок 3DViever. Помандруйте вулочками міста та перегляньте анімацію. Що нового про місто Ур ви дізналися?

У релігійних текстах стародавніх ізраїльтян можна знайти чимало інформації про місто **Єрусалим**. Відомо, що у XII–XI ст. до н. е. єврейські племена після виходу з Єгипту завоювали південну частину сучасної Палестини та утворили місто Ієвус. Близько 1000 р. до н. е. Ієвус був захоплений царем Давидом та перетворений на столицю Ізраїльсько-Іудейського царства. Місто Єрусалим мало вигідне географічне розташування, було центром ремесла і торгівлі. Існують свідчення, що цар Давид збудував у Єрусалимі святилище, де зберігалися символи юдаїзму — Ковчег Завіту та Менора (семисвічник).

На півдні сучасної України упродовж VIII–VI ст. до н. е. відбувалася колонізація Причорномор'я греками. Внаслідок цього були утворені міста-колонії (поліси) Ольвія, Херсонес, Пантикапей, Тіра.

Варто запам'ятати!

Колонізація — заселення територій, що не є заселеними, або захоплення залюднених територій із метою їх використання.

Поліс — місто-держава у Стародавній Греції та Стародавньому Римі.

Північне Причорномор'я — історико-географічний регіон, що охоплює територію південної частини України у межах Одеської, Миколаївської, Херсонської областей, а також півострова Крим.

Поміркуймо!

Заповніть таблицю у зошиті.

Місто	Стисла характеристика

Зіскануйте QR-код та відвідайте віртуальну екскурсію стародавнім містом Єрихон.

Свідчать документи

За допомогою уривків із документальних джерел спробуйте визначити місцезнаходження античних полісів на території Північного Причорномор'я.

1. «Ольвія в перекладі з грецької означає «Щаслива». Поліс розміщений на правому березі Бузького лиману, біля с. Парутине Миколаївської області. Її заснували грецькі переселенці на початку VII ст. до н. е. Це місто згадував у своїх творах батько історії — Геродот».

2. «У межах сучасного міста Білгорода-Дністровського, що знаходиться на р. Дністер, в Одеській області, розташовується античне поселення Тіра. Поліс знайдений у результаті забудови вже сучасного міста на площі перед входом у Аккерманську фортецю. Руїни міста Тіра є доволі популярними серед туристів. У самій фортеці нині відбуваються імпровізовані лицарські турніри».

3. «Історія Херсонеса є частиною історії Давньої Греції, Давнього Риму, Візантії та Київської держави. Відомо, що саме у Херсонесі відбулося хрещення київського князя Володимира, який згодом поширив християнство на всю Русь. Місто розташоване в межах сучасного Севастополя у Криму».

4. «Величний Пантікапей довгий час був столицею могутнього Боспорського царства. Одним із найвідоміших його правителів був Мітрідат IV Євпатор, який прославився своєю грізністю та військовою могутністю. Наразі Пантікапей розташований у межах сучасного м. Керч, що у Криму».

Діємо: практичні завдання

Розв'яжіть хронологічні задачі, присвячені колоніям у Північному Причорномор'ї. На основі отриманої упродовж уроку інформації складіть розповідь про кожен із полісів на території України.

1. Міста Пантікапей і Ольвія (грецькі міста-держави на території сучасної України) були засновані в VII ст. до н. е., місто Київ — у V ст. н. е. Скільки століть відділяють ці події?
2. У V ст. до н. е. було засновано м. Херсонес. Скільки століть тому відбулася ця подія?
3. Наприкінці VI ст. до н. е. вихідці із Мілета заснували античне місто Тіра. Скільки століть тому був заснований поліс?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть найвідоміші міста Стародавнього світу. Стисло опишіть їх особливості.
2. Установіть відповідність між назвами стародавніх міст та територією їх розміщення.

1 Єрусалим

А Месопотамія,
Шумерське царство

2 Ур

Б Туреччина,
Південна Анатолія

3 Чатал-Гуюк

В Північне Причорномор'я

4 Ольвія

Г Іудея, Ізраїльсько-Іудейське царство

3. За допомогою додаткових джерел інформації складіть порівняльну таблицю суспільно-політичного та господарського життя в античних полісах Північного Причорномор'я на землях сучасної України.

	Тіра	Ольвія	Херсонес	Пантікапей
Господарство				
Суспільство				
Культура				

§ 15 СЕРЕДНЬОВІЧНІ МІСТА

Розгляньте зашифровані у хмаринці слова. Визначте з-поміж них ті, які стосуються історико-культурної епохи Середньовіччя. Складіть із ними речення.

На сьогоднішньому уроці ми поговоримо про міста за середніх віків, дізнаємося, чим вони відрізнялися від міст, які існували за Стародавнього світу.

У Середньовіччі чисельність міст невпинно зростала. Вони стали центрами суспільного, політичного та культурного життя. Зазвичай планування міста розпочиналося з вибору місцевості.

Поміркуйте, які критерії відігравали роль при виборі місцевості для початку міського будівництва. Ому саме таку місцевість вважали найбільш вдалою?

перетин торговельних шляхів

там, де раніше існували поселення

впритул до мостів, переправ

біля замків феодалів

там, де раніше існували поселення

біля великих церков

У країнах Західної Європи існував поділ міст за формою власності: королівські або державні (які підпорядковувалися

владі короля); церковні (створювалися на церковних землях); приватні (створювалися на землях заможних землевласників).

Переважна більшість середньовічних міст була оточена фортечними стінами та глибокими ровами, заповненими водою. Обов'язково існували в'їзні центральні ворота, головна площа для зборів, де могли розміщуватися намети з товарами, продуктами або овочами та фруктами. У багатьох містах на центральній площі розташовувалася **ратуша** — орган місцевого управління. На башті ратуші розміщувався величезний годинник, за яким звіряли місцевий час.

Фрагмент середньовічного міста (малюнок)

Варто запам'ятати!

Ратуша — орган місцевого самоуправління у містах; будівля засідань.

Середньовічне місто часто нагадувало систему лабіринтів, який складався з вузьких вуличок, площ та глухих кутів. Оскільки земля була надзвичайно дорогою, її намагалися максимально використовувати, через що ширина деяких вуличок могла сягати всього кілька метрів.

Історичні подробиці

Сучасною найвужчою вулицею у світі є Шпроергофштрассе у місті Ройтлінген (Німеччина). У найвужчому місці ширина цієї вулички складає лише 31 см, а у найширшому 50 см. Через такі особливості вулиця Шпроергофштрассе занесена до Книги рекордів Гіннеса.

Житлові будинки переважно споруджували із дерева, однак траплялися і кам'яниці — будівлі, споруджені з каменю. Часто окремою проблемою міст були багнюка та антисаніта-

рія, що призводило до масових епідемій. Після сильних злив вулиці наповнювалися водою. Це потребувало створення системи каналізації та водогону. У деяких містах існувало свічне вуличне освітлення.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Про які особливості середньовічного міського життя вони свідчать? Визначте риси, що відрізняють середньовічні міста від стародавніх. Складіть стислу розповідь про архітектуру та планування середньовічних міст.

Діємо: практичні завдання

Ви вже знаєте, що у містах проживали представники різних професій і станів. Однак значну частку населення становили ремісники. Пригадайте з курсу 5 класу назву спеціальної історичної дисципліни, яка займається вивченням гербів. За допомогою гербів складіть розповідь про професію ремісника середньовічного міста.

? **Поміркуймо!**

Розгляньте ілюстрації із зображенням представників міського населення. Визначте, до якої із соціальних груп вони належать.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть соціальні групи, що мешкали у середньовічних містах.
2. Визначте особливості середньовічних міст, порівнюючи їх зі стародавніми містами. Заповніть порівняльну таблицю.

Стародавні міста	Середньовічні міста
Спільне	
Відмінне	

3. Розгляньте кросворд навпаки. Дайте визначення вказаних у ньому слів.
4. Запропонуйте власний план уявного середньовічного міста. Відтворіть його зручним способом.
5. Перегляньте реконструкцію міста Берген XIV ст. Відшукайте на відео вивчену впродовж уроку інформацію. Підготуйте віртуальну подорож одним із європейських міст.

<https://cutt.ly/h8L6p4t>

§ 16 МІСТА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Поміркуйте, як ви розумієте висловлювання: «У старих містах кожен камінь дихає життям...»

Традиції містобудування на теренах України сягають VII ст. до н. е., коли у Північному Причорномор'ї виникли міста-колонії.

Поміркуймо!

Розгляньте зашифровані у хмаринці слова. Спираючись на власні знання та карту, згадайте коли і де виникли ці міста.

В історії Русі-України міста відігравали важливу роль. Це були господарсько-ремісничі, культурні й оборонні центри держави. Неабияка роль належала місту Києву. Сьогодні це

чинна столиця України, а в часи існування Русі-України — впливове велике місто, що контролювало торговельний шлях «із варяг у греки».

Історичні подробиці

У X ст. важливості набув водний торговельний шлях з півночі, від Балтійського (Варязького) моря, на південь — до Візантійської імперії (як говорили у народі — «до греків»). Значна частина цього шляху контролювалася руськими князями. Українські міста, зокрема Київ, Любеч, Вишгород, Канів та інші, були великими торговельними центрами. Шлях «із варяг у греки» активно розвивався до XIII ст.

Через занепад Києва, внутрішню кризу роздрібненості та руйнівні монгольські набіги поступово Русь перемістилася західніше, де наприкінці XII ст. утворилася унікальна Галицько-Волинська держава. Це дало новий імпульс заснуванню міст і містечок, активному спорудженню міських укріплень, церков, шкіл, палаців тощо. Без сумніву, саме міста стали основою економічних зв'язків Галицько-Волинської держави з країнами-сусідами. У першій половині XIII ст. засновано «місто Лева» — Львів, що швидко стало столицею держави і до сьогодні лишається окрасою й духовним стрижнем України.

З плином часу роль і функції міст змінювалися як у світі, так і в межах України. Зокрема, наприкінці XII ст. виникло *Магдебурзьке право*, основні положення якого були сформовані у німецькому місті Магдебург.

Варто запам'ятати!

Магдебурзьке право (також німецьке міське право) — право міста на самоуправління. Передбачало звільнення міста від управління, судової та адміністративної влади місцевих феодалів — власників міст і створення міського самоврядування.

Частина українських міст також отримали «магдебурзьке право», утримуючи за собою цей статус аж до першої половини XIX ст.

Першим українським «магдебурзьким» містом став у 1339 р. *Сянок*, також у XIV ст. відповідні грамоти отримали Львів і *Кам'янець-Подільський*, дещо пізніше, у XV ст., —

Луцьк, Мукачєво та Київ. Це означало, що жителі цих міст обирали магістратське управління, що відало як зовнішніми справами, так і судовими порядками.

У XVII ст. з'явилося місто **Харків** як центр Слобідської України.

Активне освоєння півдня України середини-кінця XVIII ст. збагатилося заснуванням низки міст. Так, з'явилися міста Єлисаветград (нині — **Кропивницький**), Катеринослав (сучасне **Дніпро**), **Херсон**, **Миколаїв**, Олександрівськ (нині — **Запоріжжя**) тощо.

Варто згадати про те, що ці міста від самого свого виникнення були своєрідною «сумішню культур», оскільки південний регіон здавна славився як місце співжиття різних народів.

Пам'ятаєте про скіфів, сарматів, готів, що проживали тут? Про Велике переселення народів? У степах Південної України розкинулися Землі Війська Запорозького; козацькі ж зимівники стали ядром для нових, більших поселень людей.

Цікаво, що чимало міст України набагато древніші, ніж вважається традиційно. Так, у Дніпрі шанують козацьку слободу Половицю, що робить старшим це місто майже на півстоліття. А в Запоріжжі, яке вважається «молодим містом», чудово пам'ятають про давні городища на обох берегах Дніпра й на острові Хортиця — ще з X ст.

Катеринослав. Місця, де розташовувалася слобода Половиця.
Малюнок 1850-х років.

Місто Дніпро. Сучасне фото.

Зіскануйте QR-код та виконайте онлайн-вправу у застосунку Quizizz.

<https://quizizz.com/join?gc=64335703>

Історичні подробиці

Ми звикли до давніх Чернігова, Луцька чи Львова, а в останні роки особливо активно переосмислюється вік і «походження» українських «молодих міст» — Дніпра, Запоріжжя, Херсона, Одеси тощо. Так, офіційною датою заснування Одеси раніше вважали 1794 рік. Проте сучасні історики чітко вказують на те, що «чорноморська перлина України» набагато давніша. Так, перша згадка про морський порт Коцюбіїв, де відвантажували українське зерно на допомогу Константинополю — столиці могутньої Візантійської імперії, сягає аж 1415 р. З XIV ст. відомо також про поселення Хаджибей — кам'яний замок і невеличкий порт. Все це знаходилося і функціонувало на території майбутнього міста Одеса.

Геннадій Ладиженський. Хаджибей (1899)

Здавна існували також козацькі поселення, з яких виросло чимало населених пунктів нинішньої Одеської області. Ми не знаємо достеменно, коли саме на Одещині ступила нога першого козака, але вже на початку XVIII ст. там була значна кількість козацьких поселень. А це справа не одного місяця чи року...

Тож «мікс культур», уже згадуваний нами, у цих місцях був особливо насичений і древній.

Найбільшими містами сучасної України за площею й чисельністю населення є Київ, Харків, Одеса, Донецьк, Дніпро. Сьогодні ми знаємо ці міста як центри промисловості й освіти, мистецтва і туризму.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте сучасні фотографії найбільших міст України. Подумайте, чому автори підручника обрали для ілюстрації цих міст саме такі фотографії. Дізнайтеся про зображені пам'ятки з додаткових джерел інформації. Чи можна їх назвати візитівками зображених міст?

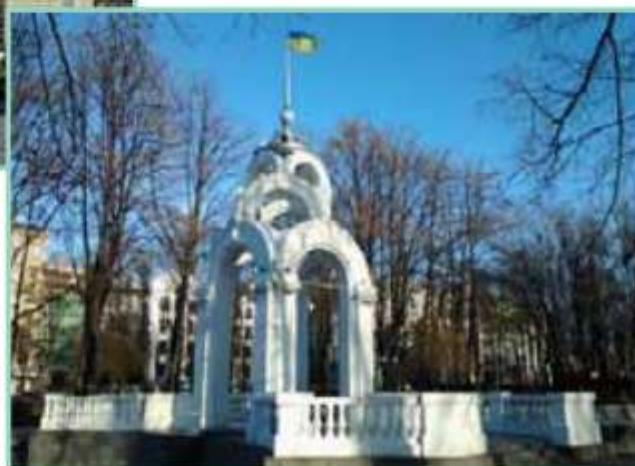
Київ. Майдан Незалежності

Одеса. Театр опери та балету

Дніпро.
Західна та Східна Башти

Харків. Дзеркальний струмінь

Діємо: практичні завдання

Установіть відповідність назви міста України та його стислої характеристики й регіону розміщення. Знайдіть ці міста на карті України.

1 Київ

А «Місто Лева» — одне з найгарніших міст нашої держави; Західна Україна

2 Одеса

Б Центр Слобожанщини, друге за чисельністю населення місто сучасної держави; Східна Україна

3 Харків

В «Перлина біля моря» — індустріальне, мистецьке й туристичне місто; Південна Україна

4 Запоріжжя

Г Столиця України

5 Кропивницький

Д «Колиска запорозького козацтва», промислове місто; Південна Україна

6 Львів

Ж Затишне місто, колиска українського театру; Центральна Україна

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте, чому міста півдня України часто називають «плавильним котлом» чи «сумішшю культур».
2. Розгляньте логотипи українських міст і складіть власний топ-10 міст України. Уявіть себе туристичним оператором, який готує екскурсійні буклети. Куди б ви порадили поїхати насамперед? Які міста, на вашу думку, варто показати мешканцям України та її іноземним гостям?

§ 17 СУЧАСНЕ МІСТО. УРБАНІЗАЦІЯ. МЕГАПОЛІСИ

Поміркуйте, чому мегаполіси часто називають «містами, які ніколи не сплять, не вщухають і не зупиняються».

Ми з вами живемо у постіндустріальному суспільстві з шаленим ритмом життя, тож і роль міст дещо змінюється.

Сучасне місто як центр освіти і наукових новинок, фінансів і сфери послуг, технологій і культури стає все ближче кожному з нас. Це виявляється як у загальному вигляді міста, його естетичних та побутових деталях, так і в дрібницях. Тож тема сучасного міста і його розвитку надзвичайно цікава. Можна спостерігати за осучасненням «старих» міст, а можна стати свідком будівництва нового міста «з нуля». Яких рис набула сучасна урбанізація, що таке «сучасне місто» і «місто-гігант»?

Містобудування переживало немало різних етапів у своєму розвитку. Бурхливий розвиток залізничної мережі, промислове піднесення у різних частинах світу сприяли процесу урбанізації.

Сьогодні країни, а отже й міста кожної з них, пов'язані ще тісніше завдяки різним шляхам сполучень. Активно розвиваються туризм і міжнародні освітні програми, люди ближче знайомляться з жителями інших держав — носіями різних культур і традицій. У сучасному світі міста зосереджують значні людські, економічні, ділові ресурси. Про активний процес урбанізації, що триває донині, свідчить масове пере-

міщення населення із селищ та сіл до міст. Міста розростаються, утворюючи *міські агломерації*.

Варто запам'ятати!

Міська агломерація — територіальне скупчення населених пунктів (переважно міст), які тісно об'єднані економічними, трудовими, культурними, діловими, побутовими зв'язками.

Варто згадати про міста-гіганти — *мегаполіси*, яких із кожним роком стає все більше. Здебільшого мегаполісами вважаються міста з населенням понад 1 млн осіб. Однак існує й інша думка, що визначає мінімальну кількість населення для мегаполіса, — від 8 до 10 млн осіб. Так, згідно з визначенням Організації Об'єднаних Націй (ООН), мегаполіси (*megacities*) — це міста з населенням 10 млн осіб і більше.

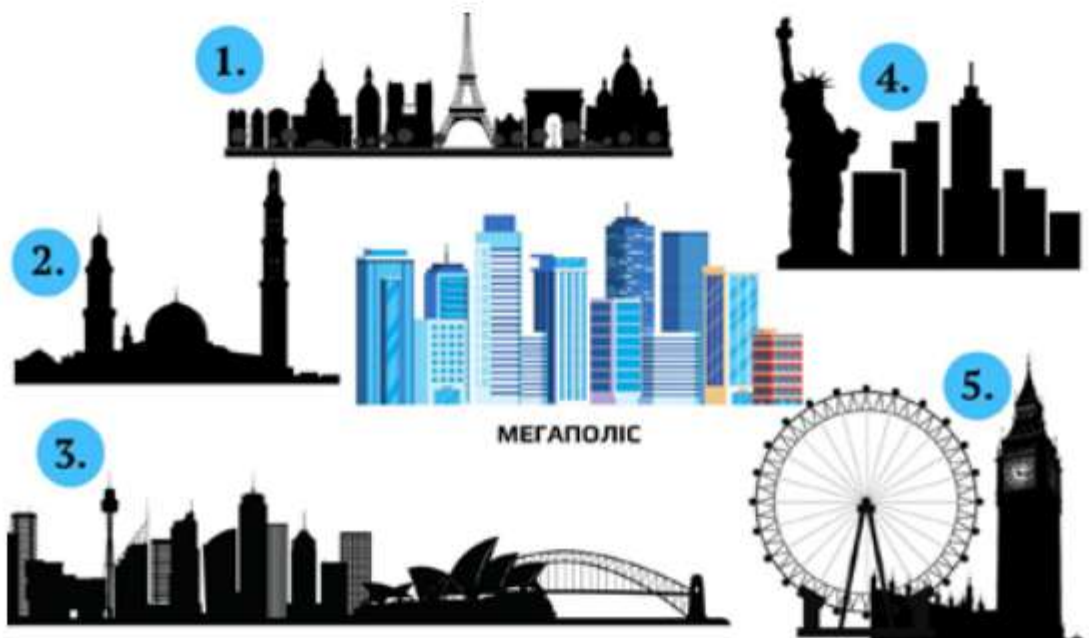
Варто запам'ятати!

Характерні риси мегаполіса

1. Специфічний характер забудови, розташованої вздовж транспортних магістралей. Великі міста вкрай залежні від транспортної інфраструктури і злагодженого руху громадського та приватного транспорту.
2. Висока концентрація населення.
3. Порушення екологічної рівноваги між діяльністю людини і природним середовищем.

» Спробуйте встановити відповідність зображень і назв мегаполісів світу.

А. Париж; Б. Нью-Йорк; В. Лондон; Г. Сідней; Д. Стамбул

Поміркуймо!

Роздивіться ілюстрації та поміркуйте, чому мегаполіси часто називають «джунглями зі скла і бетону».

Токіо (Японія)

Чикаго (США)

Сеул (Південна Корея)

Стамбул (Туреччина)

Серед найбільших мегаполісів світу слід згадати такі, як *Токіо, Осака* (Японія), *Пекін, Шанхай* (Китай), *Сеул* (Південна Корея), *Нью-Делі, Мумбаї* (Індія), *Бангкок* (Таїланд), *Вашингтон, Сан-Франциско, Чикаго, Нью-Йорк* (США), *Ріо-де-Жанейро, Сан-Паулу* (Бразилія), *Мехіко* (Мексика), *Сідней* (Австралія), *Лондон* (Велика Британія), *Париж* (Франція), *Стамбул* (Туреччина) та ін. Далеко не всі навіть із наведених вище мегаполісів є столицями держав. Але як фінансові, економічні, культурно-мистецькі, транспортні й туристичні центри вони широко відомі і густонаселені.

В Україні ж, якщо брати за основу визначення мегаполіса ООН з його 10 млн населення, мегаполісів поки що немає. Коли ж прийняти точки зору фахівців, які вважають мегаполісом місто з населенням від 1 млн, в Україні є мінімум три мегаполіси — *Київ, Харків і Одеса*. Також містами-мільйон-

никами донедавна були *Дніпро* й *Донецьк*, де кількість населення коливалася в межах 1 млн, то зменшуючись, то зростаючи.

Діємо: практичні завдання

Оскільки кожен мегаполіс має власну «візитівку», широко відому всьому світові, пропонуємо увідповіднити ілюстрацію й відомий дивогляд міста-гіганта.

- А. Сіднейська Опера (Сідней, Австралія)
- Б. Статуя Свободи (Нью-Йорк, США)
- В. Ейфелева вежа (Париж, Франція)
- Г. Статуя Христа Спасителя (Ріо-де-Жанейро, Бразилія)

Обговоріть переваги і недоліки життя у мегаполісах.

Поміркуймо!

Складання історичної довідки про один із мегаполісів

Сьогодні важко в це повірити, але ще півстоліття тому Дубай (_____) був непримітною цяткою на карті світу, маленьким _____ і ловців перлів. Нині ж Дубай є одним із найбільших міст ОАЕ, _____, важливим торговельним, фінансовим і туристичним центром Євразії. Розташований мегаполіс на березі _____.

Дубай справедливо називають _____. Саме тут знаходиться най-

вищий хмарочос у світі _____ («Дубайська вежа»), що нараховує 163 поверхи. Біля підніжжя Бурдж-Халіфи розташовані знамениті «співаючі фонтани», що приваблюють туристів з усього світу. А ще Дубай славиться унікальним «Парком квітів» практично серед _____ та найвищим оглядовим колесом «Око Дубаю».

ОАЕ та Дубай стали рекордсменами за кількістю записів у _____.

Слова для довідки: пустеля, Об'єднані Арабські Емірати, «місто чудес», Бурдж-Халіфа, поселення рибалок, молодий мегаполіс, Книга рекордів Гіннеса, Перська затока.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Користуючись інтернет-ресурсами, складіть невеличку розповідь про надсучасне місто Лусаїл (Катар), що приймало Чемпіонат світу з футболу-2022. Це місто вже називають «містом майбутнього».
2. Визначте, які риси мегаполіса має це місто, що за кількістю населення все ж не належить до міста-гіганта.

§ 18 ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ ДОСЛІДЖУЄМО МІСТА: ВІК, НАЗВА, СИМВОЛІКА

Поміркуйте, які приклади кожного виду міст ви можете навести. Адже у світі нараховуються сотні міст, та й наша Україна різноманітна в урбаністичному плані.

Розгляньте зображення, пригадайте, які типи міст вам відомі. До кожної ілюстрації доберіть відповідний тип міста та визначте його особливості.

м. Сингапур

Тустань

м. Київ

руїни Херсонесу

м.Токіо

м. Кам'янець-Подільський

Довідка: місто-фортеця, місто-держава, мегаполіс, місто з магдебурзьким правом, місто «мільйонник».

Діємо: практичні завдання

Розгляньте монету НБУ «Місто Київ». Подумайте, чому при створенні монети, її автори використали відповідні зображення у її дизайні. Запропонуйте власний варіант монети, яка могла б бути присвячена вашому рідному населеному пункту.

Монета НБУ "Місто Київ" (2018 р.)

Поміркуймо!

Згадайте основні поняття та увіповідніть термін і його смислове навантаження.

1 Урбанізація

А Одна із найпоширеніших правових систем міського самоврядування в Центральній і Східній Європі часів Середньовіччя. Походить від назви німецького міста

2 Мегаполіс

Б Зростання значення міст у розвитку суспільства, яке супроводжується збільшенням і розвитком міських поселень, зростанням частки міського населення, поширенням міського способу життя в певному регіоні, країні, світі

3 Магдебурзьке право

В Великий населений пункт, мешканці якого зазвичай перебувають поза сферою сільського господарства

4 Місто

Г Місто-гігант із населенням, за різними оцінками, від 1 до 10 млн осіб мінімум

Кожен із нас має свій вік: ви, ваші батьки, бабусі й дідусі, друзі, знайомі. Так і міста виникають у конкретний момент і мають свій вік. Саме тому кожен населений пункт: чи то маленьке село, чи селище, чи місто — святкують День міста (чи аналог), коли йому виповнюється певна кількість років.

»» Як саме і коли у вашому селі / селищі / місті відзначають своєрідний «день народження» населеного пункту? Згадайте, чи брали ви участь у подібних святкуваннях. »»

У 5 класі ви вивчали різноманітні науки-помічниці історії. Час згадати одну з них — *історичну хронологію*. Саме вона

допомагає вченим визначати вік різних речей і пам'яток, населених пунктів і епох.

Історичні подробиці

Найстарішим містом на планеті вважається Єрихон (Палестина). Лише уявіть собі, цьому невеличкому за розміром місту на березі річки Йордан близько 10 тисяч років.

Також до найстаріших міст планети вчені відносять Дамаск (Сирія), Бібл, Бейрут, Тір (Ліван), Єрусалим (Ізраїль) та ін.

Без сумніву, вченим допомагають археологічні пам'ятки та досягнення історичної хронології, щоб точніше визначити вік цих унікальних міст.

Вік міста частіше за все рахують від першої згадки про нього у джерелах. Також важливо розуміти, що місто має бути залюднене безперервно, постійно, інакше важко його називати містом у повному розумінні цього слова. Саме тому виникають часті суперечки щодо віку міста: дані історичної хронології чітко вказують дату (або приблизний час заснування) населеного пункту, про нього є згадка у джерелах, проте далеко не завжди місто було заселене людьми.

В Україні є купа цікавих давніх міст із подібною «суперечливою» історією. Давайте спробуємо розібратися разом.

Сьогодні ми знаємо чудове місто з назвою **Біла Церква**, розташоване на річці Рось. Це найбільше місто Київської області. Вперше назва міста *Біла Церква* зафіксована у літописі XVI ст. Гості міста знають про напрочуд гарний дендропарк «Олександрія» — сама ця пам'ятка садово-паркового мистецтва є «туристичним магнітом» для всіх бажаючих відвідати місто. У цілому ж Біла Церква — це економічний, освітній і культурний центр Київщини.

Але є серйозні історичні деталі, що стосуються віку Білої Церкви.

Діємо: практичні завдання

Пропонуємо скласти історичну довідку про це місто для кращого розуміння його віку та загального розвитку.

Слова для довідки: Київська Русь, печеніги, залишки споруди, військовий замок, Ярослав Мудрий, 1032 рік, руїни.

У _____ було засноване місто на скелястому березі ріки Рось. То був час правління князя _____, який намагався укріпити південні рубежі _____ від частих набігів _____. У 1032 році розпочато будівництво оборонної лінії — низки сторожових фортець. Так і з'явився _____, названий Юр'їв на честь християнського імені князя Ярослава Мудрого — Юрій. Згодом замок, що залишався «серцем міста», обрив поселенням. Також на горі стояв білокам'яний собор.

Час плинув, а Юр'їв усе ще потерпав від постійних набігів кочівників — половців, монголів. У XIII ст. це мальовниче місто лежало у _____. Залишився лише високий напівзруйнований білокам'яний собор. Саме тому місто, яке пізніше, вже у XVI ст. відродиться, отримало назву, відому нам сьогодні, — Біла Церква.

Нині того собору, що дав місту назву, немає, але археологічні розкопки, проведені на горі, виявили _____.

Як ви гадаєте, з якого часу вести відлік існування Білої Церкви — від Юр'їва, часів Київської Русі (XI ст.) чи, власне, від відродження міста з новою назвою Біла Церква (XVI ст.)? Розгляньте ілюстрації міської символіки Білої Церкви. Зробіть висновки, про що вона свідчить.

Ми поговорили про те, що всі міста світу мають свій вік, власну історію, символіку та дивогляди. Також у кожного міста є *власна назва*. Як усі ми маємо своє ім'я, так і населений пункт, навіть найменший і найвіддаленіший, має свою назву.

Існує чимало світових та вітчизняних прикладів, на честь чого / кого називали і називають населені пункти, зокрема міста. Ось лише деякі з них:

- *на честь видатних людей* (до прикладу, столицю США *Вашингтон* назвали на честь першого Президента держави Джорджа Вашингтона; а столицю Сейшельських островів *Вікторію* — на честь британської королеви Вікторії; в Україні місто *Кропивницький* назване на честь засновника українського театру Марка Кропивницького);
- *на честь річок чи інших географічних об'єктів* (так, існує місто Північний Полюс у США; українське місто *Луганськ* — бо розташоване на річці Лугань; *Вовчанськ* — місто у Харківській області на честь ріки Вовча; *Буча* на Київщині — на честь ріки Буча);

Історичні подробиці

Цікавим прикладом є місто у Луганській області, назва якого записується по-різному — Сєверодонецьк / Північнодонецьке (тобто географічно — на північ від міста Донецьк), Сіверськодонецьк (на честь річки Сіверський Донець, поряд з якою й розташоване це промислове місто). В Енциклопедії українознавства головною назвою міста є Сіверськодонецьке — ймовірноше за все, на честь ріки. На сьогоднішній день тривають дискусії, як саме правильно і коректно записувати назву цього міста. А от на честь чого воно назване — це вже ні в кого не викликає сумнівів.

- на честь історичних пам'яток чи міфічних персонажів (наприклад, столиця Греції *Афіни* названа на честь богині мудрості Афіни Паллади; місто *Херсон* в Україні — як данина пам'яті місту-колонії Херсонес);
- трапляються також назви міст, що походять від особистого імені (до прикладу, *Мукачево* на Закарпатті — від імені Мукач; *Житомир* — від імені сміливого воїна часів Київської Русі *Житомира*).

Діємо: практичні завдання

Скориставшись мережею Інтернет, дізнайтеся на честь кого / чого названі такі міста світу та України: Александрія (Єгипет), Будапешт (Угорщина), Івано-Франківськ, Ірпінь, Хмельницький, Балаклія, Львів, Ізюм (Україна). З'ясуйте також, на честь чого / кого названий населений пункт, де ви проживаєте.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, чи є в Україні мегаполіси. Варто враховувати не лише кількість населення у містах-гігантах України, а й географічне розташування, необхідну транспортну та житлову інфраструктуру, діловий, туристичний і культурний потенціал цих міст тощо. Відповідь обґрунтуйте.
2. Користуючись мережею Інтернет, складіть фотоколаж найстаріших міст на планеті та вкажіть їхній приблизний вік.
3. Роздивіться плакат. Складіть до нього історичний коментар.

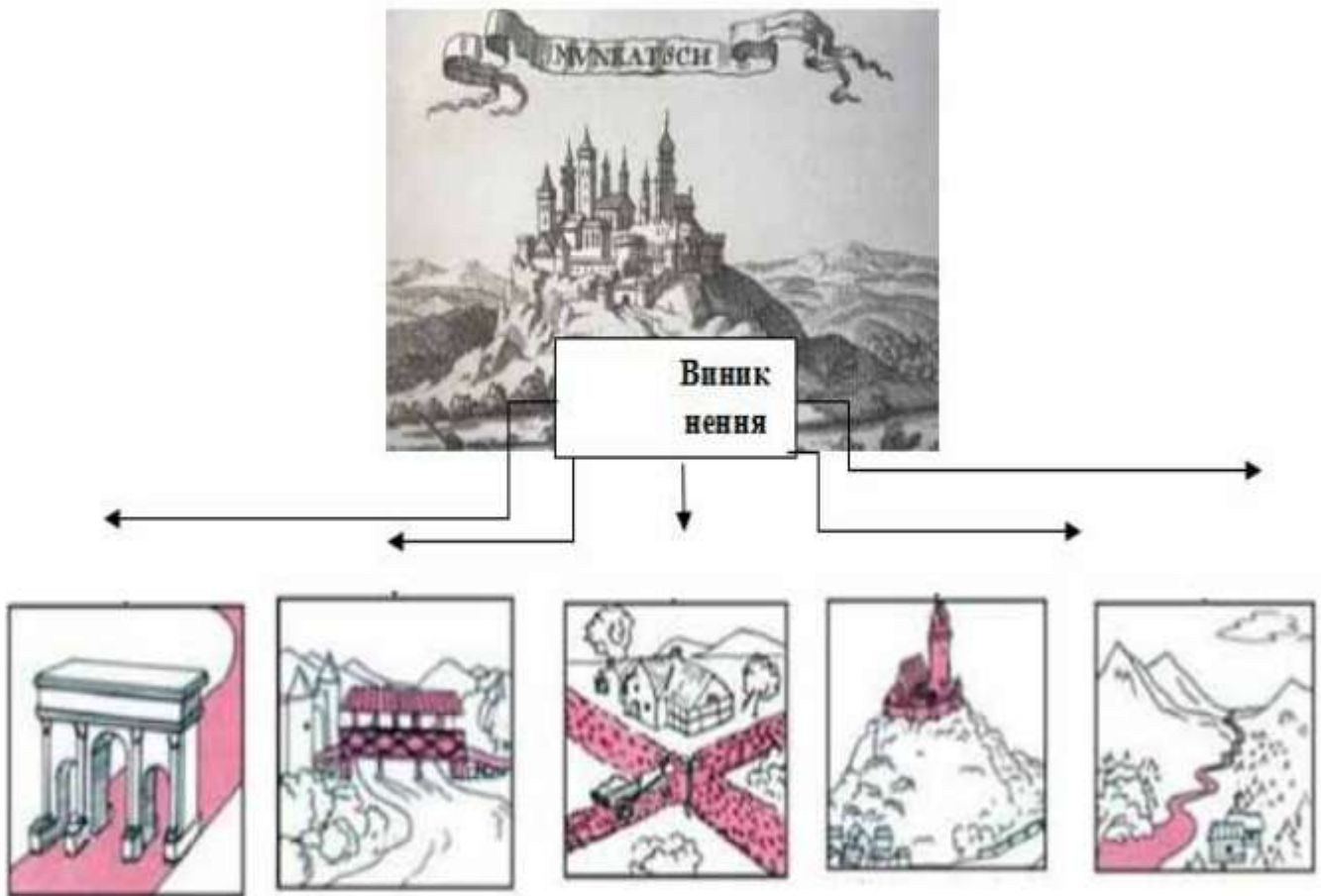

§ 19 УРОК-УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ «МІСТА І СЕЛА В ІСТОРІЇ»

Пригадайте, у чому відмінність між кочів'ям та осілістю. Як виникали перші поселення? Які причини сприяли виникненню та розвитку міст?

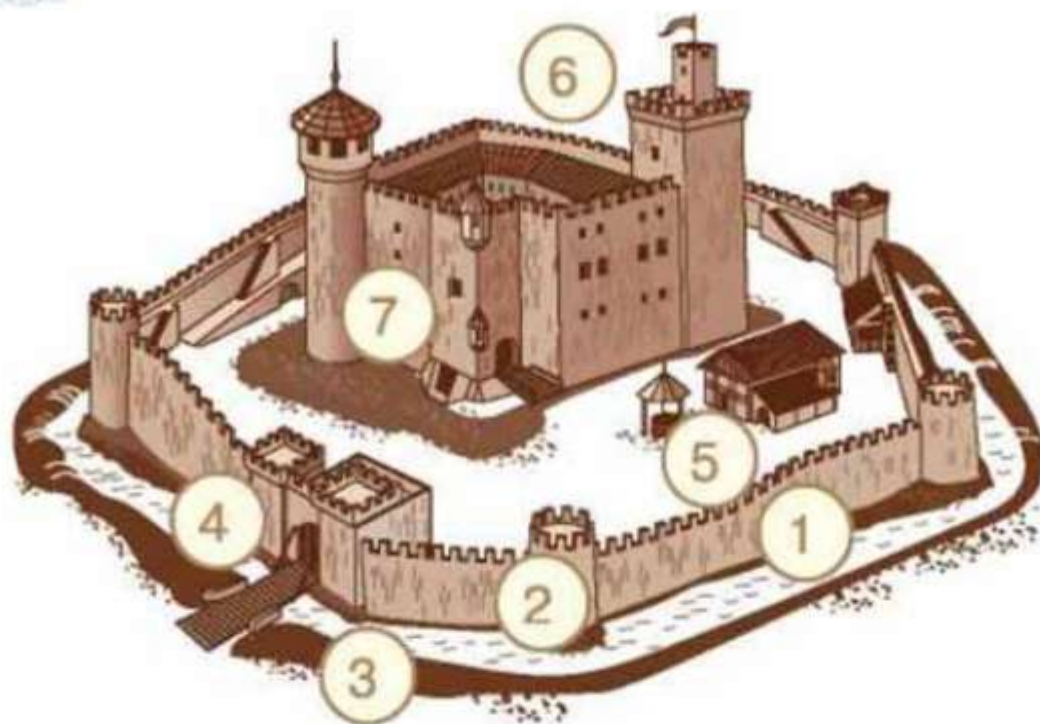
I. ВПРАВА «ЗАРОДЖЕННЯ МІСТ»

Розгляньте схему та спробуйте її доповнити. Поясніть чинники, що сприяли виникненню міст.

II. ВПРАВА «СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ ЗАМОК»

Пригадайте особливості забудови середньовічних міст. Уважно розгляньте малюнок та визначте елементи, з яких склалися середньовічні замки-фортеці. Упишіть до комірок порядкові номери. Складіть коротку розповідь про середньовічний замок.

 Вежа

 Рів з водою

 Ворота

 Внутрішній

 Оборонний

 Житлові приміщення

 Донежон

III. ВПРАВА «ТЕРМІНОЛОГІЧНА РОЗМИНКА»

Пригадайте основні поняття за темою: «Міста і села в історії». Установіть відповідність між поняттями та визначеннями.

<https://learningapps.org/watch?v=pmfmtnrpk22>

IV. ВПРАВА: «МІСТА УКРАЇНИ»

Перейдіть за посиланням та перевірте свої знання за темою «Міста України».

<https://learningapps.org/view14807475>

V. ПРОЄКТ «МІСТА МАЙБУТНЬОГО»

Поміркуйте, якими на вигляд будуть міста через 50 або 100 років. Які потреби матиме місцеве населення? Що представлятиме собою міська інфраструктура (парки, сквери, будинки, магазини, транспорт)?

Запропонуйте власний макет або план міста майбутнього. Презентуйте проєкт класові.

Розгляньте зображення міст майбутнього як їх бачать режисери сучасних фантастичних фільмів. Спробуйте висловити припущення, чи може бути «те, що сьогодні є фантастикою завтрашньою реальністю».

РОЗДІЛ ІV. ЗАРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК ЛЮДСЬКИХ ГРОМАД

§ 20 ГРОМАДА. ЗАРОДЖЕННЯ ГРОМАД В ІСТОРІЇ

Поміркуйте, як ви розумієте значення слів «грумада», «грумадський», «грумадянський».

У найширшому сенсі **грумадою** називають групу людей, що об'єднана спільними інтересами. Грумада — це про нас з вами. Адже, до прикладу, ми живемо у конкретному районі населеного пункту, ходимо до школи чи на роботу, спілкуємося з іншими людьми. А це означає, що ми одночасно є частиною територіальної грумади, сільської / селищної / міської, шкільної тощо.

Кожен із нас має власні, часто унікальні риси й міркування, але, так чи інакше, ми об'єднані біологічними, фізіологічними тенденціями розвитку. Це як мінімум. А якщо мовити про інтелектуальні, релігійні устремління, то й тут виявляється немало спільного з певними людьми, що й утворюють ту саму грумаду. Людині випав винятковий шанс — реалізувати власні якості серед людей — у родинному колі, школі, населеному пункті проживання тощо.

Розгляньте зображення. Чому, на вашу думку, людина має потребу об'єднуватися, гуртуватися разом?

?

Поміркуймо!

Розгляньте світлини та поміркуйте, чи можна застосувати термін «грумада» до представлених зображень. Адже в цілому будь-яка грумада об'єднує людей за їх інтересами / проживанням / походженням тощо. Як ви назвете кожную ілюстрацію?

Поміркуйте, що таке «грумадянська освіта». Яка її мета? Чи в кожному суспільстві вона потрібна?

Поняття «грумада» надзвичайно широке, тому й існує декілька визначень, які пояснюють її сутність. Так, це може бути акцент просто на групі людей, що об'єднані певним чином, на характеристиці роду занять чи на місці проживання, обмежуючи питання виключно територією. Отже, «грумада» — непростий термін із кількома значеннями.

Варто запам'ятати!

Грумада — група людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів тощо.

Згідно з даним визначенням, «грумадою» можна назвати фактично будь-яку групу людей, оскільки так чи інакше вони будуть чимось об'єднані.

Варто запам'ятати!

Громада — об'єднання людей, що ставить перед собою певні спільні завдання; організована спільнота.

Тут уже можна вести мову про певну соціальну групу, де існують конкретні завдання і чіткий розподіл їх виконання між учасниками для досягнення певної колективної мети. Це означає, що є функції управління і планування, інакше вирішити спільні завдання неможливо.

Така громада не обов'язково повинна об'єднувати людей, що спільно проживають (членів родини чи мешканців конкретних територій). Так, «шкільна» чи «релігійна» громади мають на меті вирішувати завдання духовного, етичного й освітнього плану, проте далеко не завжди вони «прив'язані» до конкретної, спільної для всіх учасників території.

Варто запам'ятати!

Громада — адміністративно-територіальна одиниця місцевого самоврядування.

Поміркуймо!

Складіть і запишіть визначення громади, яке вам здається найбільш відповідним нашій темі.

В Україні частіше за все лунає термін «*територіальна громада*». Це мешканці, об'єднані постійним проживанням у межах села / селища / міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями. Території таких громад утворюють райони, а певна кількість районів — у свою чергу, області. У даному випадку основною ознакою такої громади є спільна територія проживання, спільні інтереси жителів та активна взаємодія місцевих мешканців у процесі забезпечення цих інтересів.

Відповідно до того, що визначено адміністративним центром територіальної громади, останні поділяються на *міські* (з центром у місті), *селищні* (центр — селище міського типу) та *сільські* (центр — село).

Історичні подробиці

В Україні відомо про діяльність освітньо-культурних та громадсько-політичних організацій «Громад», які об'єднували українську інтелігенцію, діячів культури й науки. Метою таких громад було сприяти розвитку народної освіти та формуванню національної свідомості українців.

«Громади» виникли на території всієї України — від Тернополя, Чернівців і Львова до Києва, Чернігова, Одеси, Харкова та ін. Діяла навіть українська «Громада» у Відні — столиці величезної Австро-Угорської імперії.

Це стало яскравим прикладом існування спільнот людей, об'єднаних українолюбськими ідеями, спільними інтересами й культурними поглядами. При цьому територіально-географічний фактор був мінімальним.

До часу появи людини розумної з'являється вже **родова община**, що, знову ж таки, об'єднувало певну групу людей як територіально, так і колективною працею. Важливе місце також займало те, що вони походять від загальних предків та є родичами. Говорячи сучасною мовою, це були задатки для *територіальних* громад (спільне місце проживання), *економічних* (спільне ведення господарства у вигляді полювання, риболовства, виготовлення простих знарядь праці та ін.), *релігійних* (звісно, мова не про церкви чи сучасні релігії, але тісні зв'язки з природою та певні вірування існували точно).

?

Поміркуймо!

Розгляньте й обговоріть у групах репродукції картин українського художника Івана Іжакевича та чеського митця Зденека Буріана. Поміркуйте, чи могла людина у давнину вижити самотужки. Назвіть ознаку, за якою групу найдавніших людей можна розглядати як колектив. Чи було це, на вашу думку, громадою у широкому сенсі?

Іван Іжакевич.
Кирилівська стоянка

Зденек Буріан.
Полювання на мамонтів

Поступово родова община розпалася на окремі сім'ї, і виникає поняття **сусідської общини**. Це вже чіткий прообраз сучасної територіальної громади, коли люди проживають на спільній території, зацікавлені в її благополучному розвитку, але не мають родинних зв'язків.

Господарські та оборонні питання зумовили виникнення міст, які стали центром для вирішення основних завдань. Хоча міста й функціонували / функціонують досить неоднорідно, з'явилося поняття **міської громади**, міського самоврядування. Міста стали окремим організмом, вирішуючи нагальні питання у сфері економіки, торгівлі, освіти, культури, церкви тощо.

» Згадайте, яка форма міського самоврядування стала найпоширенішою правовою практикою у середньовічних містах Східної Європи, зокрема й у низці українських міст.

З розвитком науки та освіти, яка в різні часи була пов'язана з церковним життям чи, навпаки, відірвана від нього, ми можемо вести мову про **шкільну, університетську та церковну громади**. Це вже не просто вимушене, продиктоване природою об'єднання людей за територією чи колективною працею. Натомість спільні інтереси й завдання, які реалізуються представниками названих громад, вийшли на перший план.

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

1. Прочитайте українську народну казку «Сім лозин» або прослухайте її в аудіозаписі: <https://deti.e-papa.com.ua/dytyachi-pisni/6/9310.html>

Що мав на увазі головний герой, спілкуючись із синами? Чи можна вважати його пораду містком до створення міцної родинної громади, об'єднаної духовно, побутово, економічно, розважально та ін.? Відповідь обґрунтуйте. Поясніть, чому казка з подібною назвою і змістом є і в азербайджанського народу.

2. Поміркуйте над сенсом прислів'їв:

«Дружний табун вовків не боїться»;

«Добре братство миліше, ніж багатство»;

«Один у полі не воїн».

Чи свідчать вони про необхідність спілкування для людини як частини громади? Користуючись мережею Інтернет, знайдіть інші прислів'я щодо соціальної природи людини.

3. Чи можна вважати, на вашу думку, соціальні мережі теж своєрідною віртуальною громадою? Складіть таблицю з аргументами «за» і «проти».

4. Роздивіться інфографіки і поясніть, як ви їх розумієте.

Поміркуйте, до яких громад, згідно з різними визначеннями, належите особисто ви. Адже кожна з них може включати в себе різні фактори. Як можна пояснити вислів: «Я — громада»? Чому, на вашу думку, мала бути присвячена інформаційна кампанія з такою назвою, що проходила в Україні кілька років тому?

§ 21 ІСТОРИЧНІ ТИПИ ГРОМАД

Розгляньте слова, зашифровані у хмаринці, і поміркуйте, чи є між ними щось спільне.

Ми всі знайомі з поняттями «громадянин», «громадянське суспільство», «громадянство», проте не замислюємося, що в основі кожного з них лежить просте слово — «громада», тоб-

то спільнота об'єднаних чимось людей. Сьогодні ми живемо у вільному суспільстві, маючи привілей навчатися, подорожувати, займатися мистецтвами чи спортом, добровільно обирати собі цікаву професію і керуватися по життю усталеними етичними нормами. Усе це «плоди» сучасної правової держави, що гарантує своїм громадянам права і свободи, а також чітко визначає обов'язки обох сторін. Цей баланс особистого й суспільного формувався поступово і має тривалу історичну традицію.

Варто пам'ятати, що вклад кожної людини у творення громадянського суспільства (а воно твориться шляхом об'єднання різних людських громад) дуже важливий. Часто дії яскравої особистості суттєво впливають на життя школи / міста / країни тощо. У свою ж чергу, мешканці територіальної громади / міста / країни допомагають кожному реалізувати найрізноманітніші проекти.

Найдавніші спільноти людей вчені називають **родовими громадами** (звичайно, після «людського стада», яке взагалі не мало форм організації суспільства).

Варто запам'ятати!

Основні риси родової громади:

- люди проживали на спільній території, основна маса людей — кровні родичі;
- всі знаряддя праці та здобута людьми здобич (від ягід до впольованих тварин) ділилися порівну, оскільки все це — результати спільної, колективної праці.

Спочатку гуртувати колектив було зручніше навколо найстаршої жінки. Цей феномен отримав назву **матріархат**. Учені знаходили / знаходять десятки жіночих статуєток у різних куточках світу, що свідчить про надзвичайну прихильність мешканців давнього суспільства до жінки та її життєдайних функцій. Пізніше цю тенденцію змінив **патріархат**, коли визнаним лідером громади став чоловік — сильний, сміливий, той, хто міг впоратися з непростими умовами виживання. Поступово формувалося сприйняття жінки як символу плодороддя, дому, берегині, а чоловіка — як мисливця, воїна, будівничого.

Важливо розуміти, що в сучасному суспільстві існує набагато менше подібних стереотипів. Чоловіки і жінки можуть займатися будь-якими справами, обіймати публічні посади, обирати найрізноманітніші професії та способи життя. Традиція гуртування суспільства за статевою ознакою залишилася в далекому минулому.

Уважно розгляньте зображення. Про що вони свідчать? Поміркуйте, як змінювалася роль жінок протягом історії.

1.

Богиня-мати на троні.
Знахідка з поселення Чатал-Гюк (біля 6 тис. років до н.е.,
Музей Анатолійської
цивілізації, Туреччина)

2.

Султан Османської імперії, XVIII ст.

3.

Американські астронавти, фото 1984 року

Людина практично у всі часи окрім суто побутових потреб мала духовні. Так формувалися зачатки мистецтва та віри.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації найдавнішого храмового комплексу на планеті Земля — Гебекли-Тепе (Туреччина). Складіть невеличку історичну довідку про цей комплекс та поміркуйте, чи могла людина впоратися з подібним будівництвом самотужки.

Відео від Go Türkiye
«Гебекли-Тепе» (1 хв.)

Слова і поняття для довідки: Туреччина, 5 %, епоха мезоліту, кабан, піраміди, колективна праця, «загадка планети Земля».

На території сучасної _____ знаходиться один із найстаріших храмових комплексів людства — Гебекли-Тепе. Вчені датують його найменшою мірою IX тис. до н. е., що древніше знаменитих єгипетських _____ та англійського Стоунхенджу. Величезне будівництво розпочалося ще в епоху _____, а завершене вже у неоліті.

На кам'яних стелах, розташованих у кілька шарів по колу, легко «читаються» різноманітні знаки та впізнаються відомі нам тварини і птахи — лисиці, леви, _____, бики, змії, качки та ін.

Кожна з цих стел важить десятки тонн, тож не дивно, що таке будівництво могло бути лише плодом _____. Не забуваймо й про відсутність транспорту та сучасних вантажопідйомників.

Сьогодні досліджено близько _____ всього храмового комплексу, основна його частина ще потребує вивчення та серйозних археологічних розкопок. Проте навіть відомі вже частини комплексу дозволяють ученим і туристам називати Гебекли-Тепе _____.

Родові громади, мешканці яких жили і працювали пліч-о-пліч, об'єднувалися у **рід**. З родів утворювалися великі племена. З часом формувалися власна мова, традиції, бажання захистити свою територію від чужинців. Оскільки кожне плем'я мало свого сильного й мудрого вождя, він був основним гарантом стабільності та користувався величезним авторитетом. Так поступово формується **інститут влади**, який змінювався протягом часу, але навіть сьогодні так чи інакше існує.

Чисельність населення постійно зростала, тому людських громад ставало все більше. І якщо одна родова громада об'єднувала переважно кровних родичів, то сусідня — подібну спільноту, але інші роди. Так виникла **сусідська громада**, мешканці якої проживали на певній території, але родинні зв'язки були вторинними, бо об'єднано окремі сім'ї.

Варто запам'ятати!

Основні риси сусідської громади:

- основу громади складали окремі родини, не пов'язані між собою родинними зв'язками;
- жителі сусідської громади мешкали спільно на певній території, проте мали вже дещо своє (житло, деякі засоби праці тощо). Тобто поєднувалися елементи приватної та колективної видів власності.

З появою приватної власності, коли людина стала більш зацікавленою у виробленні та зберіганні суто свого, власного майна, ситуація у людському суспільстві серйозно змінюється. З'являється поняття майнової нерівності. Мешканці окремих племен, які облаштовували та захищали конкретну територію, розмовляли своєю мовою, мали власний соціальний розподіл суспільства та управлінський апарат все чіткіше усвідомлювали свою несхожість та окремість від інших людських громад. Так поступово сформувався **етнос**.

Варто запам'ятати!

Етнос — це стійке соціальне угруповання людей, що виникло упродовж тривалого історичного розвитку на певній території, де люди мають спільні походження, мову, культуру, усвідомлення власної єдності та відмінності від інших етносів.

На межі IV–III тис. до н. е. виникли перші **держави** — порівняно невеликі за розміром, але вкрай важливі для прогресивного розвитку людства та формування людських громад.

Історичні подробиці

Першою державою у світі вважають шумерську цивілізацію біля ріки Євфрат. Ця територія називалася Месопотамією, інакше — Міжріччям (між ріками Тигр та Євфрат). Сьогодні це території Іраку та Сирії.

Вчені не володіють достеменною інформацією як саме виникла шумерська цивілізація, але припускають, що основним чинником для виникнення держави стали господарські потреби, які вимагали розумного управління та спільної праці.

Загадковим для нас залишається й шумерський клинопис — унікальна система писемності, до цих пір не співвіднесена з жодною мовною сім'єю світу.

Відомо про високий рівень розвитку шумерів, адже існували міста, господарська система, храми на чолі з жерцями — управителями держави, шумерська мова, література та своєрідна віра.

Шумерська цивілізація стала підґрунтям для держав, що виникли у Месопотамії в майбутньому.

За допомогою запропонованих зображень та тексту рубрики проведіть уявну екскурсію музеєм історії шумерської цивілізації.

1. господарство шумерів

2. клинопис

3. реконструкція жіночих прикрас шумерів, Британський музей

4. шумер з Ешнунни на молитві, скульптура з храму Тель-Ахмар 2750-2600 до н. е.

Різні держави світу, не дивлячись на місце розташування, спиралися на **міста** — центри господарства, освіти й науки. Саме міста зосереджували в собі торгівлю та оборону. В міс-

тах також проживали правителі (імператори, царі, фараони, князі, королі та ін.). Тобто саме у містах зосереджувалися основні державні кошти та управлінський апарат. Усе це стало потужним стимулом для розвитку міст у найрізноманітніших формах.

Варто запам'ятати!

Держава — це форма організації людського суспільства на конкретній території за допомогою органів влади (управлінського апарату) та за підтримки законів, що є основними регуляторами суспільного життя. Подібне смислове навантаження цілком сучасне й нині — у світі, де нараховується близько 200 держав.

Важливо також згадати про порівняно молоде поняття у сфері розвитку людських громад — **націю**. На перший погляд, це поняття тотожне з термінами «плем'я», «народ», «етнос». Але насправді воно має свої відмінності, про які ми дізнаємось пізніше.

Діємо: практичні завдання

Користуючись інтернет-ресурсами, спробуйте дати власне визначення поняття «нація». Розгляньте малюнки з мережі Інтернет. Як ви розумієте закладений у них зміст?

Сучасне суспільство — майданчик для реалізації кожного з нас. Це можливості і шанси щось створити, тим самим вплинувши на розвиток рідного міста / держави.

Поміркуймо!

Усе почалося у 2006 році, коли студентка на ім'я Леся з Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича запропонувала друзям прийти на заняття всім разом у вишиванках. Студенти, не дивлячись на прохолодний день, прийшли у вишиванках, і це стало першим Днем Вишиванки. З того часу свято почало охоплювати Чернівці, через кілька років — низку українських міст. Нині ж щороку українці відзначають це свято і у межах нашої держави, і за кордоном. Так, із 2015 року до цієї акції долучилися близько 50 країн. А 2016 року відбулася прем'єра фільму «Спадок нації», де мова йшла саме про українську вишиванку як духовний і матеріальний оберіг. Однією зі сценаристок фільму стала сама Леся.

Дівчина пояснила свій вчинок бажанням допомогти кожному українцю, який має вишиванку, не соромитися її одягати та показувати всім, що в Україні існують давні народні традиції.

Леся, як і кожен із нас, поєднала в собі належність до кількох громад: родинної, міської територіальної, університетської, зрештою — вона є громадянкою України і носієм мовних, духовних та культурних традицій нашої держави.

» Як ви гадаєте, чи може одна людина змінити світ навколо?
 Чи вдалося Лесі привернути увагу світової спільноти до духовної спадщини українців? Чи святкується День Вишиванки у вашому селі / селищі / місті?
 Як студентська громада допомогла реалізувати цю яскраву, проте, здавалось би, особисту ідею? »

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте над різницею термінів «країна» і «держави». Обговоріть із дорослими, думці яких ви довіряєте. Скористайтеся інформацією з інтернет-джерел.
2. Складіть словничок згаданих на уроці понять і термінів.
3. Поясніть слоган, використаний на плакаті. Чи згодні ви з ним?

§ 22–23 САМОВРЯДУВАННЯ ГРОМАД. СУЧАСНА МІСЬКА (СІЛЬСЬКА) ГРОМАДА

Що таке магдебурзьке право? Як саме воно впливало на розвиток міст? Чи необхідно сучасним населеним пунктам мати самоврядування?

Діємо: практичні завдання

Розгляньте разом з однокласниками/однокласницями світлини і логотип. Під керівництвом учителя/вчительки обговоріть у класі, як досягнення населеного пункту впливають на рівень комфорту місцевого населення.

Відкриття амбулаторії на Кийщині

Програма «Шкільний автобус» для учнів опорних шкіл

Відкриття центру надання адміністративних послуг в Пирятинській ОТГ на Полтавщині

Реконструкція дитячих майданчиків у Мукачівській ОТГ на Закарпатті

Місцеве самоврядування в Україні має давню історію. У заснованих давніми греками античних містах Ольвії, Херсонесі, Пантікапеї вже існувало місцеве самоврядування. На народних зборах люди обирали чиновників, вирішували

питання війни та миру, ухвалювали рішення про збирання податків та організацію торгівлі. Органом місцевого самоврядування у часи Русі-України було віче — загальні збори місцевого населення громад.

Поміркуймо!

Розгляньте зображення. Поміркуйте, як розподілялися обов'язки між князем та віче.

Згодом міське самоврядування зазнало суттєвих змін. У XIII–XV ст. значна частка українських міст і містечок перебувала у володіннях землевласників. Право на володіння містами підтверджувалося спеціальними документами — грамотами. У містах співіснували органи громадського самоврядування та органи, що представляли короля або власника міста.

Децю інакшою була система самоврядування в українських селах. Сільська громада об'єднувала мешканців кількох сіл, що знаходилися недалеко одне від одного. На зборах селян обиралися члени громади (органу самоврядування), які представляли інтереси усіх об'єднаних сіл.

У часи козацтва існувала самобутня система самоврядування на Січі (XVI–XVIII ст.). Верховна влада належала козацькій раді. Січовики мали право обирати старшину: кошового отамана, писаря, суддю, а також мали право у будь-який

час позбавити їх займаних посад, якщо ті не впоралися з покладеними на них повноваженнями.

Частина діорами «Військова рада на Січі»
(Національний музей історії козацтва на Хортиці).

Автор художник М. Овечкін

Варто запам'ятати!

Об'єднані територіальні громади (ОТГ) — вид територіальних громад, що утворилися внаслідок реформи децентралізації у 2015–2020 роках шляхом добровільного об'єднання населених пунктів. Головне їх призначення — самостійне врегулювання питань, які стосуються життя місцевого населення.

Самоврядування — це право місцевих органів самостійно вирішувати питання, які стосуються територіальних громад.

Децентралізація — це передача значної частини повноважень і коштів від держави органам місцевого самоврядування.

Важливою формою самоврядування громад в Україні у середині ХІХ ст. стали *земства*. Вони перебрали відповідальність за облаштування лікувальних закладів, утримання шляхів сполучень, постачання продовольства, розвиток освіти тощо.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему ознак сучасної територіальної громади. Доберіть до кожної ознаки відповідну світлину. Спираючись на подану схему, складіть розповідь про сучасні ОТГ.

ОЗНАКИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

територія

взаємодія місцевого населення

ресурси

місцева культура і традиції

1. ОСІННЯ ТОЛОКА В ГАЙСІНСЬКІЙ ОТГ

2.

3.

4.

У 2014 році Україна розпочала масштабну реформу з децентралізації, яка передбачала утворення об'єднаних територіальних громад, що зберігають за собою право на самоврядування.

» Ознайомтеся зі схемою та визначте зміни, які передбачає реформа децентралізації. «

Мовою документів

У 1997 році Україна ухвалила Європейську Хартію місцевого самоврядування — документ, який має істотне значення для побудови справжнього, дієвого місцевого самоврядування — влади, найближчої до людей і тим самим найбільш спроможної вирішувати питання повсякденних потреб людини.

Унаслідок утворення об'єднаних територіальних громад в Україні відбулися суттєві зміни, які передбачають:

1. Створення умов для розвитку громад

2. Створення посади старости — голів населених пунктів (сіл)

3. Формування потужних районів, утворених шляхом об'єднання населених пунктів

4. Використання коштів для розвитку закладів освіти, культури, центрів адміністративних послуг, спортивних закладів тощо

5. Забезпечення побутових послуг

6. Громади отримали можливість розпоряджатися земельними ділянками

Свідчать документи

25 вересня 2015 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила Порядок денний у сфері розвитку на період після 2015 року: «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року».

У документі міститься 17 цілей, що спрямовані на покращення рівня життя населення та розширення можливостей усіх громадян.

Діємо: практичні завдання

Ознайомтеся із цілями сталого розвитку. Визначте, які з них стосуються:

- економічного розвитку;
- соціального розвитку;
- екологічного розвитку.

Об'єднайтеся у дослідницькі групи та визначте, які із цілей можна досягти у громадах? У який спосіб це можливо? Запропонуйте свої варіанти.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- Поясніть значення термінів: «об'єднана територіальна громада», «самоврядування громад», «децентралізація».
- Складіть стислу розповідь про розвиток системи самоврядування громад в Україні.
- Охарактеризуйте, що собою являє реформа децентралізації. Визначте її переваги та недоліки.
- Запропонуйте власні ідеї щодо розвитку громад (на вибір):
 - власні брендовані вироби (дизайнерські речі, сувеніри тощо);
 - бізнес-ідеї;
 - освіта та спорт;
 - туризм.
- Запропонуйте ідеї щодо розвитку громади, у якій мешкаєте.
- Ознайомтеся з ідеями щодо розвитку громад. Визначте із них ті, які, на ваш погляд, є перспективними й можуть отримати підтримку серед населення громад. Запропонуйте свій варіант їх реалізації. Скористайтеся QR-кодом.

§ 24 ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ

Чи можна вважати громадські організації однією з форм «діалогу» між пересічними громадянами та владними структурами? Чому виникають об'єднання людей за інтересами? Якою є мета їх створення?

Діємо: практичні завдання

Розгляньте «хмаринку слів» і поміркуйте, чи є щось спільне між зашифрованими поняттями. Зіскануйте код та перегляньте онлайн-сторінку Фонду Сергія Притули. За допомогою інформації сторінки дізнайтеся, як був створений і як працює фонд. В чому, на вашу думку, його головне призначення?

<https://prytulafoundation.org/>

У кожній країні нараховуються десятки громадських організацій, діяльність яких охоплює найрізноманітніші сфери життя. Це можуть бути жіночі спілки та дитячі гуртки, наукові, технічні, професійні, спортивні, мистецькі та ін. об'єднання громадян.

Варто запам'ятати!

Громадська організація — добровільне та організаційно оформлене об'єднання громадян, яке створюється для реалізації спільних інтересів (культурних, політичних, оздоровчих, екологічних, гендерних, економічних тощо).

Стати засновником чи частиною громадської організації — право кожного громадянина. Головне, щоб запропонована ініціатива не шкодила розвитку і територіальній цілісності держави. Ініціативні громадяни можуть збиратися на мітин-

ги, круглі столи чи форуми з метою донести свої ідеї до широкого загалу та реалізовувати вже існуючі проекти.

Розгляньте інфографіку та доповніть її: поясніть як ви розумієте кожен з ознак, що притаманні громадським організаціям. Знайдіть в Інтернеті сайт будь-якої громадської організації. Чи відповідає вона визначенням в інфографіці ознакам?

За територією діяльності громадські організації поділяють на місцеві, загальноукраїнські (чи в межах іншої конкретної держави) та міжнародні. Частіше за все вони пов'язані між собою певними угодами про партнерство, взаємодопомогу чи об'єднаннями у більші спілки. До прикладу, відома українська громадська організація «Жіночі перспективи», яка має на меті захист прав жінок, рівноправ'я чоловіків та жінок, зниження рівня насильства, тісно співпрацює з аналогічними громадськими асоціаціями в інших країнах. Їх об'єднують єдина важлива мета та спільні цілі.

Громадські організації можуть називатися об'єднаннями, спілками, асоціаціями, клубами, земляцтвами, гуртками, товариствами, фондами тощо. Ця особливість чітко відбивається в оформленні логотипів — емблем конкретної ГО.

*** Хвилинка на цікавинку**

Пропонуємо розглянути логотипи деяких ГО України, щоб перекона-тися як у різноманітні напрямів їх діяльності, так і в можливості називатися «по-різному», зберігаючи основний сенс — добровільне об'єднання лю-дей зі спільними інтересами.

Поміркуйте, з якою метою створювалися ГО, логотипи яких ви розгля-нули.

Існує ряд надважливих проблем, які об'єднують пред-ставників усього цивілізованого світу. Це глобальні питання здоров'я, миру та безпеки людства, екології й кліматичного регулювання, збереження та примноження популяції тварин / рослин та ін. Саме тому створено десятки потужних між-народних громадських організацій, які регулюють вищезаз-начені проблеми. Українські ж ГО є частиною цього світо-вого / європейського громадського простору. Так, в Україні налічується близько 500 громадських екологічних організа-цій. Частина з них, зокрема *Українське товариство охорони природи, Всеукраїнська екологічна ліга, Національний еко-логічний центр України* та інші, об'єднані партнерськими зв'язками зі *Світовим союзом охорони природи, різноманіт-ними програмами розвитку Організації Об'єднаних Націй (ООН)* тощо. Це український внесок у вирішення глобаль-ної, світової екологічної проблеми.

Часто вкрай важко розрізнити, де закінчується діяльність «громадської організації», яка може охоплювати практично будь-які сфери, і починається функціонування благодійництва та волонтерського руху. Останній став надпотужним чинником для розвитку демократичного, прогресивного суспільства України. Часто можна побачити логотипи волонтерських організацій з поміткою «громадська організація», хоча, згідно з чинним законодавством нашої держави, волонтери — не творці ГО.

Поміркуймо!

Поміркуйте над висловлюванням: «Волонтер — це можливість зробити світ кращим».

Хвилинка на цікавинку

Волонтер, або доброволець (від лат. voluntarius, voluntas — вільне волевиявлення, volō — бажання, намір) — людина, яка за власним бажанням готова витратити свій час, таланти, іноді й кошти на користь суспільству чи конкретним людям, взамін нічого не вимагаючи. Добровільне об'єднання таких людей і створює потужний волонтерський рух, явище «волонтерства», яке приваблює все більше й більше людей на планеті і в Україні зокрема.

Сфери діяльності таких добровольців численні — від захисту окремої тварини в зоопарку до опікування міським парком чи ліквідації наслідків стихійних лих. Волонтери опікуються дитячими будинками, допомагають збирати кошти на реалізацію різних проектів, проводять благочинні концерти та мітинги, спрямовані на вирішення конкретного завдання. Волонтерство — це світове, глобальне явище, адже щороку мільйони людей у всіх куточках планети беруть участь у різноманітних волонтерських програмах.

Свідчать документи

Перед вами уривок із Закону України «Про волонтерську діяльність».

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Волонтерська діяльність та основні засади її провадження.

1. Волонтерська діяльність — добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги.

Волонтерська допомога — роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами.

Волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності.

2. Волонтерська діяльність ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності, неприбутковості.

» Спираючись на представлений уривок закону, а також на текст параграфа, поміркуйте, чи є, на вашу думку, якісь спільні риси між основою творення громадських та волонтерських організацій? Відповідь обґрунтуйте. »

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, якби ви стали творцем власної громадської організації, який би обрали напрям діяльності. Які назва та слоган найкраще розкриють сутність вашої ГО? Спробуйте створити логотип / емблему своєї ГО.
2. Дізнайся, коли і як виникло міжнародне свято — День Волонтера, коли його відзначають? Дізнайся ще про одне свято — День вдячності волонтерам. Чи виникало у тебе бажання доєднатися до волонтерського руху у вашій школі / населеному пункті проживання?

Зіскануйте код і перегляньте сайт Української Волонтерської Служби. За матеріалами сайту створіть проект «Як долучитися до волонтерського руху?»

§ 25 ШКІЛЬНА ГРОМАДА

Пригадайте, що означає вираз «Людина — істота соціальна». Поміркуйте, чому формування громад має таку тривалу історичну традицію.

Школа — людська громада у мініатюрі, адже в її стінах теж вирує спільне колективне життя, формуються і виконуються чіткі правила поведінки. Вчителі об'єднані спільним завданням навчити, учні — спільним завданням навчитися та отримати корисні знання і навички. Повноправною частиною шкільної громади є батьки учнів, які об'єднані спільним завданням створити найкращі умови для розвитку та навчання своїх дітей.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації та поміркуйте, чому ланцюжок партнерства «учитель — учень — батьки» настільки важливий для гарного розвитку шкільної громади. Як ви розумієте вираз «Сучасна школа - це партнерство учнів, батьків та вчителів»?

Сьогодні ходити до школи нам здається природним і звичним, але так було не завжди, як у світі, так і в нашій державі.

Перша згадка про школу зафіксована у *шумерських джерелах*, датованих 3500 року до н. е. Навчальний заклад на-

зивали «будинком табличок», а вчителя — «батьком будинку табличок» (це пов'язано з писемністю шумерів, які писали по мокрій глині на глиняних табличках). Звичайно, вчителями при школах були жерці, учнями — лише хлопчики з найзаможніших родин.

Дещо схожа ситуація була й у *Стародавньому Єгипті*, де обмежену кількість хлопчиків навчали жерці. У *Стародавній Греції*, де вчителями були вільні громадяни, вперше застосоване слово «школа». Учителів же називали по-різному — граматистами, дидаскалами та ін. У Давній Греції виник і термін «педагог», хоча і в іншому, аніж сьогодні, значенні.

Діємо: практичні завдання

Користуючись інтернет-ресурсами, дізнайтеся, кого у Давній Греції називали «педагогом» і яке це стосувалося школи.

Важливого значення освіта набуває у Давньому Римі, де виникає значна кількість шкіл, а вчителі — державні чиновники, які гарно володіли кількома мовами, знали звичаї різних народів і загалом були освіченими людьми. Звичайно, мова йде про шкільне навчання для хлопчиків. Дівчата із заможних родин отримували домашню освіту. Так було в античних Греції та Римі, але їх належність до школи та шкільної громади відсутня.

У середні віки вчителями були здебільшого духовні особи (монахи та священники). На перший план виходить духовність, мораль, тож і обов'язки вчителя диктувалися релігійними канонами. У Київській Русі — величезній державі середньовіччя також виникають школи при монастирях та храмах. Особливо цей процес прискорився з прийняттям християнства на Русі.

* Хвилинка на цікавинку

Перша школа для дівчат у Київській Русі відкривається при Андріївському монастирі в Києві. Це сталося у 1086 році за сприяння онуки Ярослава Мудрого Анни Всеволодівни, яка опікувалася освітою в цілому й, зокрема, освіченістю жінок. Звичайно, мова йшла про освіту дівчат із заможних родин, але для середньовічного суспільства це був суттєвий прогрес.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Поміркуйте, у які періоди і де могли виникати зображені на ілюстраціях школи. Чим вони відрізняються та чим схижі? Складіть коротку розповідь на тему «Якою може стати школа майбутнього?»

З розвитком промисловості, виникненням та функціонуванням міст підвищувався і рівень освіченості населення. Поступово люди обох статей отримували право навчатися у школах, отримуючи необхідні знання та навички.

Сьогодні кожен із вас має право на освіту, незалежно від статі, рівня доходу чи місця проживання. У нашій державі діє закон про загальну середню освіту, який базується на Конституції України. Це означає, що в Україні працюють тисячі шкіл (станом на 13 жовтня 2022 року нараховується 12 923 шкіл), які надають освітні послуги всім дітям, готуючи їх до навчання у технікумах, інститутах, університетах тощо. А якщо функціонує школа, функціонує й шкільна громада, яка забезпечує найкращий рівень розвитку конкретної школи.

Варто запам'ятати!

Шкільна громада — об'єднання педагогів, учнів та батьків, характерною рисою якого є взаємодія всіх учасників заради досягнення спільної мети.

В рамках сучасної школи діє **учнівське самоврядування**, яке об'єднує найініціативніших, найактивніших учнів. Кожен може стати частиною навчально-виховного процесу і проявити себе у різних сферах — навчанні, мистецтві, спорті, екології та ін.

Варто запам'ятати!

Учнівське самоврядування — це спосіб залучення учнів до систематичної участі в організації життя шкільної громади.

Важливо, що творять шкільне життя яскраві особистості — учні, вчителі, подекуди батьки, але рішення приймаються разом, у колективі. Тут вкрай важливо пропонувати й реалізовувати власні проекти, але не менш важливо чути думку партнерів.

Діємо: практичні завдання

Уже багато років однією з найулюбленіших саг для людей будь-якого віку є твір англійської письменниці Дж. Роулінг про Гаррі Поттера. Якщо не зважати на вигаданий, магічний світ, можна побачити звичайну громаду та шкільний колектив. Пропонуємо виконати «поттерівські завдання» та трошки поміркувати.

1. Складіть довідку.

Слова для довідки: Р. Рейвенклов, Гогвортс, найхоробріший, Сортувальний Капелюх, найпрацездатніший, факультет.

У далекому X ст. чотири наймогутніші чарівники заснували Школу магії та чарівництва — _____. Кожен із чаклунів мріяв бачити у стінах школи найталановитіших дітей, але для кращого навчання вони відбирали учнів, виходячи з власних, найбажаніших якостей характеру. Так, _____ відбирав собі Г. Грифіндор, найрозумніших — _____, найамбіційніших запрошував до себе С. Слизерин, на решті _____ поповнили лави Гафелпафу. Так виникли чотири _____, і кожен з них став окремою частиною школи зі своїми традиціями, символікою та правилами. Згодом чарівники відійшли до іншого світу і важку місію відбору на факультети взяв на себе _____.

Отож щороку відбувалося урочисте зібрання учнів та викладачів у Великій Залі Гогвортсу, де 11-річні першокурсники ставали учнями одного з факультетів. Для кожної дитини це був найважливіший день у Школі.

Як ви гадаєте, спираючись на текст книги чи фільм, окремі факультети (Грифіндор, Слизерин, Гафелпаф і Рейвенклов) були повноцінними шкільними громадами чи все ж частинами єдиної шкільної громади Гогвортсу? Відповідь обґрунтуйте.

2. Розгляньте ілюстрації та поміркуйте, чи стала шкільна громада Гогвортсу (учнівська, викладацька і батьківська) важливим чинником на шляху до перемоги над абсолютним злом, втіленим в образі Волан-де-Морта та його армії мороку? Чи мали значення особистий вибір і вклад окремих героїв?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Складіть запитання до тексту параграфу, починаючи кожне словами «хто», «що», «як» та ін.
Наприклад: 1. Що таке шкільна громада? 2. _____ 3. _____
2. Сьогодні у світі існує чимало незвичних для нас шкіл. Наприклад, Підземна школа (Terraset Elementary School PTA) у США або Школа на плаву (Компонг Луонг) у Камбоджі. Однією з таких незвичайних шкіл є канадська школа без дисципліни (ALPHA Alternative School), що знаходиться у Торонто. Школа була створена у 1972 році та дозволяє дітям повну свободу дій, у ній відсутні правила і домашні завдання. Поміркуйте, чому створюють такі незвичні школи? За допомогою мережі Інтернет складіть ТОП-10 незвичних шкіл світу та представте їх у класі. Якою, на вашу думку, має бути школа майбутнього?

Школа без дисципліни.
ALPHA Alternative School (Канада)

Школа пізнання всього через музику.
Choir Academy of Harlem (США)

Школа на плаву Компонг Луонг (Камбоджа)

Школа пригод. Watershed School (США)

§ 26 ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ: «Я У ГРОМАДІ»

І. РОБОТА ЗІ СХЕМОЮ

Ви вже знаєте, що зародження та розвиток людських громад відбувалися під впливом різних чинників. Поступово у громадах виникало самоврядування. Люди об'єднувалися у територіальні громади та перебирали право на самостійне вирішення складних питань, що стосувалися облаштування населених пунктів, створення закладів освіти, охорони здоров'я, культури.

Від кожної людини, що є частиною громади, залежить її майбутнє. За допомогою схеми складіть розповідь про роль людини у кожній із представлених типів громад. Назвіть ці громади.

II. ВПРАВА «СУСІДИ»

1. Розгляньте уважно ілюстрацію. Що є підставою вважати, що на ній представлені сусіди? Якими є взаємини між ними?

2. Ознайомтеся із крилатими висловами про сусідство. Чи однаковий зміст вони розкривають? Поясніть їх значення.

Важко бути хорошим сусідом у поганому сусідстві (Вільям Касл).

Той, хто по справжньому знає себе, — мудрець; той, хто по справжньому знає свого сусіда, — геній (Мінна Антрім).

Можна жити без друзів, але не можна — без сусідів (Томас Фуллер).

У вимиті вікна і вікна сусідів здаються чистими (Рената Шуман Фікус).

III. МІСЦЕВА ГРОМАДА

Прочитайте уривки з художніх творів. Визначте їхній основний зміст. У чому їх зв'язок із місцевою громадою? Які проблеми місцевих громад у них описано?

1. «Кілька днів у селі тільки й було, що про театр, а особливо загуло, коли...почали для вистави позичати в селян стільці, лампи, миски, чарки й навіть спідниці, з яких хитромудре мали виходити старосвітські широченні штани. Цю позичку... називали реквізитом, а хтось із багачів пустив поголос, що це — реквізиція. І деякі налякані жінки метнулись одбирати свої спідниці, не знаючи, що вони мали слугувати великому мистецтву.

Для мене слово «театр» бриніло і привабливо, і страшнувало: а що, коли й справді з темряви вискочить чорт? Але тоді цього не трапилось... Це сталося значно пізніше... Отож село по-всякому, але з нетерпінням чекало вистави. І ось одного дня на стінах сільради... і школи закрасувалися оголошення...».

(М. Стельмах, «Гуси-лебеді летять»)

2. «Сільська муха летіла в город, а городська муха летіла в село. На дорозі вони зустрілись і завели між собою розмову:

— Куди ти, сестро, летиш?

— В город, — одмовила сільська муха.

— А з якої причини ти мандруєш з села?

— Та набридло жити в селі, там люди невчтиві.

— А їжі там багато?

— Та їсти там є що; як залетиш на кухню, то хоч розпережись; тільки їжа проста, не дуже смачна. Тільки й одведеш душу, як до сметани доберешся.

— А хіба там сметану не накривають?

— Та вони хоч і накривають, тільки так нещільно, що можна підлізти і наїстись, бо вони прикривають ганчіркою. А бува іноді упадеш невзначай в сметану, так баба зачепе ложкою мене і вмісті з сметаною шльопне на долівку так, що, бувало, мої подруги наїдяться сметани, і я опростаюсь і останусь жива.

— О, сестро, в селі, значить, краще жити, а в городі — не доведи, Господи, там без привички з голоду загинеш. Там все під замком. Коли пани сядуть чай пити, так ото нищечком підкрадаєшся до варенця, почнеш смоктати і невзначай увалишся в те варення, так паня витягне мене з варення, обсмокче і викине за вікно. А як очутишся надворі, так уже нескоро втискаєшся у хату. Вікна запинають дротяною сіткою або канвою. Тоді тільки й вскочиш у хату, як хто іде в двері, ото за ним і собі влетиш. А коли нас назбирається в хаті штук на сорок, на п'ятдесят, так вони гонять нас з хати або становлять тенети, якісь липучі листи або ядовитий порошок розсипають. Яка не вспе вискочить з хати, так очманіє і загине. І інші ставляють скляні верші. Туда влетиш, а відтіля уже не вискочиш.

— А я, бач, думала, що в городі жити веселіш, бо там люди багаті, смачну їжу вживають.

— Ні, сестро, гарно там жити, де нас нема. Вертайся краще в село, коли тобі іще не докучило жити.

Полетіли обидві мухи на село».

(Українська народна казка «Де краще жити»)

IV. ШКІЛЬНЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Керівництво загальноосвітнім навчальним закладом здійснює директор або директорка, однак чимало питань щодо організації навчального процесу, поточних проблем вирішує педагогічна рада — колектив учителів, які працюють у школі.

У кожній школі існує шкільне самоврядування. Представники від класу беруть участь у виборах президента школи, шкільного парламенту, долучаються до організації загальношкільних акцій, свят, урочистих заходів, проєктів тощо.

Заповніть таблицю, вказуючи які проблеми може вирішувати кожен із осіб та органів.

Директор школи	
Педагогічна рада школи	
Загальні збори школи	
Шкільний парламент	

Уявіть, що ви змагаєтеся на виборах президента школи. Запропонуйте свою програму.

Творча майстерня

Розгляньте малюнки дітей України на тему «Я у громаді». Подумайте, як саме бачили поняття громади діти - автори малюнків. Створіть власний малюнок на тему громади, скориставшись матеріалами вивченої теми.

§ 27 УРОК-УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ

Пригадайте, як формувалися громади. Поміркуйте, що зумовлювало появу нових громад. Яке коло питань могли вирішувати громади в різні періоди свого існування?

І. ВПРАВА «ВСТАНОВЛЕННЯ ВІДПОВІДНОСТЕЙ»

Розгляньте світлини. Установіть відповідність між ілюстраціями та типами громад.

1.

2.

- А. студентська громада
- Б. релігійна громада
- В. шкільна громада

3.

II. ПРАЦЮЄМО З ХМАРИНКОЮ СЛІВ

Розгляньте хмаринку слів. Поясніть значення слів, зашифрованих у хмаринці. Складіть розповідь про громади. Зіскануйте код та розгляньте схему з посібника «Інструмент демократичного розвитку школи» (Європейський центр імені Вергеланда, 2019) Які цінності закладені у поняття «демократична школа»? Як розвиток цих цінностей пов'язаний з формуванням ефективних шкільних громад?

III. ТИПИ ГРОМАД

Упродовж останнього часу жителі вулиць масово об'єднуються у вуличні комітети, щоб спільно вирішувати проблеми облаштування прибудинкових територій, облаштування дворів, майданчиків тощо.

Запропонуйте шляхи вирішення таких проблем:

1. Стихійні звалища.
2. Майданчики для вихулу собак.
3. Сортування сміття.
4. «Зелена» електроенергія.
5. Облаштування прибудинкової території.
6. Тепло та енергоощадження.

IV. СТВОРЮЄМО ПЛАН ПРОЄКТУ

Перегляньте відео «20 ідей для бізнесу та проєктів». Поміркуйте, що необхідно для реалізації одного з них. Складіть короткий план.

<https://cutt.ly/08Zwy4j>

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Запропонуйте ескіз герба вашої школи (пригадайте особливості утворення гербів у різні культурні епохи).
2. Розробіть та презентуйте один зі шкільних проєктів:
 - а) шкільна онлайн-газета;
 - б) шкільне радіо;
 - в) блок шкільних ідей.
3. Розгляньте зображення. Подумайте, як громада може впливати на покращення свого життя. Які питання, на вашу думку, може вирішувати громада на рівні району / села / селища / міста?

РОЗДІЛ V. РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

§ 28 ПРАЦЯ І ГОСПОДАРСТВО. ЕКОНОМІКА

Як ви розумієте народне прислів'я: «Звикай до господарства змолodu, то не будеш знати на старість голоду»?

Людина завжди намагалася пристосуватися до умов навколишнього середовища, вижити та покращити своє життя.

Найдавнішою формою господарювання людини стало привласнювальне господарство, коли нічого не вироблялося, а ресурси природи лише привласнювалися. Основними заняттями первісних людей були полювання (мисливство), рибальство та збиральництво.

Вже у новому кам'яному віці люди прийшли до важливих спроб не просто привласнювати, але й виробляти, вирощувати, осідаючи на одному місці. Це стало початком нової форми господарювання — *відтворювального господарства*, і ці зміни мали величезний вплив на подальший розвиток людства.

Відтворювальне господарство — це поява землеробства, скотарства та ремесел. Людина почала виготовляти різноманітні предмети побуту. Зокрема, удосконалились, стали набагато ефективнішими знаряддя праці, з'явилося гончарство, яке дало можливість виготовляти посуд та ін.

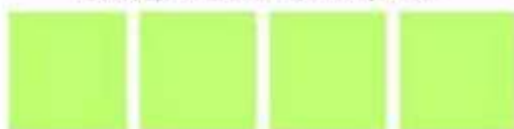
Зіграйте в історичне лото. Подумайте, які картки відповідають привласнювальному господарству, а які — відтворювальному.

привласнювальне господарство

відтворювальне господарство

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Встановіть, які з них ілюструють привласнювальне господарство, а які — відтворювальне.

Україн важливими стали психологічні зміни у свідомості людей. Відтепер вони залежали від природи не повністю, оскільки мали надійніше житло, кращі знаряддя праці та можливість виростити собі їжу. Сьогодні нам здається зрозумілим і простим рішення посіяти зерна пшениці на полі, а не збирати їх щоразу в дикому лісі. Первісні люди, маючи обмежений, назбираний, ресурс тих зернят, стояли перед вибором: з'їсти їх відразу чи посіяти, здогадуючись, що вони можуть і не вирости. Це тривалий, дуже непростий процес переходу людей до виробництва, тому враховувати їх ризики та побоювання варто. Поява землеробства, скотарства і різних ремесел — справа тривала, тож традиційні заняття — мисливство, рибальство та збиральництво існували паралельно з новими, більш прогресивними заняттями.

Діємо: практичні завдання

Зіскануйте код та перегляньте відео «Перші землероби та скотарі». Як відбувався перехід від привласнювального господарства до відтворювального? Які особливості цього переходу означені у відеороліку?

<https://www.youtube.com/watch?v=cLV2RLJ1ewY>

Основним компонентом людського господарювання була і є праця. Це основний засіб людського існування, питання лише в її ефективності. Саме тому весь тривалий процес існування людської громади — постійне удосконалення знарядь праці. У процесі роботи (чи то первісне полювання на мамонта, чи будівництво мурів середньовічного міста, чи моделювання комп'ютерних програм) люди взаємодіяли між собою. Так виникали господарські зв'язки, від міцності та надійності яких залежав добробут людей. Систему ж відносин під час використання ресурсів у господарській діяльності називають *економікою*. Праця людей, яка рухає світову економіку до нових горизонтів, поділяється на фізичну та розумову.

Спочатку люди (зокрема, окрема родина) намагалися забезпечити власні потреби всім необхідним, нічого не обмінюючи та не купуючи. Мова йшла про їжу, одяг, житло та його облаштування, необхідні предмети побуту та ін. Таке самодостатнє господарювання отримало назву *натурального господарства*.

Та все ж навіть найкращі господарі не могли існувати повністю ізольовано від суспільства та його потреб. У когось краще вродила пшениця, сусід якісно виготовляв посуд, інші люди мали надлишок тканин чи будівельних матеріалів. Це нормальна економічна практика і сьогодні.

★ Хвилинка на цікавинку

Колись це не називалося так, як сьогодні, — професією, але, по суті, люди мали її здавна. Кожен щось умів робити краще від інших, перетворюючи надлишки на товар, що купували інші. У будь-якому разі люди здавна володіли окремими трудовими навичками, спеціальними знаннями, які дозволяли їм створювати щось краще від інших та навчати цьому.

Від назв різних ремесел, зокрема, походить чимало людських прізвищ. Так, гончарі, які ліпили горщики та інший посуд, дали поштовх прізвищу Гончаренко, Гончар та інші; ковалі — Коваленко, склярі — Скляренко і т. ін.

З плином часу все ефективнішою формою організації суспільного виробництва ставало товарне виробництво. З'явився надлишок, який можна залишити собі, подарувати, обміняти чи продати. Взамін же можна було придбати потрібні собі речі чи продукти харчування.

Варто запам'ятати!

Товарне виробництво — це виробництво, у якому продукти праці призначаються не для власного споживання, а для обміну через ринок шляхом купівлі-продажу.

Обмін, а пізніше купівля-продаж товарів стануть основою торговельно-грошових відносин. Основним же мірилом вартості інших товарів стали гроші. Господарство, засноване на торговельно-грошових відносинах, отримало назву **ринкового**.

Поява товарів стимулювала активний розвиток міст, сплеск інтересу до освіти та науки, оскільки продавати-купувати ставало вигідним дедалі більшому колу людей. Торговельні зв'язки пов'язали різні держави — не лише сусідні, а й далекі, з інших континентів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Користуючись текстом параграфа та іншими джерелами, складіть словничок основних понять з теми: праця, професія, привласнювальне та відтворювальне господарство, натуральне господарство, гроші, ринкова економіка.
2. Поміркуйте, чому питання праці та господарства широко представлені у народній творчості різних народів світу. Знайдіть українські прислів'я та приказки, що найкраще ілюструють важливість таких рис, як працелюбство, терпіння, заощадливість, винахідливість тощо.
3. Розгляньте ілюстрації з різних країн світу та поміркуйте, чому все популярнішими стають роботи для виробництва товарів та обслуговування клієнтів у різних сферах. Які професії, на вашу думку, зображені на ілюстраціях? Які професії можуть з часом «роботизуватися» і замінити живу людську працю?

§ 29 ПРИВЛАСНЮВАЛЬНЕ ГОСПОДАРСТВО

Як людина ставилася до навколишнього світу в минулому? Наскільки сильно життя первісної людини залежало від природних умов?

Колись людина та її спосіб життя вкрай відрізнялися від того, що ми бачимо сьогодні. Коли первісна людина лише заселяла світові простори, вона бачила й пояснювала світ по-своєму: так, як розуміла навколишнє середовище. А ще мусила виживати в надскладних природних умовах.

Процес виживання, що містив у собі необхідність десь жити, щось їсти та одягати, чимось працювати, і створив те саме первісне господарство, яке ми сьогодні називаємо *привласнювальним*.

Природа щедро забезпечила людей ресурсами, але повністю залежати від її милості вкрай непросто. Найдовший період людства — *кам'яний вік* — значною мірою був пов'язаний з енергійною роботою наших предків, які виживали, пристосовувалися до важких умов навколишнього середовища, працювали. Звичайно, саме поняття праці суттєво відрізнялося на різних етапах розвитку людини та людського суспільства в цілому. Тим паче, відрізняється воно від сучасних, звичних для нас норм. Найпершою формою господарювання давніх людей стало *привласнювальне господарство* — спроба використати природні блага для життя.

Варто запам'ятати!

Привласнювальне господарство — перша в історії форма господарювання, коли люди споживали готові продукти природи: збирали рослини (трави, ягоди), полювали на дикого звіра та рибалили.

За часів палеоліту та мезоліту (ранній і середній кам'яний вік) люди жили невеликими громадами, залежачи як від природи, так і одне від одного. Чоловіки разом полювали на диких тварин, жінки і діти збирали плоди дикорослих рослин, ягоди, гриби та корінці. М'ясо, кістки і шкіри впольо-

ваних тварин були джерелом харчування для давніх людей, матеріалом для будівництва примітивного житла та виготовлення одягу і знарядь праці. Природа давала матеріали для вироблення знарядь праці — перш за все камінь, що й дало підстави вченим назвати цю тривалу добу розвитку людства *кам'яним віком*.

Уже значно пізніше, за часів неоліту (нового кам'яного віку), людина замислилася над можливістю не лише привласнювати, а й відтворювати, що стало стимулом для утворення нової, прогресивнішої форми господарювання — *відтворювального господарства*.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації та поміркуйте, чому так важливо було жити людською громадою, а не наодинці з природою.

Отже, до *основних ознак привласнювального господарства* можна віднести:

- дуже високу залежність людини від природи;
- колективний характер праці (полювання, рибальства, збиральництва) при низькій густоті населення в цілому;
- зрівняльний принцип розподілу впольованого/зібраного;
- використання переважно кам'яних знарядь праці для виживання.

* **Хвилинка на цікавинку**

Цікаво знати, що...

Навіть сьогодні в різних частинах планети трапляються окремі племена, які за рівнем розвитку перебувають на етапі первісного життя та господарювання. Ці племена частіше за все компактні, сховані у лісових хащах, чим ізольовані від світу. Їхні побут та знаряддя праці прості, оскільки для занять, властивих привласнювальному господарству, щось особливе не потрібне. Ці племена, сховані від широкого людського загалу, натомість перебувають під постійною увагою вчених-етнографів, істориків та антропологів, оскільки у сучасному суспільстві знайти подібні явища вкрай не просто.

Плем'я ваорані. Сучасна Амазонія

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Користуючись Інтернет-мережею, знайдіть світлини музеїв світу та України, в експозиціях яких представлено багато предметів часів кам'яного віку (знаряддя праці, макети житла, кістки тварин тощо). Можливо, це легше зробити на основі експозиції міського/сільського історичного музею, розташованого у населеному пункті, де ви проживаєте. Що експонують музеї з цієї теми? Як ці експонати стосуються привласнювального господарства? Складіть колаж зі світлин.

Зіскануйте QR та помандруйте залюю Вінницького краєзнавчого музею, який присвячений пам'яткам кам'яної доби.

<https://vinnytsia-museum.in.ua/pano/#node7>

§ 30 ВІДТВОРЮВАЛЬНЕ ГОСПОДАРСТВО

Згадайте, що таке привласнювальне господарство, якими були його ознаки. Поміркуйте, чи була ефективною подібна форма господарювання.

Первісна людина повністю залежала від природи. Різноманіття чи, навпаки, бідність місцевої флори та фауни, кліматичні особливості впливали на наших далеких предків більше, ніж сьогодні ми можемо це собі уявити.

Найдавніша — привласнювальна форма господарювання, заснована виключно на користуванні природними ресурсами, була вкрай ризикованою та важкою для виживання людей, а водночас ще й спустошливою для самої природи. Люди були вимушені постійно змінювати місце свого проживання, оскільки знаходити необхідну їжу та матеріали для житла/знарядь праці ставало дедалі важче. Саме тому подібне господарювання не могло тривати вічно. Час минав, і досвід, накопичений тисячоліттями подібного виживання, дещо допоміг нашим предкам адаптуватися до нових реалій, створити іншу форму господарства — *відтворювальну*.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Визначте, які форми відтворювального господарювання зображено?

Важливо розуміти, що первісні люди, тисячоліттями споживаючи та привласнюючи природні багатства, не могли не дійти думки, що навколишня ситуація змінюється. Ми не знаємо достеменно, як змінювалася свідомість людей, хоча вчені-археологи, досліджуючи первісні стоянки людей та їхні знаряддя праці, висловлюють певні думки. Та ми точно володіємо інформацією про глобальні кліматичні зміни на межі середнього (мезоліту) і нового (неоліту) кам'яного віку, коли льодовики відступили, холодостійкі тварини вимерли чи дуже суттєво знизилась їх популяція, виникли нові лісові/річкові зони. Подібні різкі зміни, змусили людей пристосовуватися до нових економічних та господарських перетворень. Це стало передумовою одного з найсерйозніших ривків людського суспільства — *переходу від привласнення до відтворення*.

Варто запам'ятати!

Відтворювальне господарство — форма господарювання, заснована на штучному відтворенні одомашнених людиною рослин і тварин. Тобто людина почала виробляти продукти, а не лише знаходити їх у дикій природі та привласнювати.

Для кращого розуміння важливих процесів переходу від привласнення до відтворення вчені використовували, а подекуди використовують і зараз поняття «*неолітична революція*». Звичайно, цей процес був складним і тривалим, адже формування чогось принципово нового, відмінного від звичних речей, рідко буває швидким і безболісним. У неоліті ж мова йшла про радикальну зміну способу життя людської громади.

* Хвилинка на цікавинку

Вперше термін «неолітична революція» використав у світовій науці англійський вчений, відомий археолог Гордон Чайлд. Він наголосив на переломності цієї епохи, коли на зміну привласнювальним мисливству, рибальству, збиральництву прийшли відтворювальні землеробство, скотарство, виникли ремесла. Це стало настільки важливим переходом людської громади до прогресивнішого господарювання, що навіть з огляду на дуже велику тривалість процесу, його можна назвати «революцією». Сьогодні багато вчених використовують термін «перша господарська революція», що теж правильно.

Винайдення землеробства і скотарства визначили майбутнє людства,

Діємо: практичні завдання

Поміркуйте, чому перехід до відтворення був дуже тривалим процесом. Чому, на вашу думку, людині було непросто, попри всі ризики виживання в дикій природі, сформувавши іншу господарську модель?

Отже, *серед важливих ознак «першої господарської революції»* варто виокремити такі:

1. Поява землеробства — вирощування рослин для харчових потреб. Тисячоліттями люди спостерігали за тим, як виглядають і проростають дикі злаки. Тож коли підійшов час шукати альтернатив, жінки, які переважно й займалися раніше збиральництвом, уже здогадувалися, як виростити злаки та доглядати за першими полями.

Варто запам'ятати!

Землеробство виникло і поширилося насамперед на землях із найкращими кліматичними умовами. Так, відомо про «родючий півмісяць» — землі Близького Сходу, де вперше почали вирощувати зернові та бобові культури.

2. Виникнення скотарства — одомашнення тварин. Здавна полюючи, людина почала розуміти важливу річ: маленьких тварин можна брати до себе, приручати їх, розводити та одомашнювати. Звичайно, це не називалося «одомашненням», усі терміни були придумані вченими набагато пізніше, але суть поступових змін така.

Варто запам'ятати!

Ще у мезоліті (середній кам'яний вік) людина приручила собаку, яка стала її надійним помічником на полюванні. Дещо пізніше в різних регіонах світу залежно від місцевої фауни одомашнювали тварин і птахів. Так з'явилися свійські тварини, які стали для людей джерелом харчування, хутра, вовни та інших необхідних речей, а також охоронцями помешкань.

3. Удосконалення знарядь праці, поява різноманітних технік обробки каменю (шліфування, свердління), потреба в надійному посуді для зберігання врожаю та продуктів харчування. Це дало поштовх *появі та розвитку ремесел*, зокрема гончарству.

4. *Осілий спосіб життя.* Людині не треба було постійно змінювати місце свого проживання, долаючи відстані задля пошуку звіра чи їстівних рослин. Поля, догляд за тваринами, виготовлення кращих, більш ефективних знарядь праці — все це давало людям можливість осісти на землі і почувати себе трішки надійніше.

5. *Значне зростання населення земної кулі.* Люди будували собі надійніше житло, контролювали наявність продуктів харчування (рослинного й тваринного походження), мали змогу готуватися до нового посівного сезону, не шукаючи постійно нових ресурсів. Певна стабільність добре вплинула на зростання чисельності людського населення.

* Хвилинка на цікавинку

Учені довели цікавий факт: щоб прогодувати протягом року одного мисливця і збирача, необхідно було близько 10 км², а одного землероба — 0,5 км². Розвинуте землеробство з поливом в епоху бронзи давало можливість прогодувати одну людину з 0,1 км².

Діємо: практичні завдання

1. Для кожної форми господарювання характерні конкретні заняття, про що ми з вами говорили на кількох уроках. Розгляньте зашифровані у хмаринці слова й випишіть:

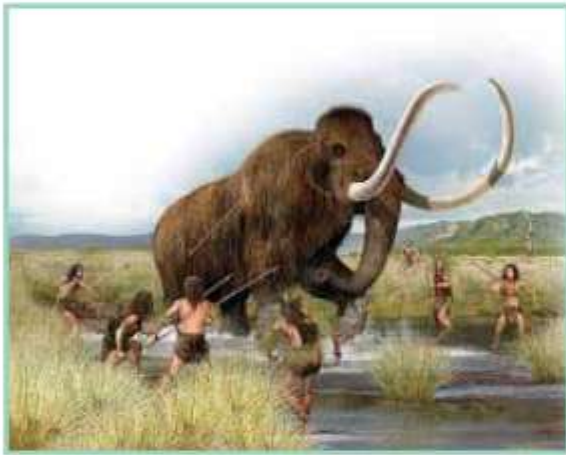
- які заняття були властиві привласнювальному господарству;
- які заняття виникли як відтворювальні;
- що стало важливим для господарства вже пізніше.

Перевірте свої знання.
Виконайте онлайн-вправу

Який чинник був об'єднувальним для функціонування будь-якої форми господарства — від давнини до сьогодення?

2. Розгляньте ілюстрації і дайте їм назви. Розташуйте види занять, представлені на ілюстраціях, від найдавнішого до сучасного.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Користуючись Інтернет-ресурсами та власними знаннями, спробуйте визначити, чи існують якісь заняття привласнювального господарства у сучасному житті? Якщо так, то в якій формі? Поміркуйте, чи можна назвати сучасне фермерство відтворювальним господарством? У чому полягає різниця між зародженням відтворювального господарства і сучасними землеробством та тваринництвом, які є окремими галузями сільського господарства? Відповідь обґрунтуйте.
2. Прочитайте казку Р. Кіплінга «Кішка, яка гуляла, як сама собі знала» <https://cutt.ly/n8ZwYVB> або прослухайте її аудіоверсію і на її основі створіть розповідь про розвиток скотарства в історії людства. Чи можна вважати цю казку історичним джерелом?

§ 31 СУСПІЛЬНІ ПОДІЛИ ПРАЦІ

Що таке господарство? Які форми господарської діяльності були притаманними для первісного суспільства? Як поділ праці впливає на якість виготовленої продукції?

У всі часи перед людиною поставало питання її виживання. Ризикованішим, складнішим шляхом, чи легшим, більшими ресурсами чи навпаки, але треба було вижити і дати раду собі й людській громаді в цілому. Вижити без господарства, яке дає змогу десь жити, щось їсти та одягати, неможливо, тому тисячоліттями людство витворювало нові, ефективніші й зручніші механізми для взаємодії з навколишнім середовищем та між собою. І якщо важливість праці як основи для будь-якої форми господарювання ніколи не викликала й не може викликати сумнівів, то реалізація цього — принципово інше питання. Як встигнути все? Як забезпечити всю громаду, родину й себе особисто продуктами харчування, житлом тощо? Як і де знайти необхідні ресурси для цього? Відповідаючи на ці питання, людина фактично відразу, несвідомо зрозуміла *необхідність розподілу праці*, адже самотужки встигнути все фізично неможливо. Природа не розрахована на виживання самотійно.

Людська громада розподіляла власні сили ще від початку свого існування. Найдавніші заняття людей — мисливство, рибальство і збиральництво, притаманні привласнювальному господарству, також потребували розподілу. Відомо, що мисливством та рибальством переважно займалися чоловіки, а збиральництвом — жінки й діти. Важливу роль відігравав фізичний фактор, оскільки чоловіки вважалися сильнішими, а жінки дещо слабшими фізично, але витривалішими. Жіночою справою вважалось господарювання та догляд за дітьми.

* **Хвилинка на цікавинку**

Варто пам'ятати, що сьогоденне суспільство дедалі більше відходить від цих стандартів, зокрема, у дитячому питанні. Так, догляд за дітьми, їх утримання та виховання — то справа не жіноча і не чоловіча, натомість — і жіноча й чоловіча одночасно. Це, в свою чергу, дає рівні можливості на ринку праці людям обох статей, у дозвіллі тощо.

Також дедалі частіше лунають голоси про загальне поняття «професія» — без чітких поділів на «чоловічу» та «жіночу» роботу. Це той стандарт, до якого рухається цивілізоване суспільство.

Минали тисячоліття, і поділ праці поступово набував інших рис. Вже не природні властивості людей, які ділили працю за статтю, виступали основним фактором. Удосконалювалися знаряддя праці, з'явилися нові заняття — землеробство, скотарство, ремесла. Це заклало основу для *першого суспільного поділу праці* — *відокремлення скотарства від землеробства*.

На довгі століття майстри-ремісники стануть особливими людьми, які уміють створити щось унікальне чи, бодай, вкрай корисне для побутового життя чи дозвілля.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації з різних куточків України, дайте їм назву, та поміркуйте над висловом: «Ремісники — це Хранителі часу». 1. 2.

Слова для назв до ілюстрацій: Петриківський розпис (Дніпропетровщина), різьблення по дереву (Закарпаття), жіночі коралі (Івано-Франківщина), опішнянський посуд (Полтавщина).

За нового кам'яного віку (неоліту), коли на зміну привласненню поступово прийшли відтворюючі заняття — скотарство та землеробство, важливе місце стали займати ремесла. Саме вони потребували особливих вмінь та навичок, яких не було у всіх членів людської громади. Це були творці досконаліших, більш ефективних знарядь праці, умілі гончарі та виробники оберегів /амулетів, ткалі та виробники перших тканин. Ці речі не міг зробити кожен. Тож це спричинило *другий суспільний поділ праці — відокремлення ремесла від землеробства.*

Люди почали активно вирощувати рослини (землеробство), розводити свійських тварин (скотарство), виготовляти різноманітні знаряддя праці, розвивати ремесла — все це призвело до появи надлишків в людській громаді. Надлишки — це те, що безпосередньо собі не потрібно, але ці речі можна обміняти чи, дещо пізніше, продати. Так поступово виникають *важливі процеси обміну, а згодом — торгівлі.* Люди спеціалізуються на чомусь своєму, давно немає потреби знати і вміти все. Де є торгівля, там мають бути товари (вони й формувалися спочатку з надлишків — у гончарів це посуд, у скотарів — вовна, м'ясо чи молочні продукти тощо). А де є товари, там має бути розуміння їх вартості. Так виникають гроші. Відбувається *третій, надзвичайно важливий сус-*

пільний поділ праці — відокремлення торгівлі від виробництва. Простіше кажучи, виникає професія «купця», який вміє вигідно купити і продати, мандрує небезпечними торговельними шляхами у пошуках товарів, але купець — то не виробник. Виробниками являються ремісники, землероби, скотарі тощо.

* *Хвилинка на цікавинку*

Сьогодні це також важливо розуміти, оскільки, приходячи до магазину, ми зустрічаємо продавця чи менеджера з продажу. Але не виробника. Суспільні поділи праці, які відбувалися поступово, разом з еволюціонуванням людської громади, працюють і в сучасному суспільстві.

Винятком можуть бути невеличкі майстерні з магазинчиками при них. Досить часто там виробник і продавець — одна й та ж людина. Але то не глобальна торгівля, яка панує на всіх континентах, охоплюючи все людство.

Паралельно з бурхливим розвитком міст, формуванням торговельних шляхів та союзів, відбувається *поділ праці на фізичну та розумову*. Фізична праця потребує неабиякої сили, витривалості людини, розумова ж пов'язана з продукуванням нових ідей, контролюванням та розподілом наявних ресурсів. Тобто, у даному випадку принципово розрізняється характер праці та використання знарядь праці.

Серйозно вплинула на суспільний поділ праці *науково-технічна революція*, коли виробничим машинам було передано частину виробничих функцій людини. Іншими словами — значну частину того, що раніше робила виключно людина, почали виробляти машини. Це був прогресивний крок. На сьогоднішній день також відбувається інтелектуалізація праці, все гучніше лунають голоси про заміну частини професій роботами чи іншою технікою (управління транспортом, прибирання, конструювання, сфера обслуговування та ін.).

З одного боку, наявність техніки позитивно впливала і впливає на розвиток економіки. З іншого — багато людей вміть позбавлено робочих місць і трудових навичок. Бурхливий розвиток техніки знову змушує людину пристосовуватися до нового життя.

Діємо: практичні завдання

Користуючись Інтернет-ресурсами, доберіть інформацію про луддистів. Чим, на вашу думку, спричинена їх поява? Чи могли їх протести загальмувати технічний розвиток людства?

Варто запам'ятати!

Суспільний поділ праці — об'єктивний процес розподілу окремих видів праці, їх одночасне існування в суспільному виробництві.

Вчені розрізняють кілька видів суспільного поділу праці:

1. Загальний (це найширше розуміння поняття; поділ праці на важливі сфери виробництва — промисловість, сільське господарство, транспорт та ін.);

2. Частковий — поділ праці всередині конкретної сфери (наприклад, в рамках сільського господарства — землеробство й скотарство);

3. Одиничний — розподіл праці в межах конкретного підприємства (зокрема, при виробництві машини кожен відповідає за свою частину роботи).

Важливий також розподіл праці за територіальною ознакою. Так, існує міжрегіональний розподіл, коли це діє в межах однієї країни чи континенту (кожен регіон вносить свій вклад у виробництво конкретних товарів) і міжнародний розподіл праці (окремі країни спеціалізуються на виробництві чогось і їх вклад у світову торгівлю особливий).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення понять: поділ праці, господарство, науково-технічна революція.
2. Заповніть у зошиті порівняльну таблицю суспільних поділів праці

Перший поділ праці	Другий поділ праці	Третій поділ праці

3. Доберіть по 5 прикладів професій, які пов'язані із фізичною та розумовою працею. Визначте які із них раніше мали приналежність до конкретної статі (чоловічої або жіночої), а наразі не мають.
4. Поміркуйте, які переваги та ризики для суспільства може мати науково-технічний прогрес? Доберіть аргументи, що підтверджують думку.

Зіскануйте QR-код та перегляньте відеоролик від Asap Science «Люди через 1000 років». Що нового ви дізналися? Якими автори відео бачать людей через 1000 років?

<https://www.youtube.com/watch?v=T4WYD-X28sk>

§ 32 НАТУРАЛЬНЕ І ТОВАРНЕ ГОСПОДАРСТВО

Що таке привласнювальне і відтворювальне господарство? Як поділ праці та розвиток господарства можуть впливати на економіку?

Праця і господарство істотно впливають на розвиток економіки. Від початку люди займалися збиральництвом, полюванням, рибальством (привласненням природних ресурсів). Згодом почало переважати відтворювальне господарство, що сприяло вирощуванню рослин, розведенню тварин, обробкою землі.

? Поміркуймо!

Подумайте, з якою метою люди виробляли знаряддя праці, предмети побуту, вирощували рослини та розводили тварин. Чи міг у них з'явитися надлишок продуктів або предметів ужитку? Як можна було б використати такий надлишок?

На першому етапі розвитку людства господарство мало натуральний характер. Люди працювали з метою задоволення власних потреб — забезпечення себе їжею, необхідними матеріалами, предметами побуту, знаряддями праці тощо. Тобто власними ресурсами люди повністю забезпечували своє існування. Навіть у сучасному світі деякі нерозвинені племена Океанії та Африки досі стоять на низькому рівні суспільного розвитку, й основою їхнього життя є натуральне господарство.

НАТУРАЛЬНЕ ГОСПОДАРСТВО

ЗАМКНУТІСТЬ, ЗАКРИТІСТЬ;
ГОСПОДАРСТВО Є САМОЗАБЕЗПЕЧУЮЧИМ ВСІ ПОТРЕБИ ЛЮДЕЙ;

РУЧНА ПРАЦЯ, ПРИМІТИВНІ ЗАСОБИ ВИРОБНИЦТВА;

ВІДСУТНІСТЬ ОБМІНУ АБО ПРОДАЖУ;

ХАРАКТЕРНЕ ДЛЯ ПЕРВСІНОГО І ФЕОДАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації. Поміркуйте, чому деякі нерозвинені африканські племена досі живуть за рахунок натурального господарства. Які умови, на вашу думку, можуть забезпечити перехід від натурального (забезпечення власних потреб) до товарного (виготовлення товарів на продаж) виробництва? Які висновки щодо сучасного стану господарства народів Центральної Африки можна зробити на основі ілюстрацій?

1.

2.

3.

4.

- відсталі знаряддя праці
- дитяча праця
- ізолюваність деяких племен
- низький рівень життя
- бідність

5.

Варто запам'ятати!

Натуральне господарство — тип господарства, за якого людина використовує результати своєї праці та виготовляє продукти з метою забезпечення власних потреб.

Товарне господарство — тип господарства, за якого результати праці і виготовлені продукти людина використовує для продажу (на ринку) з метою одержання прибутку (грошей).

Ще в період первіснообщинного ладу, з появою поділу праці, люди починають виготовляти товари з метою їхнього обміну або продажу. Англійський економіст А. Сміт писав: «Як тільки повсюдно встановлюється поділ праці, лише дуже мала частка потреб кожної людини може бути задоволена продуктом своєї власної праці. Значно більшу частину їх вона задовольняє обміном того надлишку продуктів своєї праці на надлишки продукту праці інших людей». Іншими словами, людина не може самостійно забезпечити себе всім необхідним, оскільки коваль виготовляє зброю, гончар — посуд, ткач — тканини. А забезпечити себе всім іншим можна шляхом обміну або продажу надлишку свого товару.

Таким чином, виробництво товарів безпосередньо залежить від суспільного поділу праці. З розвитком суспільства поглиблювалася спеціалізація поділу праці, відбувався економічний прогрес. З'являлися виробники конкретного виду товарів, які створювали ці товари на продаж. З появою виробників товарів з'являлися і споживачі, розвивалися товарно-грошові відносини. Звідси можемо зробити висновки, чим натуральне виробництво відрізняється від товарного:

- товарне господарство виникає пізніше натурального, тільки з появою соціального поділу праці та спеціалізацією виробництва;
- товарне господарство супроводжується постійним розвитком (прогресом);
- товарне господарство націлене на ринок і попит споживачів.

Є дві форми товарного виробництва — просте й розвинене. Просте товарне виробництво — це дрібне виробництво індивідуальних самостійних ремісників і селян, що працюють

на ринок. При цьому натуральне господарство залишалося панівним, а обсяги виробництва — невеликими. Розвинута форма товарного виробництва притаманна капіталістичному суспільству. Така форма виробництва товарів заснована на великій приватній власності, найманій праці та машинній індустрії.

*** Хвилинка на цікавинку**

Поява товарного виробництва призвела до виникнення та еволюції грошей, адже обмін товарами викликав у людини великі труднощі. Як, наприклад, зрозуміти, скільки м'яса треба обміняти на зерно, щоб їхня вартість була рівною?

Завдання людини полягало у тому, щоб знайти загальноприйняте мірило вартості будь-якого товару. Тим паче подібний еквівалент вартості був потрібен для розвитку міжнародної торгівлі, адже поняття вартості тих чи інших товарів було різним у різних народів. На місцевих ринках у різних народів визначали найбільш розповсюджений товар, який ставав одиницею вимірювання вартості. Наприклад, в арабів це була худоба, а у слов'ян — хутро. Але згодом для ролі «грошей» обрали золото — цінний, усім відомий метал, який міг бути еквівалентом і внутрішньої, і міжнародної торгівлі. До сьогодні існує «золотий стандарт» — визначення вартості 1 грама золота на ринку, грошова система, яка фактично ґрунтується на золоті.

Діємо: практичні завдання

1. Розгляньте зображення. Подумайте, як розвивалися гроші. Що могли використовувати замість грошей різні народи? Поміркуйте, що із запропонованого на малюнках можна використовувати як гроші в сучасному світі.

2. Користуючись Інтернет-мережею, визначте, які види грошей існують у різних народів світу сьогодні.

Основою товарного виробництва є товар. Але історично цьому поняттю передувало поняття суспільного блага. Благо — те, що задовольняє будь-які потреби людини. Товар — це економічне благо, тобто благо трудової діяльності людини, результат її праці. Товар не лише покликаний задовольняти потреби людини, але й використовується для обміну (купівлі та продажу).

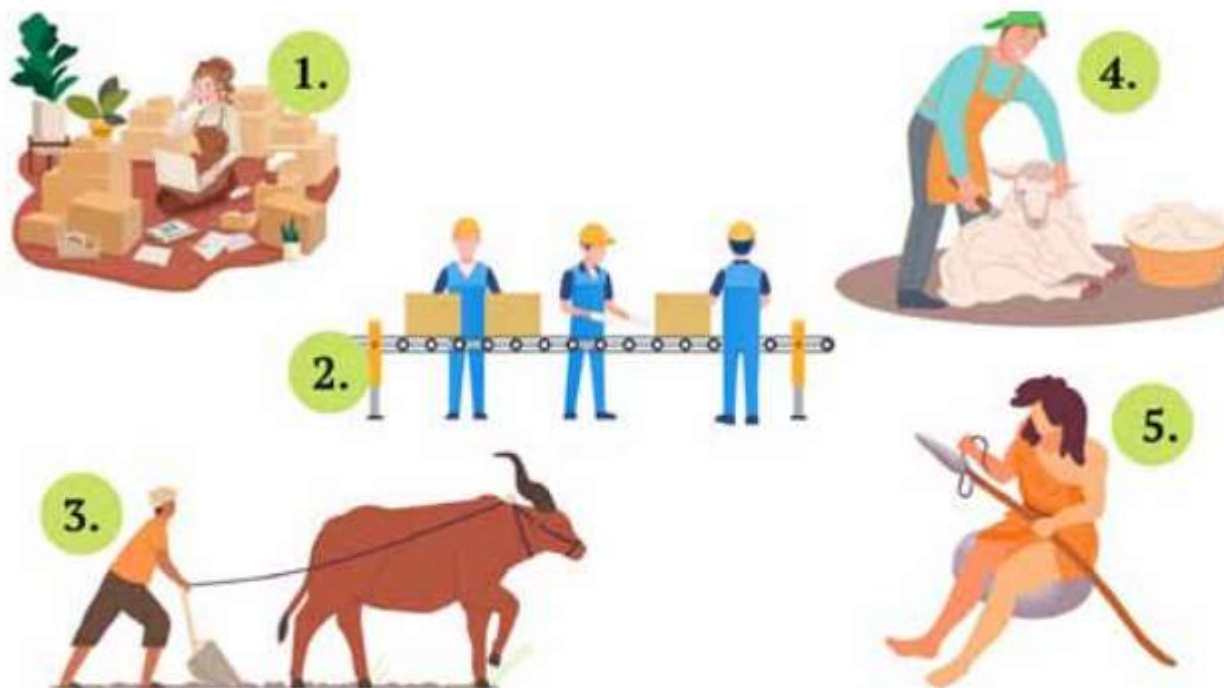
Варто запам'ятати!

Благо — те, що здатне задовольняти будь-які потреби людини (наприклад, дари природи, послуги, продукти виробництва тощо).

Товар — економічне благо, яке задовольняє певні потреби людини і використовується для обміну з метою отримання прибутку.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації і спробуйте визначити, на яких із них зображено натуральне, а на яких товарне господарство. Чи є ілюстрації, які можуть бути пояснені і як натуральне, і як товарне виробництво? Відповідь аргументуйте.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розгадайте ребуси та дайте пояснення отриманим термінам і поняттям.

2. Виконайте онлайн-вправу «Натуральне і товарне господарство».

<https://learningapps.org/watch?v=psxscyomka23>

§ 33 СТАНОВЛЕННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Як ви розумієте цитату канадського педагога Пітера Лоуренса: «Економіка — це мистецтво задовольняти безмежні потреби за допомогою обмежених ресурсів».

Ви вже знаєте, що таке економіка та наскільки важливим є її високий рівень розвитку для будь-якого суспільства. В основі ринкової економіки знаходиться *риннок*. Коли ми ходимо в магазини, товари на полицях постійно оновлюються, а асортимент цих товарів змінюється. Так, перед початком навчального року в продажу з'являється багато канцелярських товарів, портфелів, шкільного одягу, а перед Новим роком полиці переповнені ялинковими прикрасами, вогниками та новорічними солодощами. У потрібний час на полицях магазинів є все необхідне споживачам. Що саме, в якій кількості і коли його виробляти — визначає ринкова економіка. Ми отримуємо послуги, купуємо товари і таким чином взаємодіємо в суспільстві, в економічній сфері людського життя.

Отже, *ринкова економіка* — це економічна система, яка визначається і контролюється ринком, тобто такими умовами, коли відносини між виробниками і споживачами визначаються пропозицією (тим, що готовий запропонувати виробник) та попитом (тим, що потрібно покупцеві) і держава майже не втручається у ці відносини. Ринок — це економічні відносини між виробниками товарів і споживачами (покупцями), які виникають у процесі товарообміну.

Варто запам'ятати!

Ринкова економіка — економічна система, яка базується на вільному підприємстві, конкуренції та контролюється ринком.

Ринкова економіка базується на приватній власності, конкуренції, економічній свободі та саморегулюванні. Право приватної власності дає змогу власнику здійснювати та реалізовувати свої права (виготовляти товари, розпоряджатися,

користуватися ними з метою отримання доходу). В даному випадку приватний власник — це підприємець, який ризикує своїми ресурсами і зацікавлений у тому, щоб отримати максимальний дохід.

Ринкова економіка

Також на ринку панує постійна **конкуренція** — суперництво між виробниками. Конкуренція корисна для розвитку ринкової економіки і для суспільства в цілому. Вона змушує виробників оновлювати свій асортимент товарів, впроваджувати нові технології, надавати оптимальну якість товарів та послуг. Для того щоб витримати конкуренцію, виробникам доводиться покращувати свої товари і якість послуг, які вони надають споживачам.

Ринкова економіка була б неможливою без **економічної свободи**. Кожна людина має право розпочати власну справу, стати підприємцем. Так само виробники товарів і послуг можуть самостійно встановлювати їхню вартість (ціну). Але споживачі теж мають економічну свободу, тобто можуть вільно обирати, що саме і на яких умовах купувати. Конкуренція, економічна свобода, вільне ціноутворення формують саморегулювання ринкової економіки. Саме ці фактори змушують працювати економічну систему, відповідаючи на потреби суспільства. А оскільки потреби суспільства дуже різноманітні, виробництво намагається їх усі задовольнити і спонукає до того, щоб з'явилися нові потреби.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрацію та поміркуйте, що знаходиться в основі вільної ринкової економіки.

Як зароджувалася ринкова економіка

Таким чином, ринкова економіка виникає, коли суспільство досягає певного рівня економічного розвитку. На початок XVII ст. ремісники вже були не здатні забезпечити попит на товари, і починають з'являтися та розвиватися мануфактури — підприємства, засновані на розподілі праці між працівниками. Також з'являється районна спеціалізація — виділяються території (райони), що спеціалізуються на виготовленні певної продукції. Наприклад, в Україні донецький регіон спеціалізується на видобутку вугілля, а в Італії південний регіон країни спеціалізується на вирощуванні олив та цитрусових.

Звісно, в сучасних умовах країни вживають заходи для зміцнення та розвитку ринкової економіки. Адже для досягнення процвітання та підвищення рівня життя населення необхідно сформулювати підхід та певну модель економічного розвитку конкретної країни. Наприклад, підходи до розвитку ринкової економіки будуть різними у різних країнах світу — Німеччині, США, Канаді, Японії або Україні.

* **Хвилинка на цікавинку**

У світі часто запитують: «У чому феномен японського дива? Як замкнена та дуже традиційна країна перетворилася на одну із найрозвиненіших країн світу?» Японська економіка поєднує передовий (американський) досвід та власні національні особливості. Природні ресурси Японії не надто багаті, але уміння накопичувати і переймати кращий досвід інших країн дали Японії змогу вивести економіку на дуже високий рівень.

Японська економіка є найбільшою в Азії. Вона дуже залежить від поставок сировинних матеріалів з інших країн через нестачу природних ресурсів. Токійська біржа є другою у світі за розміром біржею з ринковою капіталізацією у 4 трильйони доларів США. Експорт (продаж своїх товарів за кордон) — невід’ємна частина японської економіки. Головними експортними партнерами є США (22,7 %), КНР (13,1 %), Південна Корея (7,8 %) і Гонконг (6,3 %). Японці здебільшого експортують транспортне обладнання, двигуни, електротовари, електронні прилади і хімікати.

?

Поміркуймо!

На основі наведеного тексту визначте, які проблеми існують в ринковій економіці Японії. Якими засобами/шляхами країна долає існуючі проблеми?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розгляньте інфографіку. Подумайте, як конкуренція впливає на ринкову економіку. Чи існує конкуренція у міжнародній економіці?

2. Користуючись Інтернет-мережею, знайдіть інформацію про різні моделі розвитку економіки (німецьку, канадську, японську, американську та ін.). Створіть інфографіку або схему обраної економічної моделі. Скористайтеся запропонованим прикладом. Озвучте ваші результати в класі та спробуйте порівняти різні економічні моделі.

§ 34 ФІЗИЧНА ТА РОЗУМОВА ПРАЦЯ

Порівняйте запропоновані прислів'я. Як ви їх розумієте? Про які види праці в них ідеться?

- Без діла слабіє сила.
- Хто багато робив, той і багато знає.
- Діло майстра величає.

Як вам уже відомо, праця — це діяльність людини, яка має на меті виробництво певних товарів або послуг. Кожного дня у повсякденному житті ми стикаємося з людською працею. Ваші батьки також працюють — ходять на роботу та отримують заробітну плату. Коли ви їдете у громадському транспорті до школи, водій трамвая, тролейбуса або маршрутного таксі в цей час виконує свою роботу. Так само працюють ваші вчителі, продавці у магазинах, перукар, до якого ви прийшли зробити нову зачіску. В чому різниця між усіма цими працівниками? Чи однаковою є сутність їхньої праці і чи однакові навички або вміння потрібні для їхньої діяльності?

Поміркуймо!

Подумайте, які види праці, зображені на ілюстраціях, ви б віднесли до фізичної, а які — до розумової. Чи можна чітко розділити розумову та фізичну працю?

Отже, праця спрямована на покращення життя людини. Але праця є різною. Всі ми розуміємо різницю між працею письменника і будівельника. Письменнику, щоб створити книгу, потрібно працювати розумово, мати талант і хист до літератури. Будівельник має бути сильним фізично, бо він фактично працює «руками», тобто більше використовує силу, ніж розум. Таким чином, праця поділяється на два основних види: фізична і розумова.

Варто запам'ятати!

Фізична праця — вид трудової діяльності людини, який вимагає значних фізичних навантажень на організм.

Розумова праця — вид трудової діяльності людини, який вимагає значного напруження мозку, концентрації уваги, пам'яті та мислення.

Розповсюдженим є уявлення про розумову працю як легку, але насправді це зовсім не так. Глибинні механізми — як саме працює мозок людини — досі досконало не вивчені. Але відомо, що будь-яка розумова праця супроводжується емоційним напруженням, збільшенням енерговитрат і кровообігу, підвищенням серцебиття і тиску. Від розумової праці також настає втома, адже емоційні, нервові та сенсорні центри людини не можуть працювати довго і вимагають відпочинку. Саме тому для учнів у школі запроваджені обов'язкові перерви між уроками, щоб мозок «відпочив» від розумової діяльності, необхідної під час навчання.

*** Хвилинка на цікавинку**

З розвитком суспільства різниця між розумовою та фізичною діяльністю поступово зникає. Робочий день у людини може завершитися, але розумова діяльність триватиме, адже «думку не можливо скласти, як руки». Також при постійній розумовій діяльності у людини знижується зір, може спостерігатися ослаблення м'язів рук і ніг або спини. У той самий час, коли людина працює фізично, її мозок також працює. Отже, фізична та розумова праця взаємопов'язані й дуже часто доповнюють одна одну. Лікар працює розумово, але коли хірург оперує пацієнта, його праця може бути не менш виснажливою і фізично. Будівельник працює фізично, але якщо він не знає, як розводити бетон або складати цеглу, то чи буде його праця успішною?

Поміркуймо!

Як ви розумієте вислів «думку не можна скласти, як руки»?

Отже, праця (як фізична, так і розумова) є однією із найважливіших сфер життєдіяльності суспільства. Будь-яка праця позитивно впливає на добробут та розвиток суспільства. Наприклад, завдяки розумовій праці винахідників з'являються нові технології, важливі винаходи, доленосні відкриття. А через фізичну працю людина стає частиною технологічного процесу та виконавцем тих чи інших корисних функцій.

Діємо: практичні завдання

Роздивіться схему. Подумайте, як взаємопов'язані наведені поняття.

Про важливість праці для суспільства говорять і показники, які використовуються для визначення рівня розвитку держави. Так, високі показники безробіття свідчать про низький розвиток економіки та соціальні проблеми в державі. Якщо люди працездатного віку не мають роботи і заробітку, але шукають її, їх можна вважати безробітними. Безробітна людина нічого не виробляє, а отже, перешкоджає зростанню добробуту суспільства.

Звісно, людина через працю вдосконалюється й розвивається. Чим більше ми працюємо, навчаємося, не лінуємося, тим більш якісними будуть результати нашої праці. Щоб приносити користь суспільству, людина повинна наполегливо працювати, обмінюватися досвідом та взаємонавчатися.

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

1. Користуючись матеріалами параграфа та додатковими джерелами інформації, заповніть таблицю. Визначте професії, які можна віднести до фізичної та розумової праці. Чи є професії, які важко віднести до певної категорії?

Розумова праця	Фізична праця

Довідка: лікар, механік, вчитель, інженер, електрик, прибиральниця, вантажник, водій, письменник, науковець, архітектор, боксер, тренер, музикант, танцівник, кібернетик, поліцейський, продавець.

2. Напишіть невеличке есе (7–10 речень) «Професії майбутнього: розумова чи фізична праця». Прочитайте та обговоріть свою роботу в класі. Зіскануйте код та ознайомтеся з відеороликом від Dar School «7 професій майбутнього». Поміркуйте, яка праця буде пріоритетною у нових професіях майбутнього. Відповідь обґрунтуйте.
3. Зараз набувають поширення нові онлайн-застосунки на основі чату GPT. Штучний інтелект у таких чатах здатний спілкуватися з користувачем мережі Інтернет, генерувати відповіді на питання, надавати поради. Триває дискусія, чи зможе подібний штучний інтелект замінити вчителів або лікарів у майбутньому. Зіскануйте код та ознайомтеся з подібним чатом від освітнього проекту «на урок». Проведіть у класі дебати на тему «Чи зможе штучний інтелект замінити вчителя?»

<https://naurok.com.ua/chat>

§ 35 ПРОМИСЛОВИЙ ПЕРЕВОРОТ. ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ

«Залишіть мені мої фабрики, але заберіть моїх людей — і швидко підлоги заводів заростуть травою. Заберіть мої фабрики, але залишіть мені моїх людей — швидко у нас будуть нові заводи, набагато кращі від попередніх» (Ендрю Карнегі).

Як ви розумієте вислів американського мультимільйонера і підприємця Е. Карнегі? Чому розвиток та прогрес промисловості напряму пов'язаний із працею людини?

Вам уже відомо, що промисловість зародилася як галузь натурального господарства, коли відбулося відділення ремесла від сільського господарства. Коли економіка почала базуватися на принципах приватної власності та отриманні прибутку, (тобто основними стали товарно-грошові відносини), відбулося і поступове зростання промисловості. Від мануфактур, на яких використовувалася ручна праця, починається перехід до фабрик — великого машинного виробництва.

Варто запам'ятати!

Промисловість — одна з найважливіших галузей господарства, орієнтована на матеріальне (товарне) виробництво, яка об'єднує підприємства, що виробляють машини та обладнання.

Ще у другій половині XVIII ст. в Англії розпочався перехід від ручного до машинного виробництва. Замість мануфактур почали з'являтися заводи та фабрики, а головні етапи виробництва товарів уже здійснювали не люди, а машини. Відбувся промисловий переворот.

Варто запам'ятати!

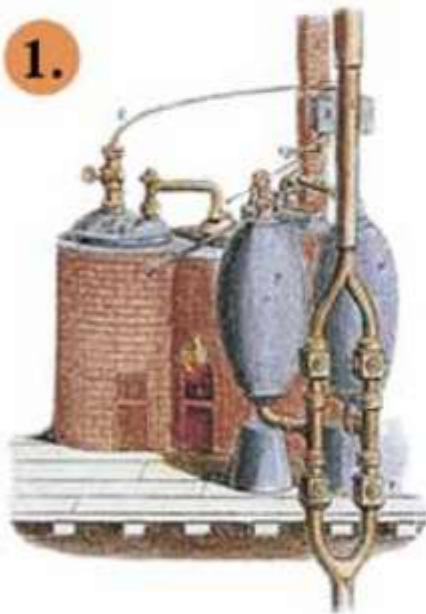
Промисловий переворот — це перехід від ручної праці до машинної, від мануфактури до появи фабрик і заводів.

Для того щоб відбувся промисловий переворот, потрібні: певний рівень розвитку наукових знань, нові відкриття у галузі фізики, механіки, математики. Адже з появою нової техніки (верстатів, машин тощо) розвивалося та удосконалювалося виробництво. З появою парового двигуна машини фактично повністю витіснили ручну працю людини.

Історичні подробиці

Саме в Англії у XVIII ст. було зроблено першу спробу застосування парового двигуна. У 1698 році англієць Томас Савері створив так звану «вогневу машину», яка призначалася для осушення шахт. У тому ж 1698 році інший винахідник, француз Дені Папен створив парову машину, яка приводила в дію різні механізми, наприклад насоси. Удосконалив паровий двигун англійський винахідник Томас Ньюкомен, який працював над машиною разом з Дж. Коулі. У 1712 році на одній із шахт Стаффордширу була встановлена їхня спільна парова машина. Ця машина виявилася досить вдалою — її використовували понад півстоліття по всій Європі.

У 1776 році була побудована парова машина Джеймса Ватта, яка була набагато ефективнішою від машини Ньюкомена, адже споживала у три рази менше вугілля. У 1782 році Дж. Ватт створив першу універсальну парову машину подвійної дії. Саме цей винахід поклав початок промислового перевороту і став ключовим етапом для переходу на машинне виробництво. Парова машина Ватта стала джерелом енергії британської текстильної промисловості. Як основне паливо почали широко застосовувати вугілля. Тепер не було потреби залежати від водних ресурсів (необхідних для водяного двигуна), а широке застосування машин прискорило розвиток металургії та промисловості у цілому.

1. Двигун Савері (1698 р.)

2. Парова машина Джеймса Ватта

» Подумайте, чому промисловий переворот розпочався з Англії. Яким має бути рівень розвитку країни, щоб відбувся промисловий переворот? Яку роль у цьому відіграє розвиток науки та техніки?

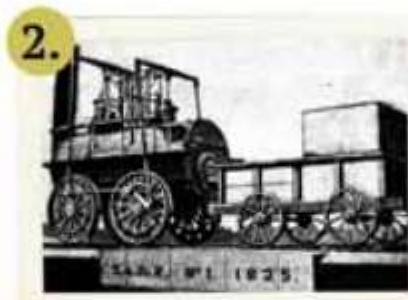
Отже, процес переходу від аграрного до промислового виробництва відбувався поступово й залежав від рівня розвитку науково-технічних досягнень та економічного потенціалу країн. Такий процес називають індустріалізацією.

Варто запам'ятати!

Індустріалізація — процес переходу від традиційного аграрного виробництва до господарювання з переважанням промислового виробництва.

Діємо: практичні завдання

Роздивіться колаж. Які зображення можна віднести до індустріалізації, а які зображують мануфактурне виробництво? Відповідь аргументуйте.

Індустріалізація тісно пов'язана з розвитком нових технологій. Дослідники вважають, що індустріалізація пройшла два етапи розвитку. Перший етап — це перехід від ремісничого виробництва (і застосування ручної праці) до фабрично-заводського (застосування машин). Другий етап — це період стрімкого зростання промисловості та перехід від традиційного аграрного суспільства до індустріального.

Варто запам'ятати!

Індустріальне суспільство — певна стадія розвитку суспільства, яка настає після аграрного суспільства і характеризується інтенсивним розвитком промисловості, розподілом праці, масовим виробництвом товарів широкого вжитку, машинізацією та автоматизацією виробництва.

Діємо: практичні завдання

За матеріалами параграфа доповніть інфографіку. Подумайте, як індустріалізація пов'язана з: 1) наявністю вільної робочої сили (робітників); 2) капіталістичними відносинами (орієнтованість на отримання прибутку).

Індустріалізація спричинює величезний «стрибок» економіки країни в різних галузях промисловості. Наприклад, в Англії промисловий переворот завершився у середині ХІХ ст. Країна перетворилася на одну з провідних держав тогочасного світу. Англія давала половину всієї світової виплавки чавуну, більше половини видобутку кам'яного вугілля, майже половину переробки бавовняної сировини. Відповідно зростав і експорт (продаж товарів за кордон), а технічний прогрес надавав перевагу англійським товарам у міжнародній торгівлі.

Для порівняння: промисловий переворот в Україні розпочався тільки у 40-х рр. ХІХ ст. Відбувався перехід від мануфактур до фабрик, на яких почалося застосування парових машин. У 1840 р. у м. Млієві (Черкаська область) було засно-

вано фабрику з виробництва сільськогосподарської техніки. Надалі кількість промислових підприємств зростала, а у другій половині ХІХ ст. мануфактурне виробництво практично повністю було замінене фабриками і заводами. З 1860-х рр. в Україні починається будівництво та використання залізниць, зростають видобуток вугілля, залізної руди, виплавка чавуну.

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

1. Розгадайте ребуси. Поясніть терміни. До кожного поняття складіть 3-4 речення для історичної енциклопедії.

2. Зіскануйте QR-код і перегляньте відео. Як промисловий переворот вплинув на життя людей?

<http://surl.li/eds>

§ 36 ПОСТІНДУСТРІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Проаналізуйте твердження Деніела Белла: «Рушійною силою в доіндустріальному суспільстві були ноги, в індустріальному — руки, а в постіндустріальному — голова...»

Як ви розумієте вислів американського соціолога і публіциста?

Суспільство успішно пройшло у своєму розвитку кілька етапів. Економічний розвиток традиційного (аграрного) суспільства переважно був пов'язаний із землею та господарюванням на ній. Пізніше, із розвитком наукових знань та технологій, на перший план почали виходити засоби виробництва, тобто те, за допомогою чого виготовляється продукт — машини. Промисловість посідає провідне місце в сучасній економіці.

Суспільний розвиток не зупинився на виникненні машин, технологій чи фабрик. Людина має потребу постійно удосконалюватися, винаходити кращі, у порівнянні і попередніми, винаходи, переоснащувати виробництво. Навіть сама праця людини стає іншою: творчою, інтелектуальною, креативною. Основним завданням промисловості тепер є не виробництво товарів, а надання послуг із метою покращення життя суспільства.

Наприкінці ХХ ст. розвиток технологій та знань набирає нових обертів, стрімко розвиваючись. Це сприяло зародженню економіки постіндустріального часу.

Варто запам'ятати!

Постіндустріальна економіка — це економіка, в якій провідне місце посідає виробництво послуг (а не товарів), а основними виробничими ресурсами стають знання та інформація.

Постіндустріальне суспільство — суспільство з високорозвиненою промисловістю, в якому більшість населення зайнята у сфері послуг.

У центрі постіндустріального суспільства опиняється людина. Протягом історії люди визначали три фактори, що суттєво впливали на виробництво:

- землю (природні ресурси);
- капітал (гроші);
- працю (фізичну силу і розум).

У постіндустріальному суспільстві на перший план виходять нові ресурси — інформація, знання, розвиток потенціалу людини. При цьому, якщо земля і капітал — це ресурси, які можуть вичерпатися, то знання й інформація — невичерпні, бо інтелектуальні знання не виснажуються, а зростають і стають усе більш досконалішими.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Які перетворення, на думку Д. Белла, супроводжують перехід суспільства на постіндустріальну стадію розвитку? Чи є сьогодні економіка України постіндустріальною?

Економіку постіндустріального суспільства вчені називають по-різному: «постіндустріальна економіка», «інноваційна економіка», «інформаційна економіка», «нова економіка», «економіка знань» тощо.

Зарубіжні дослідники економіку постіндустріального суспільства взагалі називають «золотою ерою» економічного розвитку. Отже, постіндустріальна економіка будується на знаннях і використанні інформаційних, високорозвинених технологій.

Кожен етап суспільного і економічно розвитку, таким чином, є основою для розвитку наступного етапу.

Аграрне суспільство — основа для появи суспільства індустріального, а індустріальне — для постіндустріального. В основі аграрного суспільства була земля, індустріального — промисловість, а в основі постіндустріального — високотехнологічне виробництво, інформація, знання.

* Хвилинка на цікавинку

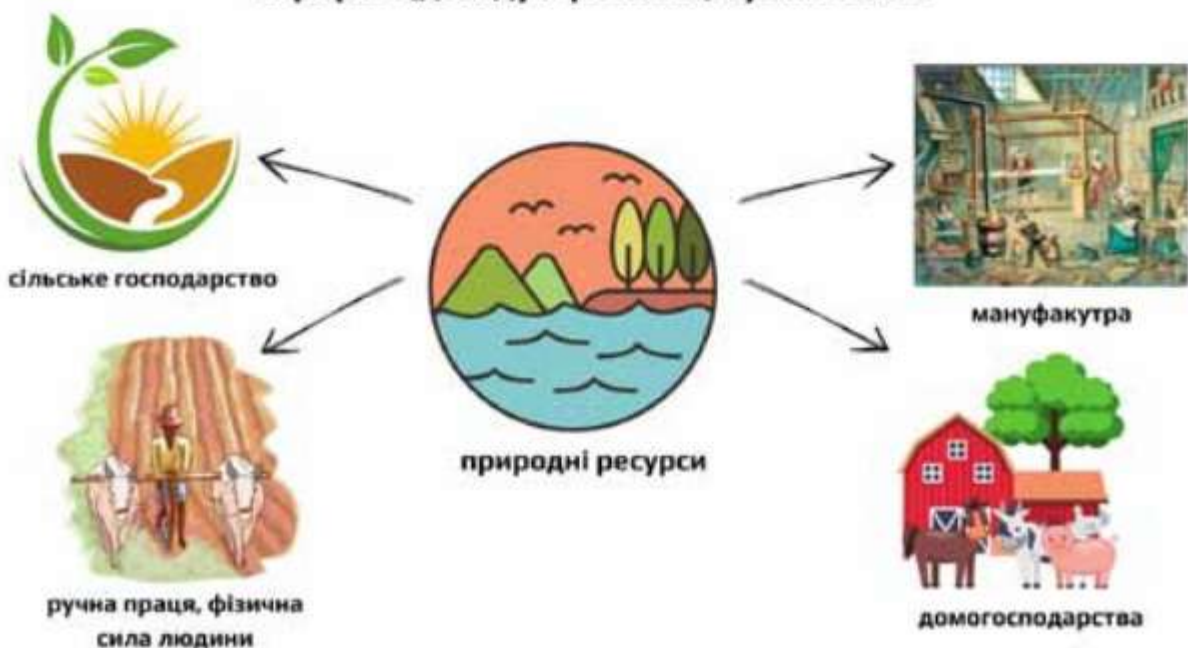
Переважна більшість світових країн-лідерів — це країни з постіндустріальною економікою. Наприклад, США або країни Європейського Союзу — це країни, які зробили своїм головним ресурсом саме знання та інформацію. Сьогодні здатність створювати нові знання та використовувати їх є основою процвітання та розвитку будь-яких країн світу. За світовим рейтингом GCI (The Global Competitiveness Index), Україна входить до групи ефективних економік країн з індустріальним суспільством із 2012 року.

Поміркуйте, який потенціал треба розвивати сучасній Україні, щоб перейти до постіндустріального рівня економічного розвитку.

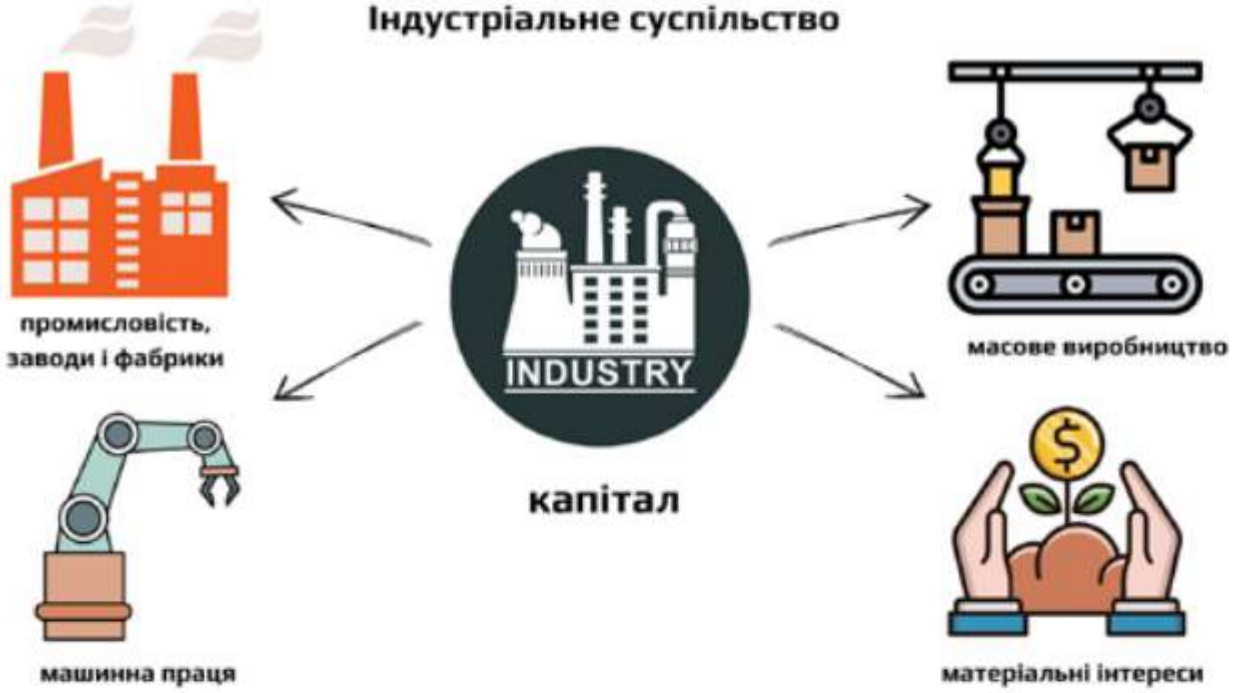
Діємо: практичні завдання

Об'єднайтеся в групи та опрацюйте інфографіку. Порівняйте економіку аграрного, індустріального і постіндустріального суспільства. На основі матеріалів інфографіків доповніть таблицю (заповніть пропуски).

Аграрне (доіндустріальне) суспільство

Індустріальне суспільство

Постіндустріальне суспільство

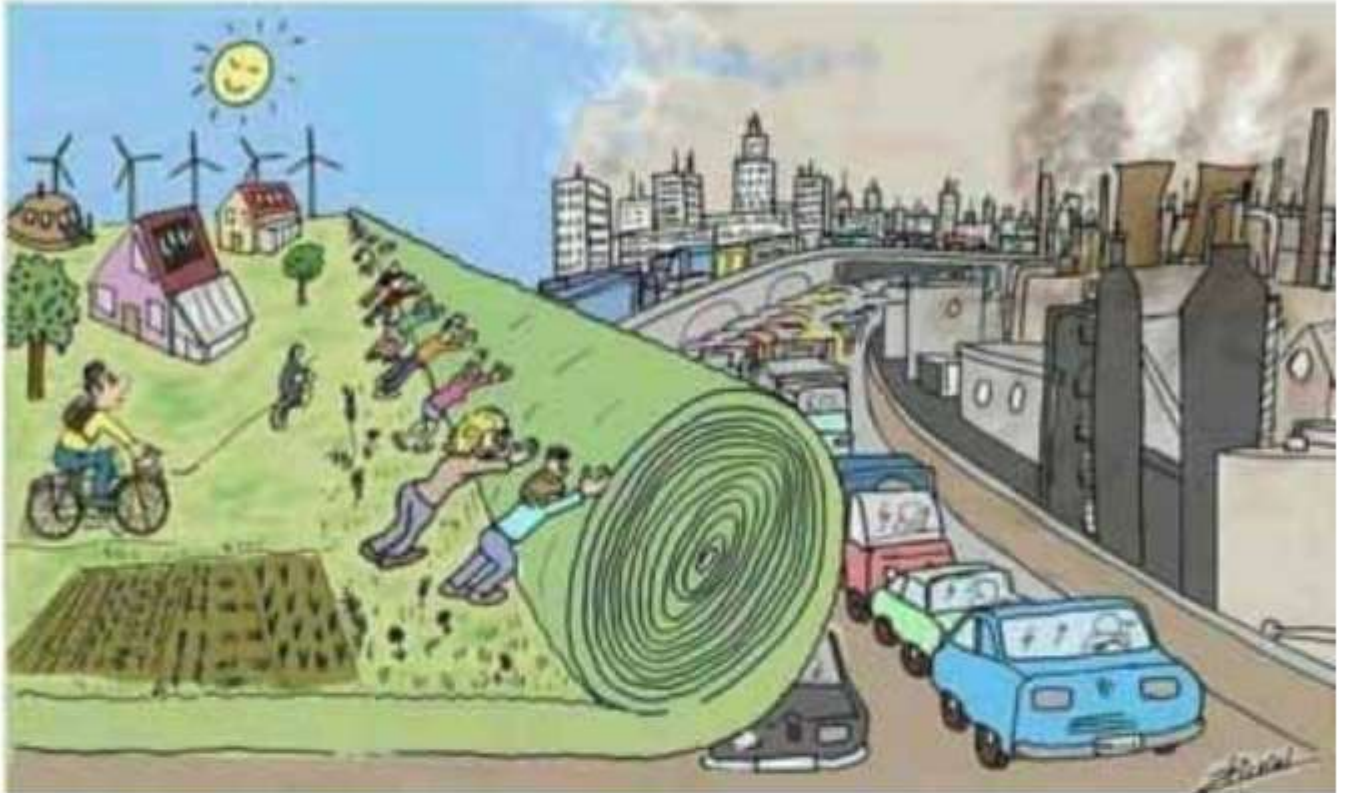

Таблиця. Порівняння розвитку економік різних типів

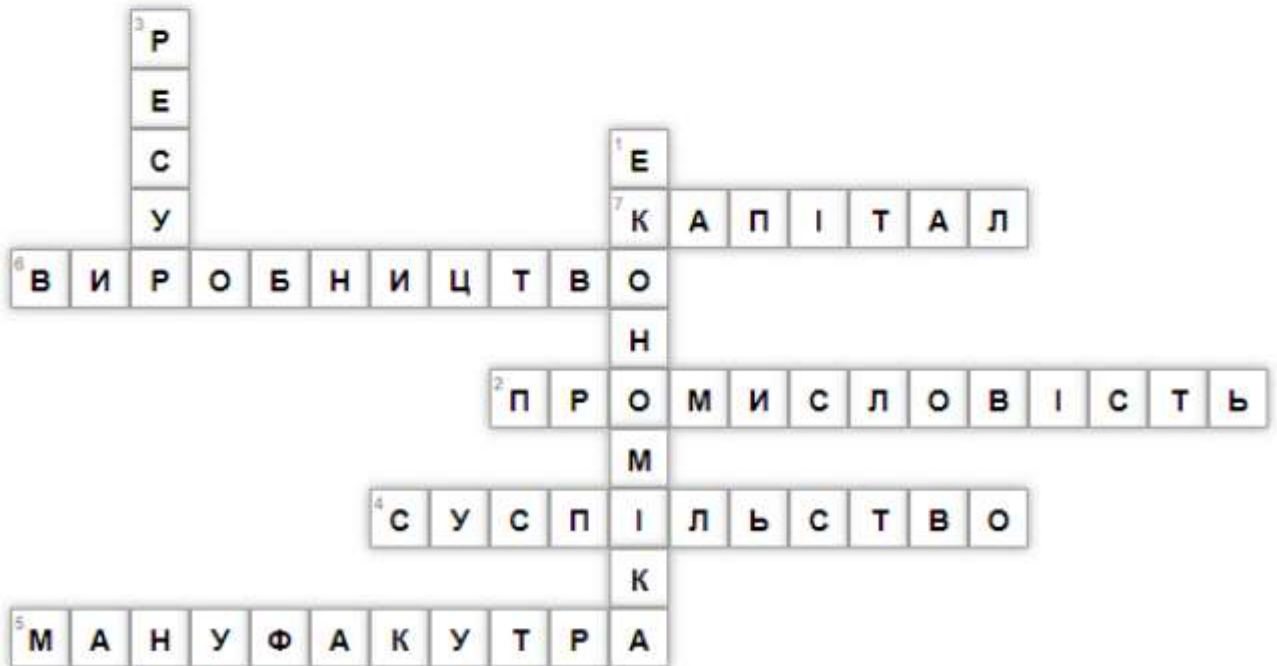
ОЗНАКИ	Типи суспільства		
	Доіндустріальне	Індустріальне <i>капітал</i>	Постіндустріальне
Основний ресурс			
Провідний тип власності	<i>земельна</i>		
Вид діяльності (пріоритетний)			<i>нематеріальні послуги</i>
Характер праці		<i>машинна</i>	
Особливості розвитку	<i>мануфактура</i>		

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розгляньте зображення. Який тип суспільства воно ілюструє? На які проблеми суспільного розвитку хотів звернути увагу автор зображення?

2. Розгадайте кросворд навпаки. До кожного слова кросворда доберіть запитання.

3. Дайте визначення понять «постіндустріальне суспільство» та «постіндустріальна економіка». Чим ці поняття схожі і як взаємопов'язані?
4. Підготуйте презентацію за темою: «Еволюція економічного розвитку: аграрне, індустріальне, постіндустріальне суспільство».

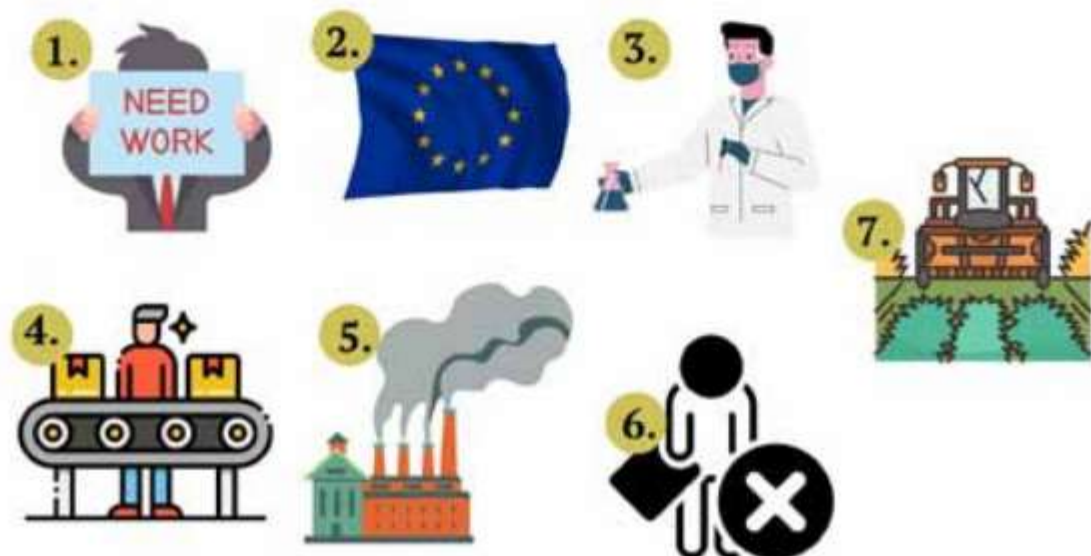
§ 37 ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ: «ЕКОНОМІКА В ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ»

I. БЕСІДА З ЕЛЕМЕНТАМИ ОБГОВОРЕННЯ

Пригадайте, що таке економіка. Розгляньте ілюстрації та поняття, поєднайте їх.

Як можна визначити ступінь економічного розвитку будь-якої країни? Які показники для цього застосовуються?

Які сьогодні позитивні й негативні явища спостерігаються в економіці України?

II. ФОТОЗАГАДКА

Розгадайте фотозагадку. Розгляньте зображення і складіть коротку розповідь (10-12 речень), використовуючи слова-підказки. Визначте тему (назву) вашої доповіді.

III. ІСТОРИЧНЕ ЛОТО

Пригадайте, що таке праця. Які види праці вам відомі? Якою ви бачите свою майбутню професію? До якого виду праці її можна віднести? Зіграйте в історичне лото, поєднайте картки за змістом.

IV. ДЕШИФРУВАЛЬНИК

Пригадайте, що таке постіндустріальна економіка. Уявіть себе дослідником/дослідницею історичних документів і розгадайте текст, частини якого було пошкоджено.

Постіндустріальне _____ – це суспільство, в економіці якого у результаті наукової та технічної революції та істотного зростання доходів населення пріоритет перейшов від переважного виробництва _____ до виробництва _____. Постіндустріальна економіка засновується в першу чергу на знаннях та _____. Тому все більш важливими стають _____ і творча праця. Збільшується попит на різноманітні _____, тому зростає і кількість робочих місць для освіченого населення. Підприємства зосереджують свою увагу на виробництві та обслуговуванні галузі знань і інформації.

Довідка: *товарів, суспільство, послуг, інформації, послуги, інтелектуальна.*

V. КАЛЕЙДОСКОП ПОНЯТЬ

За допомогою матеріалів теми знайдіть зашифровані поняття і терміни, які ви вивчали. Поясніть їх. До трьох термінів складіть сенкан, скористайтеся підказкою з QR-коду.

Ш	У	Л	Щ	І	Н	Д	У	С	Т	Р	І	А	Л	Ь	Н	Е
Ц	І	І	С	Т	Г	Ч	У	П	О	П	И	Т	Й	Е	Ж	Ц
С	У	С	П	І	Л	Ь	С	Т	В	О	Б	Б	Ф	Щ	Р	Ч
Д	Е	К	О	Н	О	М	І	К	А	Х	Й	У	П	Т	І	П
Ф	К	Л	В	І	Д	Т	В	О	Р	Ю	В	А	Л	Ь	Н	Е
Я	Ь	З	І	Г	А	К	Р	И	Н	О	К	Ї	Ї	Е	Д	Р
М	У	В	К	О	Н	К	У	Р	Е	Н	Ц	І	Я	П	У	Е
Д	Ч	Ж	Д	С	Ж	Ч	Ю	Б	Ц	Ї	Е	О	З	Е	С	В
Д	Г	Г	Т	П	Р	А	Ц	Я	Ф	Л	О	Д	В	З	Т	О
Е	З	И	Е	О	Х	И	Б	Є	Г	І	С	І	І	В	Р	Р
Н	Щ	С	Ч	Д	К	Ь	І	І	К	Й	Ю	І	Л	Г	І	О
Ж	Ь	Л	Ч	А	Ч	С	І	Г	С	Х	Т	П	Л	Р	А	Т
Ж	Б	Е	Г	Р	Ь	П	Є	В	С	Д	Т	И	Ь	Ф	Л	И
Ц	Х	Ю	В	С	Ь	Щ	Г	Х	Х	Н	Ж	У	Ю	Ф	І	Ш
Е	Ц	Ю	І	Т	Н	Щ	Б	А	Ю	Ц	З	И	В	Я	З	У
Ь	К	Є	Д	В	Щ	Ї	Я	Ї	Е	Р	Х	Р	И	Е	А	П
Ж	М	К	Ї	О	Ш	Ш	Ч	Д	О	Г	Л	Т	В	Й	Ц	Щ
О	Ю	И	Х	І	Д	Ь	И	Г	З	Ч	Ш	Я	Ї	Е	І	Б
З	Б	В	Й	Ф	М	Ї	И	Т	Ь	Е	Г	Ш	Ж	Е	Я	Я

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____
8. _____
9. _____
10. _____
11. _____
12. _____

§ 38 УРОК-УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ «РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА»

Пригадайте, у чому відмінність між привласнювальним та відтворювальним господарством. Які стадії проходить суспільство у своєму економічному розвитку? Як розвинулася постіндустріальна економіка? Які країни Європи та світу сьогодні досягли постіндустріального рівня економіки?

I. ВПРАВА «РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА»

Розгляньте зображення. Поясніть чинники, що сприяли розвиткові людського суспільства та господарства.

II. ВПРАВА «СУСПІЛЬНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ»

Пригадайте, що таке суспільний поділ праці. Як і чому він відбувся? Розгляньте зображення та прокоментуйте його. З чим було пов'язане виокремлення певних професій? Як це вплинуло на суспільство та економіку?

III. ВПРАВА «ТЕРМІНОЛОГІЧНА РОЗМИНКА»

Пригадайте основні поняття за темою: «Розвиток людського господарства». Установіть відповідність між поняттями та визначеннями.

<https://learningapps.org/watch?v=phnvmdpva23>

IV. У ПОШУКАХ ВІДПОВІДЕЙ

Прочитайте умови задач. Запропонуйте власні варіанти їх вирішення:

А) Василь підріс і разом із батьками вирушив до магазину, щоб придбати новий одяг. Деякі товари були за низькою ціною, а інші - дорогі. Спокусившись низькою ціною, батьки придбали для Василя спортивний костюм, а також дорогий костюм для виступів. Чи завжди товари за низькою ціною неякісні, а дорогі - якісні?

Б) Поміркуйте, що означає поняття «Розумні потреби суспільства»? Які потреби, на ваш погляд, є «розумними», а які - ні. Складіть перелік кожної з груп потреб. Доведіть, що ретельний розподіл бюджету дозволяє заощаджувати кошти.

В) Широкий спектр товарів та харчових продуктів заповнив полиці магазинів. Натомість, для виготовлення деяких із них використовують природні компоненти або живі організми. Як це впливає на природу? Які варіанти вирішення цієї ситуації ви можете запропонувати?

Г) Що таке «заощадження»? Як можна заощаджувати власні кошти у такий спосіб, щоб це не шкодило людині? Запропонуйте власні варіанти

IV. ПРОЄКТ «ЕКОНОМІКА ТА ПРОФЕСІЇ МАЙБУТНЬОГО»

Поміркуйте, який вигляд матимуть міста через 50 або 100 років. Які потреби матиме місцеве населення? Що представлятиме собою міська інфраструктура (парки, сквери, будинки, магазини, транспорт)?

Запропонуйте власний макет або план міста майбутнього. Презентуйте проєкт класові.

РОЗДІЛ VI. ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННЯ. ТРАДИЦІЇ ТА ВИХОВАННЯ ВПРОДОВЖ ІСТОРІЇ

§ 39 ПОВСЯКДЕННЯ ЛЮДИНИ ПРОТЯГОМ ІСТОРІЇ

Подумайте, що входить у поняття «повсякдення». Як змінювалися побут і повсякдення людини протягом історії?

Саме слово «повсякдення» наводить нас на думку, що це пов'язано з плином звичайних днів, які ми проживаємо тиждень за тижнем, місяць за місцем, рік за роком. Ці дні бувають будніми, звичайними та святковими, особливими. Але всі вони мають звичні атрибути: будинок, де проживає людина; родина, з якою вона зустрічає життєві ситуації; певний розпорядок дня, харчовий раціон, одяг тощо.

Усе це формувалося протягом тривалого часу, адже жодне з надбань не народилося разом з людством. За кожним досягненням, відкриттям та нововведенням стоять століття накопиченого досвіду — вдалого і не дуже, праці та спроб щось зробити.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації. Які атрибути повсякдення вони ілюструють? Які б ілюстрації запропонували ви, щоб відобразити повсякдення вашої родини?

Поняття людського повсякдення змінювалося протягом часу. Кожна епоха приносила нові норми щоденності. Щось залишалося «у спадок» наступним поколінням, а щось відмирало, не витримуючи нового часу і нових потреб людей, сформованих залежно від винаходів.

Варто запам'ятати!

Історія повсякдення (повсякденності, щоденності) — один із сучасних напрямів розвитку історичної науки, сформований у другій половині ХХ ст. У межах цього напрямку ведуться дослідження умов життя, праці та відпочинку людей (вивчаються побут, харчові раціони, одяг, житло, способи лікування людей тощо), морально-етичних, духовних норм та моделей поведінки у різні історичні епохи. Це можливість розповісти історію звичайних людей, пересічних громадян.

Поміркуймо!

Розгляньте зображення. Чому, на вашу думку, сформувався такий напрям в історичній науці, як «історія повсякдення»? Чим цікаве життя пересічних людей — не правителів, культурних чи державних діячів? Чи вважаєте ви розвиток цього напрямку дослідження перспективним? Відповідь аргументуйте.

На початку існування людства — у кам'яному віці формування щоденності людей повністю залежало від природи, її ресурсів та можливості ці ресурси здобути. Ще не існувало нічого «свого, власного», лише формувалися форми господарювання та пристосування до навколишнього середовища. Людина ще не знала сталого житла (печери та кістяні житла були лише далекими прообразами майбутніх домівок), не

мала одягу. Харчовий раціон був примітивним і повністю залежав від упольованого/зібраного. Свят і традицій ще не існувало, як і поняття про будні й вихідні дні та календар.

У неоліті відбулися серйозні зрушення, коли з появою постійного житла у людей (окремих родин) з'явилася можливість освоювати певні простори, перетворюючи їх на обжиті місця. Це були ще не повноцінні населені пункти, оснащені всім необхідним, але вже стоянки з певними ознаками «людського повсякдення» — постійного, стабільного, більш-менш усталеного.

З появою землеробства та скотарства дещо змінюється харчовий раціон людей, які менше залежали від дикої природи. Приблизно в епоху неоліту зафіксовано першу епідемію — масове захворювання людей, від чого ще не могло існувати захисту та імунітету.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Як змінювалося повсякдення людини протягом історії? Як на повсякдення сучасної людини впливає прогрес?

Поміркуймо!

Чому, на вашу думку, сплеск епідемій був пов'язаний з активним переселенням людей, розвитком торгівлі та виникненням великих міст?

Давні цивілізації на Сході (Дворіччя, Єгипет, Індія та Китай), античні Греція і Рим кардинально змінили уявлення

людей про світ. Відповідно до цього щоденність набула інших рис. Усе активніше функціонували міста як центри торгівлі, ремесел, оборони, політичного та мистецького життя. З появою транспорту (водного і сухопутного — після винайдення колеса) людина освоює гігантські простори, розуміючи, що світ дуже широкий і не закінчується за сусіднім поселенням.

Звичайно, це не розвиток туризму, до якого ми звикли сьогодні, але навіть мандрівки тодішніх ентузіастів збагачували науку та уявлення людей про нашу планету. Це були важливі спроби зрозуміти, як влаштований світ, чим відрізняються сусідні культури / цивілізації тощо. Залишаючи власні описи відвіданих місць мандрівники багато писали про повсякдення людей, їхні звички, свята, особливості віри, традиційні одяг, їжу та напої. Сьогодні це багаті історичні джерела для дослідників, дякуючи яким ми можемо розуміти, як жили наші предки.

Історичні подробиці

У середині XVII ст. з'явилася на світ унікальна праця француза Гійома Левассера де Боплана «Опис України». Ця робота мала кілька редакцій і стала важливим кроком у сприйнятті України та українства в Західній Європі. Окрім важливого політичного значення, ця книга містила описи багатьох традицій щоденності українців та їхніх відносин із сусідніми народами. Ремесла, медицина, одяг, весільні та інші святкові деталі роблять «Опис України» цікавим і корисним джерелом для досліджень минулого нашої держави.

Одним із найважливіших чинників життя людської громади було і є здоров'я. Саме тому величезна увага традиційно приділялася винайденню способу, як покращити його, що сформувало цілу низку важливих повсякденних норм. Так, важливість медицини розуміли ще у давніх цивілізаціях, проте з кожним роком дедалі інтенсивніше відбувався розвиток медичних знань. І сьогодні, завдячуючи цьому вічному бажанню жити краще, ми маємо широку систему лікарень та санаторіїв, приватних і державних установ, де надають якісну допомогу.

«Дякуючи» страшним епідеміям, які забирали безліч людських життів, учені змогли дійти думки про необхідність

щеплень, і сьогодні більшість із нас користуються цим винаходом, який давно став буденним елементом життя. Варто також пам'ятати, що очевидні сьогодні гігієнічні навички ще століття тому такими не вважалися, і людей треба було переконувати у важливості таких дрібниць, як миття рук чи регулярне купання. Усе це увійшло в наше життя завдяки єдиному комплексу: бажанню жити краще, думкам та переконанням вчених — теоретиків і практиків, конкретним технічним винаходам, які зробили можливим комфортну щоденність сьогодні.

Подібна ситуація спостерігається у кожній сфері людського життя, адже все у світі тісно взаємопов'язане. Якщо у кам'яному віці елементом щоденності був шмат звірячої шкіри, у давніх цивілізаціях одяг був недоступний широкому загалу, повільно завойовуючи місце у людському житті, то сьогодні ми маємо змогу обирати. І питання формулюється вже не як «одяг — елемент захисту чи престижу», а «одяг як частина стилю, як естетичне та найрізноманітніше». Ми маємо щоденний одяг і маємо шкільну/робочу форму, із задоволенням обираємо святковий одяг, за нагоди вбираємося в національне вбрання, костюм. Ми слідкуємо за модою та її новинками, відвідуємо перукаря й салон краси. І це стало сучасним повсякденням.

У сфері харчування сучасні люди рідко задумуються про витoki того чи іншого гастрономічного явища, історію страви чи окремого продукту харчування, як і про те, що колись, у далекі часи, нашим предкам було важко обирати між впольованим «м'ясом мамонта» і, знову ж таки, «м'ясом мамонта». Альтернатива з часом з'явилась між сирим і смаженим м'ясом, у чому допомогло людині винайдення вогню.

Сьогодні ми бачимо десятки меню кафе, ресторанів, кав'ярень та фаст-фудів. Відомо також про святкові та національні, народні страви. Ми не задумуємося про це, але філіжанка кави з круасаном, смачні роли чи тарілка борщу — це елементи нашого щоденного життя. Ми маємо змогу обирати і з задоволенням користуємося цим привілеєм.

Діємо: практичні завдання

Сьогодні у світі існує купа різноманітних напрямів у харчуванні. Так, широкому загалу відомі, до прикладу, «сироїди» та «вегетаріанці», а ще яскравий логотип «Макдональдсу» й численні мережі ресторанів національної кухні (у кожній державі власні). Роздивіться зображення. Подумайте, яким кухням світу відповідають зображені національні страви.

Користуючись запропонованими словами, складіть історичну довідку про виникнення піци, яка з роками стала надпопулярною у світі, і, зокрема, в Україні.

Слова для довідки: Італія, «Маргарита», корж, помідори, Александр Дюма, рецепт, Неаполь.

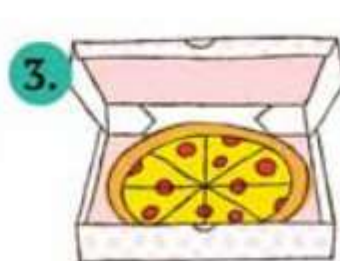
Піца — відома страва, яка здобула надзвичайну популярність у світі. Часто можна почути про те, що батьківщиною піци вважається _____. Але перші спроби випекти піцу приписують іще давнім грекам. Вони покривали шар тіста спеціями, маслом та фініками, яких було безліч. Серед важливих сьогоднішніх компонентів тоді не вирощувалися _____.

Вперше подібну страву — «коржик із чимось» — було названо «піцою» в італійському місті _____ у XVI ст. Це була дешева їжа. Якогось конкретного рецепта тривалий час не існувало, лише _____, покритий якимись овочами чи спеціями. Тільки в 1830 р. у тому ж Неаполі виникла перша піцерія, яка діє й до сьогодні. Так виникло поняття знаменитої «італійської піци».

Відомий письменник _____ описав багато різних рецептів приготування цієї страви. Уже наприкінці XIX ст. виник рецепт піци _____, яку піднесли як святкову страву самій королеві Маргариті Савойській.

Активні міграції людей по всьому світу розповсюдили рецепти піци, яка стала популярною в різних регіонах.

Сьогодні відомі десятки _____ піци, численні мережі піцерій по всій планеті, а популярність цієї страви як недорогої та смачної лише зростає.

Варто пам'ятати, що за сучасним комфортом нашого щоденного життя стоїть величезна праця попередників — цілих поколінь людей, які теж хотіли жити краще і намагалися це здійснити. Повсякдення — це не стало поняття, оскільки у будь-який момент, з розвитком науки та винайденням нових технологій воно може кардинально змінитися. І ті елементи повсякденності, які мають місце сьогодні, можуть удосконалитись чи, навпаки, зникнути у майбутньому.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Користуючись Інтернет-мережею та власними знаннями, поміркуйте над повсякденним життям вашої громади (родини, шкільного класу / школи в цілому тощо).
2. Як ви гадаєте, чи може окрема людина внести власні корективи у формування нового повсякдення, тобто змінити щоденне життя, додавши чи, навпаки, відкинувши якусь звичку? Відповідь обґрунтуйте.
3. Які звички повсякденного життя допомагають заощаджувати час, а які навпаки — є «крадіями часу»? Як раціонально розподіляти власний час із користю для себе?
4. Розгляньте комікс. Складіть до нього коротку історію, яка б ілюструвала повсякдення героїв.

§ 40 ОДЯГ І МОДА В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Існує таке прислів'я: «Зустрічають по одягу, а проводжають по розуму». Поміркуйте, який сенс приховує прислів'я, чи згодні ви з ним.

Звичайно, одяг не завжди був обов'язковим елементом людського повсякдення. Як і будь-яка значима подія в житті людства — чи то опанування вогню, зміна форм господарювання, чи то переміни у стосунках між людьми — винайдення одягу пройшло певну еволюцію.

Усі сфери життя людської громади розвивалися, виростаючи від звичайного пристосування до контролю над якістю свого життя в навколишньому середовищі. Тому важко собі уявити наше сьогодення без широкого асортименту модних речей, сезонного чи святкового одягу на полицях магазинів чи у віртуальному просторі. Це так само важко, як і повірити в існування людських общин, в яких дотепер стегнові пов'язки залишаються основою одягу. Як відомо, носіння одягу стало виключно людською ознакою.

Діємо: практичні завдання

Користуючись Інтернет-мережею, знайдіть інформацію про ті людські спільноти, які у XXI ст. залишаються «острівцями кам'яного віку», тобто їхні господарські заняття, знаряддя праці та одяг залишаються вкрай примітивними. Зробити рубрику

Вчені достеменно не знають, коли саме людина почала носити одяг. Але те, що вона намагалася захистити власне тіло від холоду, пронизливих вітрів чи дошкульних комах, не викликає сумніву. Таким покровом, захистом стали шкури впольованих тварин. Поступово одяг урізноманітнювався, з'являлися нові деталі, але всі типи одягу мають своїх найдавніших прототипів:

- **плечовий одяг** у вигляді накинutoї шкури (сьогодні ми знаємо купу форм «верхнього» одягу — светри, пуловери, футболки, плащі, сорочки, піджаки тощо;

- **поясний одяг** (матеріал/хутро пов'язаний/е навколо стегон) — шкура, пов'язана навколо стегна (від цього зародилися спідниці, пізніше — брюки тощо).

Історичні подробиці

Археологи знаходять примітивні кістяні голки, якими наші далекі предки зшивали шкури тварин чи зв'язували / сплітали різні натуральні матеріали. Це ще не був одяг у сучасному розумінні цього слова, але певний захист для тіла він усе ж давав.

Наприкінці кам'яного віку з появою ремесел виникає прообраз ткацтва, а відтак — люди навчилися виготовляти тканини. Вчені знаходять волокна льону і плетені вироби, датування яких відносять до епохи нового кам'яного віку. Це свідчить про те, що вже у той час спроби людини створити одяг були все активнішими, оскільки існувала потреба захистити та прикрасити своє тіло.

Певний час одяг був ознакою заможності, оскільки дозволити його собі могли далеко не всі люди. Згодом виникло різноманіття тканин, більшість із яких стали доступними для широкого загалу, але частина з них вважалася коштовними тканинами. Яскравим прикладом їх є знаменитий на увесь світ китайський шовк — вкрай дорога і гарна тканина, яку тривалий час могли дозволити собі лише імператорська родина Китаю та наближені до двору люди. Це була тканина у прямому сенсі на вагу золота. Недарма назва одного з найвпливовіших торговельних шляхів середньовіччя звучала як Великий шовковий шлях. Поступово шовк став доступніший китайцям, а з розвитком торгівлі той секрет виготовлення, який так довго зберігався у таємниці, було викрито, тож тканина набула більшого поширення. Звичайно, шовкові речі ніколи не були й не будуть дешевими, навіть сьогодні, але шовковий одяг все ж таки з плином століть ставав набагато доступнішим.

Люди поступово навчилися виготовляти зручні та недорогі тканини (льняну, бавовняну, конопляну та ін.). Коли одяг щільно увійшов у повсякдення людей, виникло поняття «костюма» — народного, національного, знакового. *Одяг кожного народу — це атрибут культури, покликаний показати усьому світові унікальність і неповторність його творців.*

Як у давнину люди розфарбовували своє тіло за допомогою природних барвників, відганяючи злих духів чи задобрюючи природу, так і пізніше різноманітні знаки, узорі та малюнки було перенесено на тканину. Тож одяг став виконувати не лише захисну функцію, але й естетичну, ритуальну, демонстративну.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації зі зразками святкового та повсякденного одягу з різних куточків світу. Установіть відповідність між номером ілюстрації та державою, для якої цей одяг є символом. Де, на вашу думку, ілюстрації з повсякденним, а де зі святковим одягом?

1	Український національний костюм; один із ключових, впізнаваних символів — вишиванка
2	Японський національний костюм; кімоно
3	Традиційний одяг жителів Об'єднаних Арабських Еміратів
4	Мексиканський традиційний костюм; впізнавана деталь — сомбреро.
5	Шотландський національний одяг; всесвітньо відомий кілт
6	Грузинський національний одяг

Без сумніву, у повсякденному житті ми звикли використовувати інший одяг — зручніший, практичніший у догляді тощо. Національні костюми частіше за все використовуються на різних урочистостях та святах. Крім того, історія одягу

— важлива частина музейних експозицій у будь-якій країні світу.

Часто дизайнери вплітають національні ознаки у сучасний, повсякденний, буденний одяг. Це демонструє як тяглість традицій, так і бажання виглядати модно, сучасно, з огляду на сьогоднішній день.

Завжди існувала велика різниця між еволюцією народно-го одягу — простого, масового, часто саморобного (пізніше — фабричного, виробництво якого поставлено на потік) та розвитком костюма еліт і правителів держави. Історія знає немало модниць, гардероб яких не могли вмістити пишні королівські покої. Так, у другій половині XVIII ст. такою модницею була французька королева *Марія-Антуанетта*. Про її сукні, прикраси та зачіски ходили легенди. Утримання розкішного королівського двору стало тягарем для французького народу, але в історію моди ця королева увійшла точно. Чого варті лише її багатоярусні зачіски та сукні, які задавали тон у вищому суспільстві тодішньої Європи.

Діємо: практичні завдання

Зіскануйте QR-код та ознайомтеся зі статтю журналу Vogue «Як Марія-Антуанетта вплинула на моду». Поміркуйте, що з того, що носила Марія-Антуанетта, є модним і сьогодні. Які чинники, на вашу думку, впливають на зміни у моді?

Марія-Антуанетта з дітьми

Марія-Антуанетта з трояндою

Черевички Марії-Антуанетти

З погляду моди та догляду за собою цікава також імператриця Австро-Угорської імперії *Єлизавета Баварська (Cicci)*, життя якої припало на середину — другу половину XIX ст. Біографи відзначали величезне прагнення імператриці до стандартів краси, незвичної тоді худоби та дотримання суворих дієт. Щодо одягу, то гардероб імператриці нараховував сотні суконь і нині зберігається у відомому віденському Музеї Сіссі (палац Хофбург).

Життя імператорського двору — це принципово інший стиль життя, де навіть найкращі речі: одяг, прикраси, парфуми й косметика — не могли стати масовими явищами. Вони не могли творити моду для народу, але варто розуміти також, що бути стильними у вищих колах також вдавалося далеко не всім представникам/представницям правлячої верхівки.

Одяг, який постійно зазнавав змін, еволюціював у бік більшої зручності та економності. Ці зміни не могли ігнорувати розробники брендів одягу. Так, усьому світу відоме ім'я французької кутюр'є *Коко Шанель*, життя та діяльність якої пов'язані вже з XX ст. Вона здійснила справжній переворот у світі моди, запустила масове виробництво низки вкрай популярних речей — одягу, косметики, парфумів та прикрас.

Поміркуймо!

Існує окремий список речей, які, на думку знавців моди, ніколи не вийдуть з неї. Користуючись Інтернет-ресурсом, знайдіть про які речі йде мова. Чим стиль Коко Шанель настільки вразив людей?

У чому суть знаменитої історії з виникненням парфумів «Шанель №5»?

Коко Шанель виступала за зручність одягу, адже стиль життя людей поступово змінювався, і пишні сукні та громіздкі зачіски не дуже вписувалися в нові реалії. Коко Шанель популяризувала власним прикладом жіночі брюки, спортивні джемperi, зручні головні убори та ін. Вона створювала витончений образ жінки, але без зайвих форм одягу та прикрас.

Історичні подробиці

На рубежі XIX–XX ст. суспільну думку хвилювала проблема носіння жінкою брюк. У життя суспільства все щільніше входили спорт та інші рухливі форми дозвілля, тож брюки були зручним і надійним варіантом. Тривалий час цій ідеї противилися, газети майоріли коміксами про «несправжню жінку, яка носить брюки». Але з плином часу брюки завоювали своє місце на ринку одягу і стали важливою частиною жіночого гардероба. Сьогодні нам взагалі важко собі уявити життя без різних брюк, зокрема джинсів.

Модні бутики Коко Шанель швидко стали центрами моди, слава про «речі Шанель» покотилася світом. І сьогодні цей бренд дуже відомий та популярний.

Цікава також історія еволюції модних показів від невеличких закритих вечірок з демонструванням нових моделей одягу (як це було ще з середини XIX ст.) до суперпопулярних багатотисячних модних показів, які рекламуються заздалегідь та збирають величезні аудиторії (сьогоднішні реалії). Нині першими помічниками модних кутюр'є і моделей є соціальні мережі, які виносять ідеї «fashion» далеко за межі модних показів.

Варто запам'ятати!

Мода в одязі — це зміна форм і зразків одягу, яка відбувається протягом порівняно коротких проміжків часу. Мода полягає у комбонуванні різних елементів — одягу, аксесуарів, зачісок тощо. Все разом це створює образ. Саме словосполучення «одягатися за модою» виникло у Франції у XVII ст.

Мода має кілька важливих ознак, зокрема таких: 1) швидка зміна модних форм (наприклад, модель чи колір сезонного одягу швидко змінюється); 2) циклічність (час від часу мода повторюється до своїх витоків — то до традицій минулого, то, навпаки, до їх осучаснення); 3) універсальність (мода розрахована на широкий загаль, а не на конкретну особистість).

Також варто зазначити, що попри сезонну моду, яка швидко минає, існують і завжди існуватимуть *відчуття стилю та естетичний смак*, без яких не можливий гарний вигляд. Недарма є висловлювання: «Мода — це те, що пасує саме тобі». Всі не можуть бути однаковими, універсальна мода лише дає напрям, у якому люди рухаються.

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

1. Користуючись Інтернет-мережею, знайдіть фото відомих модниць свого часу: Жаклін Кеннеді, Грейс Келлі, Діани Уельської, Кейт Міддлтон та ін. Чому, на вашу думку, цих жінок називали / називають «іконами стилю»?
2. Якби ви були творцем модного показу, що там було б представлено? Пофантазуйте.
3. Прочитайте вислови відомих модельєрів. Поясніть їх зміст. Висловіте припущення: чому «мода повертається»?

«Мода повинна не тільки робити жінок красивими, але й заспокоювати їх, надавати їм впевненості в собі».

Ів Сен Лоран, творець модного Будинку Saint Laurent

«Мода — як їжа — ви не повинні заціклюватися на одному блюді».

Кензо Такада, засновник бренду Kenzo

«Головне — створити свій власний стиль, свою візитну картку. І нехай цей стиль буде унікальним для тебе та недосяжним для інших».

Анна Вінтур, экс-головний редактор модного видання Vogue USA

«Мода це щось на кшталт вечірки. Вбиратися — це готуватися до того, щоб зіграти роль».

Ів Сен Лоран, творець модного Будинку Saint Laurent

4. Складіть опис моди одного із героїв художнього твору (на вибір).

§ 41 СИСТЕМИ ХАРЧУВАННЯ. РАЦІОН

Від початку людського існування харчування було нагальною, завжди актуальною проблемою. Харчування та його компоненти — важлива частина нашого життя, яка тісно пов'язана зі станом здоров'я та життєвою енергією. Це фізіологічна, базова потреба людини, тож проблема здобування їжі стала однією з перших (якщо не першою) у людській громаді. Питання було лише у способах, формах здобування їжі, а також у можливості розподілити наявні ресурси.

?

Поміркуймо!

Розгляньте уважно піраміду людських потреб, складену американським психологом Абрахамом Маслоу. На які важливі тематичні групи вчений поділив потреби людини? Чи може, на вашу думку, людина обійтися без якихось потреб, представлених у піраміді? Відповідь обґрунтуйте.

У кожному історико-географічному регіоні зберігаються власні традиційні страви. Підготуйте коротке повідомлення про популярні страви у вашому населеному пункті. Давньогрецький лікар Гіппократ досить часто вживав під час прийомів хворих фразу: «Скажи мені, що ти їси, і я скажу, чим ти хворієш». Як ви розумієте цей вислів?

Від того, наскільки людина сита, залежать стан її фізичного самопочування, можливість працювати та повноцінно розвиватися, зрештою — настрій. Тривалість життя людини також дуже тісно пов'язана з харчуванням. Життя ж окремого члена колективу формує загальну картину людської громади. Без сумніву, не лише харчування визначає життєву силу та тривалість життя людини. Важливі також екологія, стреси, санітарні й житлові умови, в яких людина проживає, форма роботи і ще чимало різних чинників. Та все ж базовою,

фізіологічною потребою людини було, є і буде споживання їжі. Отже, якість нашого життя дуже залежить від необхідної кількості білків, жирів та вуглеводів, які щоденно надходять до організму.

Варто запам'ятати!

Харчування — це підтримка життя і здоров'я живого організму за допомогою їжі, тобто процес поглинання їжі для підтримки нормально-го перебігу процесів життєдіяльності, зокрема для поповнення запасу енергії та реалізації процесів росту й розвитку. Харчування потрібне не лише людині; тварини, відповідно до їх біологічного класу, теж потребують їжі. Все разом це створює безперервний екологічний ланцюг, створений самою природою. Для людини повноцінне харчування є основою здорового способу життя.

Раціон харчування означає вживання такої їжі, яка задовольняє основні енергетичні потреби організму, забезпечуючи при цьому нормальний обмін речовин.

Наші далекі предки, для яких основою господарювання було збиральництво, полювання та рибальство, мали й відповідний раціон харчування. Те, що вдавалося зібрати у дикому лісі (ягоди, гриби, корінці рослин, трави, плоди), уполювати чи виловити у воді, вони й споживали — спочатку в сирому вигляді. Однак поступово людина опанувала нове і з винаходом вогню змогла поліпшити своє харчування. Взагалі з опануванням вогню почалося нове життя людської громади, адже стало тепліше, можна було термально обробити впольовані продукти, від чого вони ставали смачнішими та кориснішими. Звичайно, про це не задумувалися у кам'яному віці, але для фізичного розвитку людини гаряча їжа стала у великій пригоді.

Принципово новий етап пов'язаний з першою господарською революцією в неоліті, коли людина почала виробляти, а не лише привласнювати. Рослинна їжа, яка з'являлася дедалі більше з розвитком землеробства, посідала чільне місце в раціоні харчування. З одомашненням же певних тварин розвивалося скотарство, а значить — людина отримала м'ясо й молочні продукти без необхідності постійно полювати на тварин, ризикуючи власним життям і цілковито залежачи від природи та людського колективу. З'явилася певна

стабільність, що для формування раціону харчування дуже важливо.

З розвитком землеробства / скотарства та необхідністю десь зберігати зібрані продукти (зерно, молоко тощо) перед людиною постала потреба у міцному посуді, що дало потужний імпульс виникненню гончарства. Спочатку воно було ручне, повністю залежне від умілих рук людини, а дещо пізніше винайшли гончарне коло, піч для обпалювання кераміки тощо. Роль посуду від його появи й до сьогодні величезна. Поряд із традиційними стравами, які формують гастрономію кожної держави, знаходиться й *посуд, що є частиною речової культури*.

Поступово харчовий раціон людської громади поповнювався новими продуктами. Стало можливо їх зберігати й перевозити на значні відстані: зокрема, винайдення колеса та удосконалення човнів / суден дало змогу розвиватися торгівлі. З одного боку, є вирощені продукти рослинного чи тваринного походження, які варто споживати самому, а з іншого — формуються надлишки, які можна обміняти чи продати. Зрештою дрібна та більш далека торгівля дозволила суттєво розширити харчовий раціон людей у різних регіонах. Так, далекі колись помідори, картопля, прянощі чи чай / кава увійшли до раціону європейця, незважаючи на значну відстань від американського континенту чи Азії. Цікава також історія потрапляння окремих продуктів на стіл людини, оскільки чимало з них викликали неприйняття з першого погляду.

Історичні подробиці

Незамінні сьогодні помідор та картопля викликали острах у наших предків. Кущами помідорів, які гарно виглядали, охоче прикрашали свої садиби, а картопляним цвітом — жіночі головні убори. Однак споживати їх не поспішали. Так, ще на початку XIX ст. у німецьких ботанічних словниках повідомлялося про «отруйні томати», з яких в окремих країнах готували соуси. Довго була поширеною й легенда про спробу отруєння помідорами першого президента США Джорджа Вашингтона, який «щасливо пережив цей замах на життя».

З картоплею ситуація була схожою, і лише з другої половини XIX ст. люди почали із задоволенням вживати ці продукти. Сьогодні ж вони ні в кого не викликають сумнівів, будучи інгредієнтами десятків страв.

Важливо пам'ятати, що різні овочі, фрукти, злакові та інші культури кочували різними регіонами світу завдяки активній торгівлі. Так, середземноморські капуста і буряк потрапляли на інші континенти, натомість в Європі з'являлися огірки, різні прянощі та чай з Азії, перець, квасоля, кавові зерна з Америки і т. ін.

Сьогодні з розвитком авіації та міжнародної торгівлі світ пов'язаний ще тісніше. Тож різні національні страви та їх компоненти, необхідні для приготування, популярні за сотні кілометрів від батьківщини.

Діємо: практичні завдання

Кожна країна має власні гастрономічні символи, відомі всьому світові. Це святкові страви, які часто виходять за межі звичного раціону харчування; частина з них — побутові. Розгляньте ілюстрації та знайдіть відповідну назву до кожної з них.

Назви ілюстрацій: паелья (Іспанія), картопля фрі (США), шашлик (Грузія), хот-дог (США), роли (Японія), піца (Італія).

Паелья (Іспанія)

Картопля фрі (США)

Шашлик (Грузія)

Суші (Японія)

Піца (Італія)

Кебаб (Туреччина)

Україна також має власні гастрономічні символи. Зокрема, всесвітньо відома страва *борщ*, рецептів приготування якого налічується десятки, 2022 року увійшла до списку об'єктів нематеріальної спадщини ЮНЕСКО. Відтепер укра-

їнський борщ та секрети його приготування знаходяться під ретельним наглядом світової спільноти.

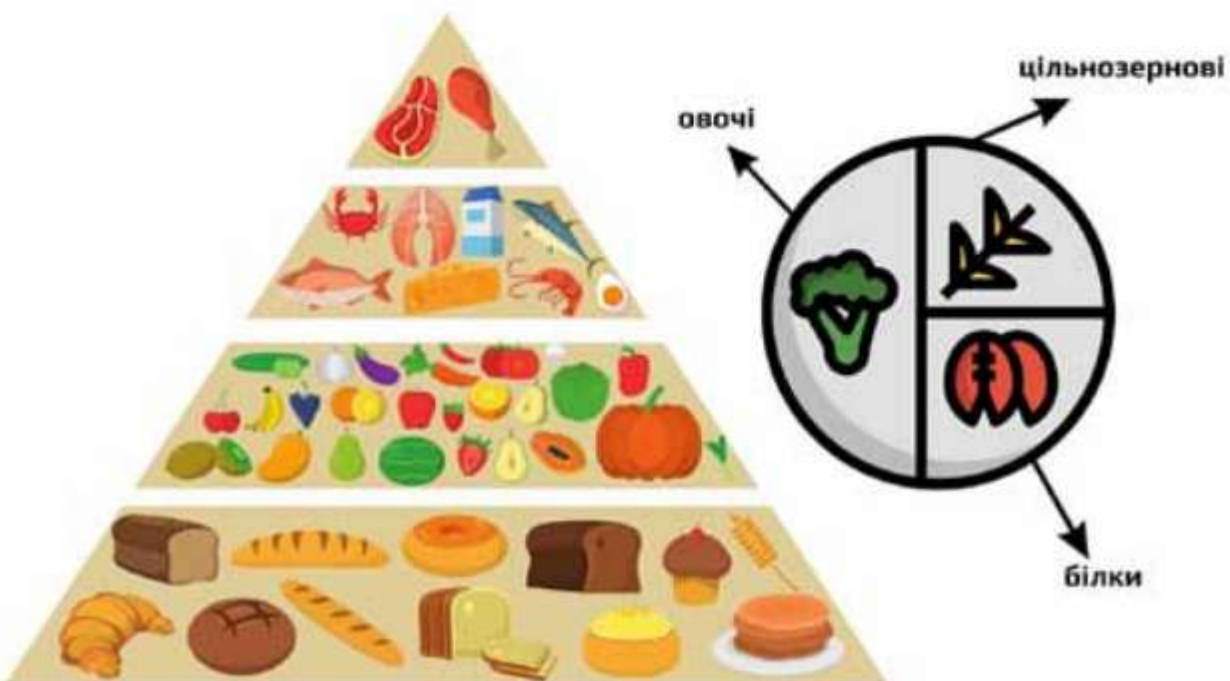

?

Поміркуймо!

Розгляньте фотографії традиційних українських страв — борщу та паяниць. Пригадайте, які ще страви входять до переліку багатой української кухні?

Сучасні люди намагаються провадити здоровий спосіб життя, який потребує руху, фізичних навантажень і, без сумніву, якісного, збалансованого харчування. Продуманий, виважений раціон покладено в основу *раціонального харчування*. Отож кожному з нас потрібна необхідна кількість білків, жирів та вуглеводів, а також сезонних вітамінів для повноцінного фізичного розвитку.

Поміркуймо!

Ознайомившись із зашифрованими у хмаринці словами та зображеннями на малюнку необхідних продуктів харчування, поміркуйте, чи збалансоване харчування у вас та у вашій родині. Чи достатню кількість необхідних для організму речовин ви споживаєте?

Яке із зашифрованих слів означає певне коректування, навіть обмеження у споживанні окремих продуктів? Чи важливе, на вашу думку, правильне, раціональне харчування?

Бажання жити краще мотивує людей вести здоровий спосіб життя. Оскільки споживання їжі та напоїв — украй важлива частина нашого повсякдення, не дивно, що існує *низка різноманітних напрямів харчування*. Так, можна почути про переваги м'ясних / рибних продуктів для одних людей і повне несприйняття їжі тваринного походження іншими. Хтось захоплюється теоріями роздільного харчування, а хтось — ідеями природного харчування, сироїдіння тощо. Кожна з цих теорій має як переваги, так і недоліки, тож варто розуміти деталі кожної з них. Недоречно слідувати якійсь моді, якщо вона може зашкодити здоров'ю.

Історичні подробиці

У сучасному суспільстві дедалі популярнішими стають ідеї вегетаріанства — напряму харчування, в основі якого лежить свідома відмова від м'яса, риби, морепродуктів. Натомість необхідні для організму корисні елементи отримуються з овочів, фруктів, молочної продукції та злаків. Звичайно, вегетаріанство неоднорідне і має низку різних течій — від радикальної відмови від будь-якої їжі тваринного походження до часткових обмежень від чогось конкретного (наприклад, лише від м'яса чи яєць).

Але цікаво дізнатися про те, що вегетаріанство не є сучасним напрямом гастрономії. У другій половині XIX ст. ідеї вегетаріанства хоч і були нечисленні, але об'єднували однодумців проти будь-якого насильства — сімейного, побутового, суспільного, військового та ін. Прихильники вегетаріанства вірили, що людина, яка відмовилась від м'яса (а значить убивства тварин), точно не зможе бути агресивним членом суспільства. Отже, ця ідея була набагато ширшою, аніж харчування.

Для забезпечення суспільних потреб сучасні мегаполіси / міста / селища насичені *низкою ресторанів, кафе та кав'ярень* на різний смак і гаманець. Кожен із нас має змогу обрати собі улюблену кухню не за ілюстраціями, а відвідавши різноманітні місця громадського харчування.

Основні страви окремих держав стають популярними у різних регіонах світу. Кафе здебільшого використовують для знайомства з іншими культурами чи соціалізації, спілкування. Основою ж харчування залишається *домашній раціон*, який формує кожна людина самостійно.

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

1. Користуючись Інтернет-мережею та власними знаннями, укладіть невелику хронологічну таблицю появи різних продуктів (від окремих фруктів та овочів до популярних страв — за бажанням) у постійному раціоні людини.
2. Поміркуйте, чи є зв'язок між раціоном харчування та релігією людської громади? Як ви гадаєте, релігійні свята мають власні гастрономічні обмеження / традиції в цілому? Наведіть приклади.

Корова - священна тварина у Індії

§ 42 ЖИТЛО Й АРХІТЕКТУРА

У різних народів світу побутують прислів'я та приказки про житло. В Україні, наприклад, часто можна почути такі:

Мій дім — моя фортеця.

В гостях добре, а вдома краще.

Один населений будинок краще ста порожніх.

» Чи погоджуєтеся ви з наведеними висловлюваннями? Як ви їх розумієте? «

Житло, рідний дім для кожного з нас — найважливіша частина повсякденного життя. Вдома ми живемо зі своєю родиною, любовно облаштовуємо кожну кімнату, де будь-яка дрібничка має значення, зустрічаємо гостей тощо. Із свого будинку ми вирушаємо у подорожі — близькі й далекі, звідки повертаємося додому. Вдома зберігаємо свої речі і маємо власний, особистий простір. Отож усе своє життя людина облаштовує помешкання. І цій традиції вже тисячі років, оскільки наші далекі предки теж хотіли тепла, захисту й тишки. Змінювалися лише форми житла, матеріали для його будівництва. Сенс же залишався й залишається: помешкання — це місце для життя людей.

Кам'яний вік з його мінливим кліматом (від льодовикового похолодання до танення криги і потепління) постійно змушував людину дбати про своє житло. Ним могли стати *печери*, щоб захистити громаду від холоду. Недарма археологи знаходять написи й малюнки на стінах печер — тодішніх жител давньої людини. Пізніше стали будувати *житла з кісток упольованих мамонтів* та інших великих тварин; шкіри ж слугували і для утеплення житла, і як перший, найпростіший одяг-захист.

З опануванням вогню ця тенденція не змінилась, але жити стало краще, оскільки багаття давало змогу обігріти холодне житло, приготувати їжу та відлякувало комах / диких звірів

тощо.

Макети перших жител — печер та жител з кісток і шкір експонуються в різних музеях України та світу, даючи уявлення кожному з нас про ту далеку, наповнену ризиками й небезпеками добу життя найдавніших людей.

Історичні подробиці

На території України вкрай важливими стали знахідки давніх жител, споруджених з кісток мамонтів у Мізині на Чернігівщині та у Межирічі на Черкащині. Ці стоянки довго досліджувалися. Їхній вік оцінюється приблизно в 15 тис. років. Знайдені житла, прикраси, знаряддя праці стали «золотим фондом» українських музеїв. Так, у Київському палеонтологічному музеї експонується одне з мисливських жител зі згаданого вже Межиріча. Цей експонат неодноразово був представлений на міжнародних виставках у різних державах світу.

Реконструкція житла мисливців
на мамонтів з Мізина

Каркас житла з кісток.
Сучасна реконструкція

Без сумніву, на форми й надійність житла суттєво впливав той вид господарювання, що припадав на життя певного людського колективу. Так, ранній і середній кам'яний вік характеризуються постійними змінами місць проживання, оскільки люди були вимушені шукати здобич — і тваринну, і рослинну. З початком же відтворення (землеробства і скотарства) можна було жити переважно на одному місці, вирощуючи та доглядаючи за власними рослинами й тваринами.

Поступово все чіткіше вирізнялося житло для родини, а не для всієї громади одночасно, як це було у первісні часи. Так, заселена печера з багаттям для зігрівання, яка вміщувала у себе весь людський колектив, дещо відрізнялася від круглих

жител з кісток тварин, розрахованих на конкретну, нехай і велику, але родину.

Варто запам'ятати!

Житло (дім, помешкання, оселя) — це приміщення, пристосоване для життя людей. Воно може будуватися з різних матеріалів: каменю, дерева, бетону тощо. Зовнішній вигляд житла має назву екстер'єр, внутрішній — інтер'єр.

Форми житла у різні часи еволюціонували. Також є різниця будівництва у різних регіонах світу, пов'язана з кліматичними умовами та традиціями. Але до загальних ознак житла відносять:

1) це помешкання, облаштоване під людські потреби, належним чином збудоване, має стелю, дах, стіни, підлогу, необхідні комунікації тощо;

2) це не офіс для роботи чи промислове підприємство, а місце, де людина живе постійно (у власному помешканні чи винаймає), має змогу задовольняти всі свої потреби (санітарно-гігієнічні, продовольчі), відпочивати та почувати себе комфортно.

З плином часу форми житла, його облаштування та комфортність, зазнавали змін. Так, відомі колись *землянка* і *напівземлянка* поступово зникають; натомість виникають традиційні *хати* зі своїми тонкощами будівництва. У різних частинах світу відомі різні види помешкань. Їхній зовнішній вигляд та облаштування мають відповідати кліматичним умовам регіону, де вони розміщені, інакше жити в них буде неможливо. Ми звикли до традиційних будинків: приватних чи багатоповерхових, але чимало людей на планеті будують зовсім інше житло, яке найкращим чином задовольняє їхні потреби.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації жител різних народів світу та дайте їм назви.

Представлені зображення традиційного монгольського житла — юрти; сніжного будинку — іглу, характерного для деяких північних народів; плаваючого будинку на сваях, що часто зустрічається у країнах Південно-Східної Азії; індонезійського будинку-човна.

1.

2.

3.

4.

Ознайомившись з ілюстраціями, ви змогли переконатися, як багато видів житла існує у світі. Але в нашій державі кожен куточок також унікальний, тому це заслуговує окремого вивчення. Так, відомо про українську хату-мазанку, коріння якої знаходять ще у трипільській культурі. Відомо також про курені запорозьких козаків, які стали унікальною частиною матеріальної культури України. У кожній частині України житло будувалося з різних наявних у регіоні матеріалів (глина, камінь, дерево, солома).

Діємо: практичні завдання

Користуючись Інтернет-мережею, знайдіть українські Музеї-скансени (музеї під відкритим небом), де зібрано кращі зразки житла з різних куточків України.

Розгляньте фото одного з найвідоміших музеїв України — «Запорізька Січ» (о. Хортиця, Запоріжжя). Як ви гадаєте, козацькі курені Запорозьких Січей — це звичайне, традиційне українське житло чи існує певна специфіка? Відповідь обґрунтуйте.

Життя людини різнобарвне, наповнене безліччю важливих речей. Але щодня ми виходимо за межі власного будинку і прямуємо до школи чи магазину, до церкви чи на стадіон, до музею чи в робочий офіс. Усі ці місця знаходяться в певних спорудах, маючи конкретне призначення. У школі, до прикладу, люди не мешкають, проте це теж облаштована для конкретних потреб будівля, виконана у певному стилі, наповнена меблями та іншими важливими деталями. У ній люди мають почувати себе комфортно і безпечно.

Різні будівлі утворюють загальне архітектурне обличчя населеного пункту — від найменшого села до мегаполіса. У селі / селищі переважають приватні будинки з подвір'ями, часто городами поруч, є також школа, церква, магазини, лікарня, кафе, перукарня тощо. У містах / мегаполісах зводять багатоповерхові будинки, хмарочоси, школи, лікарні, спортивні майданчики, кафе, салони краси, зрештою — безліч туристичних дивоглядів, як-то вежі, палаці, релігійні споруди, музеї та ін.

Варто запам'ятати!

Архітектура (від грецького слова «будівництво») — мистецтво проектування, спорудження та художнього оздоблення будівель.

Існує величезна кількість архітектурних стилів, але основними різновидами архітектури є:

1. Архітектура споруд (житлові, культові, промислові споруди).
2. Ландшафтна архітектура (оформлення садово-паркових зон).
3. Містобудування (створення нових населених міст чи кардинальна реконструкція старих). До прикладу, видатним

архітектором-містобудівником був іспанець Антоніо Гауді, який створив унікальне архітектурне обличчя Барселони.

Діємо: практичні завдання

На сьогодні в галузі архітектури створено настільки багато, що важко охопити все одразу. Розгляньте ілюстрації різноманітних архітектурних об'єктів та установіть відповідність між змістом фото і назвою будівлі / місцем її розташування.

1	Палац Хофбург, м. Відень, Австрія. Змішано відразу кілька архітектурних стилів
2	Синагога «Золота Троянда», м. Дніпро, Україна. Синагога — культове приміщення для представників юдейської віри
3	Католицький собор Святого Віта, м. Прага, Чехія. Збудований у готичному стилі
4	Православний Софійський собор, м. Київ, Україна. Поєднує візантійський та бароковий стилі архітектури
5	Блакитна мечеть, м. Стамбул, Туреччина. Мечеть — культове місце для представників ісламу
6	Будівля Парламенту, м. Будапешт, Угорщина. Змішано різні архітектурні стилі, що отримало назву еkleктика
7	Замок-фортеця, Німеччина. Побудований у стилі неоготики
8	Пагода, Японія. Пагоди — культові споруди для представників буддизму
9	Храм Неба у Китаї, м. Пекін. Головний храм у Китаї, місце паломництва

Отже, архітектурні споруди нашої держави і всього світу дуже різноманітні: від найдавніших часів, коли людина кам'яного віку почала масштабне будівництво Гебекли-Тепе — першої культової споруди, від давньоєгипетських пірамід та Великого китайського муру до сучасних хмарочосів і химерних будівель. Світова архітектура вражає своїми зразками, виконаними у різних стилях і формах, але одне залишається незмінним — все це збудовано для людини, задля її щасливого і комфортного життя.

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

1. Користуючись Інтернет-мережею, складіть власний ілюстрований список найоригінальніших будівель / архітектурних споруд планети Земля. Обов'язково вкажіть країну, де подібна будівля-дивогляд знаходиться. Наприклад: будинок-акула (Мексика); будинок-рояль / музичний будинок (Китай).

2. Позначте на шкалі часу архітектурні стилі за різних історичних епох.
3. Прочитайте вислів. Поясніть його зміст.

«У старому будинку зберігаються почуття і емоції — біль втрати або розставання, страх розлуки... Це схоже на грамплатівку з подряпиною, на яку постійно потрапляє голка. І постійно звучать одні й ті ж слова» — Шрайбер Джо. Без вікон, без дверей.

§ 43 ТРАДИЦІЇ ТА СВЯТА

Життя кожної людини, незалежно від віку і статі, країни проживання й релігії, наповнене різноманітними традиціями, звичаями, буденними та святковими днями. І все настільки природно, що ми часто не звертаємо на це достатньої уваги, сприймаючи як належне. А між іншим, кожна традиція чи свято мають власне коріння, цікаву історію походження та святкування. Це те, що складалося роками / віками, ми ж можемо лише підтримувати чи не підтримувати, оновлювати чи доповнювати святкування новими деталями. Проте окрім традиційних, можуть виникати й інші — молоді, сучасні свята, прекрасно вплетені у наш час.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зашифровані у хмаринці слова та згадайте коли, за яких умов ви відзначаєте ці свята? Чи мають вони власні символи та атрибути? Які з цих свят релігійні, а які світські?

Історія людського дозвілля сягає корінням у давнину, коли громада почала розуміти, що завжди працювати не можна, треба також і відпочивати. Почуваючи себе частиною природи, люди влаштовували зборища біля кам'яних ідолів,

прикрашали та намагалися задобрити їх. Інтуїтивно, ще не знаючи, як це називається, люди творили для себе свята відповідно до сезонів, прив'язуючись до певних землеробських чи мисливських подій.

Пізніше такі традиції стануть називатися *календарною обрядовістю*, коли кожне свято пов'язувалося з сільськогосподарським чи виробничим циклом та мало власні символи. Важливим було розуміння людиною, що зі зміною сезонів відбуваються явища народження чи відмирання природи, з якими пов'язані польові роботи: засівання, збір урожаю тощо. Від цих змін залежали: життя людської громади, її харчування, житло та підготовка до нового циклу робіт. Вітаючи ці зміни, які спостерігалися щорічно, люди відзначали певні події. Згодом подібні святкування стали традиційними святами у різних куточках світу.

★ Хвилинка на цікавинку

У давньогрецьких джерелах вчені знаходять інформацію про певні святкові дні, сповнені особливої атмосфери щастя, бадьорості та бажання відпочивати. Але це не були дні неробства чи лінування. На свята влаштовувалися пишні карнавали, театральні вистави чи спортивні змагання. Про античний театр сьогодні нам нагадують археологічні пам'ятки — амфітеатри, де проходили вистави. Давньогрецькі ж Олімпійські ігри були святом миру та здорового тіла.

З появою світових релігій виникли свята, пов'язані з духовною красою людини, її душі. Кожна віра має різні обряди та священні книги, але ідеї добра, щастя, любові, гармонії з собою і близькими людьми так чи інакше об'єднують усі народи.

Відтак окрім календарних свят, пов'язаних з природою, виникли *свята релігійні*, наповнені не побутовим, а духовним сенсом. Існують також цікаві приклади поєднання народної обрядовості з величним церковним святом. Щороку влітку відзначається свято Івана Купала. У дохристиянський час цей день пов'язували з найкоротшою ніччю року, а з прийняттям християнської віри свято збіглося з Різдом Іоанна Предтечі (Хрестителя) — великим церковним днем. Таким

чином тісно переплелися народна, календарна та церковна традиції, зберігши унікальне свято до сьогодні.

Варто запам'ятати!

Свято — день або дні, коли урочисто відзначають видатні події, важливі дати, а з нагоди торжеств практикуються один чи кілька неробочих днів.

Традиція — елементи культури, що передаються від покоління до покоління і зберігаються протягом тривалого часу. Свята є частиною народних традицій, саме тому їхня роль у суспільстві настільки важлива. Вони об'єднують різні покоління, формуючи народну пам'ять та закладаючи основи на майбутнє. Часто можна почути вислів «традиційне свято», що означає його тяглість від давніх часів до сьогодення в межах певного регіону /держави тощо.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації відзначання важливих свят — християнського, юдейського, ісламського та буддійського. В яку тематичну групу можна об'єднати ці свята? Доберіть назви до ілюстрацій. Які з представлених свят відзначаєте ви і ваша родина? Який внутрішній, духовний сенс та зовнішні символи мають ці свята?

1.

2.

3.

4.

1 Великдень

А Іудейське свято світла

2 Ханука

Б Християнське свято, яке шанує Воскресіння Христа

3 Рамазан

В Буддійський фестиваль на честь народження, просвітлення і смерті Будди

4 Весак

Г Мусульманський місяць зосередження на власній вірі, внутрішніх роздумах та стримування власних бажань через піст та інші обмеження

З виникненням незалежних держав з'явилися важливі *національні свята*. Вони мають на меті відзначати найважливіші моменти утворення й розвитку держави, її походження та традиції. Ці свята формують національну ідентичність, історичну пам'ять і гордість за власну державу. Не дивно, що в ці дні населені пункти особливо яскраво прикрашені національною символікою — здебільшого прапорами, лунає національна музика, проводяться концерти, вистави, паради. Тож розважальна складова також присутня. Часто ці свята супроводжуються вихідним днем, щоб люди встигли гарно відпочити. Наприклад, найважливішим національним святом України є *День Незалежності*, що святкується щорічно 24 серпня. *Свята Незалежності* також відзначають у різних державах світу. Це вияв любові та поваги до розвитку своєї Батьківщини, данина пам'яті її героям.

Популярними також є *Дні міста*, які теж відзначаються щорічно і збирають на основних площах та вулицях натовпи містян. День міста вважається в народі Днем народження того чи іншого населеного пункту, тому проводяться різноманітні урочистості.

Діємо: практичні завдання

Згадайте, коли відзначається День міста /селища у вашому населеному пункті? Як саме відзначається це свято? Чи берете ви, ваша родина та друзі участь у святкуванні таких дат?

Існує також низка світових дат, які відзначаються по-різному, але є елементами загальної, масової культури. Так, певною мірою універсальним є Новий рік. Традиції святкування Нового року дуже різні. Існують країни, де це свято відзначається до десятка разів на рік через поліетнічність та повагу до представників різних народів всередині країни (зокрема, Індія). Десь прикрашають ялинки, а десь масово виливають воду з вікон, щоб новий рік був чистим, як вода (Аргентина). В деяких культурах новорічна ніч ознаменована традицією викидання купи старих речей, які мають залишитися у «старому році» (Аргентина, Італія). А десь з'їдаються символічні дванадцять виноградин — за кожен щасливий прийдешній місяць (Іспанія). Новий рік — свято світське, масове, вкрай популярне. Цікавим є й китайський Новий рік зі своїми традиціями. Він не святкується у ніч 31 грудня, натомість вважається «Святом весни» і святкується не один день. Дата свята визначається за місячним календарем і є «плаваючою», нестабільною.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Поміркуйте, святкування новорічних свят у яких країнах світу представлені на світлинах. Для виконання завдання скористайтеся довідкою.

Довідка: Україна, Африка, Італія, Китай.

Є багато свят, присвячених окремим професіям, що приємно для трудових, професійних колективів, окремих спеціалістів та їхніх родин. Так, традиційно відзначаються День учителя, День Збройних сил, День бухгалтера, День медичного працівника тощо. Фактично кожній професії присвячене якесь свято. Зазвичай це не супроводжується вихідними днями, але створює святковий настрій та додатково нагадує всім про важливість кожної професії для щасливого, комфортного життя. Це окрема тематична група *професійних свят*.

Цікавими є так звані «ідейні свята», присвячені важливості якоїсь сфери життя. Ця сфера не має кордонів, часу чи національності — вона об'єднує людство в цілому. Так, хвилюючими родинними святами є День матері та День батька, ідейними — День миру, День знань, День сміху та ін. Чи можуть будь-які кордони стримати, до прикладу, знання чи сміх? Звичайно, ні. Останнім часом дедалі популярнішим стає День туризму, оскільки люди все більше подорожують, пізнають світ та розширюють власні горизонти.

Зрештою кожен з нас святкує власне свято — *День народження* та аналогічні іменини членів родини і друзів. День народження — теж традиційне, звичне для нас свято — частково особисте, частково родинне.

Діємо: практичні завдання

Для глибшого розуміння сутності кожного свята важливо вміти виокремити його зовнішні та внутрішні символи, основну ідею і зміст. Свята мають власну історію, тож зводити все до зовнішніх атрибутів відзначання, мабуть, не варто.

Користуючись Інтернет-мережею, текстом параграфу та власними знаннями, сформууйте тематичні групи свят:

- Релігійні _____.
- Професійні _____.
- Екологічні _____.
- Національні _____.
- Всесвітньовідомі фестивалі _____.
- Загальнолюдські, «ідейні» _____.
- Інші _____.

Свята: Різдво Христове, День батька, День бібліотекаря, Всесвітній День водних ресурсів, День Соборності України, Ханука, Всесвітній день миру, День Святого Валентина / Всіх закоханих, Міжнародний день Землі, Стрітєння, Маковія, День учителя, Міжнародний день лісів, Всесвітній день здоров'я, Рамадан, День журналіста, Міжнародний день сім'ї, Карнавал в Ріо-де-Жанейро (Бразилія), День Незалежності (будь-якої держави), Трійця, Китайський Новий Рік, День знань, Венеціанський карнавал (Італія), Томатино (Іспанія), День Ашура, Великдень, День народження.

Свята — це можливість для кожного з нас відпочити. Та перш за все це додатковий шанс згадати, носіями якої культури ми є, які традиції хочемо берегти та збагачувати: традиції родинні, шкільні, національні чи духовно-релігійні. Існують свята, наповнені лише світлом та радіщами, а є ті, що вимагають глибокої духовної роботи над собою. Святкові дні, що виникли внаслідок болючих подій, також існують, але ті події стали вирішальними чи вкрай важливими для розвитку міста / держави / народу. Такі свята вимагають від нас особливої поваги і збереження пам'яті про них. Свята творять нашу історію, пам'ять і повсякдення, а ми творимо свята.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як, на вашу думку, традиції та свята впливають на культуру народу?
2. Поміркуйте, чи можна сформулювати поняття «світова культура»? Якщо так, наведіть приклади універсальних, загальних цінностей, часто втілених у схожих традиціях різних народів; якщо ні — поясніть чому.

§ 44 МЕДИЦИНА І ЗДОРОВ'Я. ЕПІДЕМІЇ

Здоров'я кожного з нас — основа життя. Без нього вкрай важко щось планувати чи реалізовувати. Саме тому протягом віків людство намагалось виробити якийсь механізм, що допомагав би утримувати здоров'я на належному рівні та покращувати його. Цей процес вічний, оскільки проблема здоров'я хвилювала, хвилює і хвилюватиме людство. Для підтримання здоров'я зроблено багато: від загального покращення людського повсякдення (робочого, домашнього, дозвілля) до виникнення й удосконалення медицини, яка стала необхідною часткою нашого життя. Зрештою пошук ідеального «рецепта омолодження» чи чогось подібного триває в різних кутках світу і свідчить про надзвичайний суспільний попит на довге та здорове життя. Людина прагне контролювати цей, здавалось би, цілком природний чинник.

Здавна існує поняття «здоровий спосіб життя», яке в різні часи мало різне наповнення. Сьогодні ж воно включає у себе багато різноманітних компонентів.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Визначте, які компоненти складають сьогодні поняття здорового способу життя. Що ви робите для того, щоб ваше здоров'я покращувалося?

Історія життя людської громади традиційно пов'язана з піклуванням про здоров'я. Без сумніву, всі поняття «здоров'я», «медицина», «хвороба» та інші сформульовані набагато пізніше, проте суть від цього незмінна — намагання вижити, почувати себе краще та безпечніше рухало людський колектив до нових відкриттів.

Але відомо також про «загадковий занепад» купи людських поселень, їх запустіння, яке важко пояснити чимось конкретним. Припускають існування страшної епідемії — однієї з перших у житті людської громади, але чітких, прямих доказів тому замало. Так, у 2018 р. знайшли найдавніший штам чумної палички в одному з поховань неолітичного поселення на території північної Швеції. Знахідка викликала безліч наукових дискусій, але зрозуміти, що саме спричинило цю хворобу, як вона поширилась, заразивши людей, так і не вдалося. Це питання відкрите до сьогодні. Можна лише логічно припустити, що інфекції розповсюджувалися активніше там, де люди жили згуртованіше, щільніше. До того ж разом з людьми у дуже тісному контакті перебували тварини, частина з яких потенційно могла переносити смертоносні інфекції.

Відомо про *першу серйозну епідемію у Давній Греції*, яку детально зафіксував історик Фулідід. Навіть саме поняття «епідемія» має грецьке походження. Епідемію пов'язували з подіями Пелопоннеської війни (V ст. до н. е.), коли люди намагалися втекти і сховатися за мурами укріплених Афінів. Ця подія призвела до трагічних наслідків: скупчення населення і тиснява лише пришвидшили розвиток хвороби, яку сучасники назвали «Афінською моровицею». Фулідід писав про страждання людей, симптоми хвороби та величезні втрати. Ймовірно за все, мова йшла про черевний тиф.

Варто запам'ятати!

Епідемія (пошесть, моровиця, мор) — це масове поширення інфекційного захворювання серед населення конкретної території за короткий проміжок часу.

Якщо ж хвороба охоплює кілька країн чи навіть континентів, використовують ширше поняття — **пандемія**.

Античні Греція та Рим відомі не лише страшними інфекційними спалахами, але й розвитком медичної думки. Так, усім відомо про *клятву Гіппократа*, яку складають усі лікарі й до сьогодні, віддаючи шану давньогрецькому лікарю. Один із відомих медичних знаків — *посох Асклепія* — теж має давньогрецьке походження.

Відомим лікарем, автором десятків праць став античний мислитель *Клавдій Гален*. Його наукові праці стали основою низки медичних напрямів, які продовжували розвиватися в подальшому — у середні віки та в Новий час. Варто пам'ятати також про медицину в інших куточках світу. Зокрема, високого рівня медицина досягла у Стародавніх Індії та Китаї. Деякі методи, до прикладу, голкотерапія, практикуються на Сході й сьогодні.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, чому знак «Келих Гігеї» використовують як емблему аптек та символ медицини.

З розвитком торгівлі й транспорту зросли можливості людей, щоб переміщуватися іншими населеними пунктами, навіть континентами. Це привело до появи нових міст / містечок / селищ, до урізноманітнення харчового раціону людей, а також до культурних та наукових обмінів знаннями й винаходами. Але разом з цим активні переміщення великих груп людей між різними кліматичними, санітарно-гігієнічними

регіонами не могли не призвести до спалахів інфекцій. Вони давали поштовх поширенню хвороб, які щільно охоплювали ті місця, куди мали нещастя потрапити. Тож особливо потерпали великі центри торгівлі та портові міста.

Історичні подробиці

У VI ст. н. е. купу країн охопила «чума Юстиніана», що стало першим зафіксованим випадком пандемії. Від Англії до Китаю, вона спалахувала ще протягом двох століть, від чого люди дуже потерпали. Вчені припускають, що хвороба прийшла з Північної Африки до Константинополя — величезного торговельного, оборонного, культурного міста, а вже звідти поширилась далі.

Люди тоді не мали уявлення про віруси, бактерії, збудники інфекцій — це вже досягнення вчених XVIII–XIX ст. Наші ж далекі предки вбачали у цих моровицях кару Божу. Так вважали найдавніші люди, що оточували себе ідолами, язичники, про що нам відомо з міфів, а пізніше — і християни. Тому молилися більш ревно, аби боги / Бог почули їхнє прохання жити. Або ж, навпаки, впадали у крайнощі і влаштовували «бенкети під час чуми», як вдало сформулював англієць Джон Вільсон.

?

Поміркуймо!

Користуючись Інтернет-мережею та власними знаннями, поміркуйте, звідки походить відомий вираз, який можна почути і в наші дні: «бенкет під час чуми». Яку саме епідемію описував Джон Вільсон у своєму творі «Чумне місто»? Чи припустимі, на вашу думку, веселощі під час серйозних потрясінь (епідемії, війн тощо), які масово забирають життя людей? З якою сучасною епідемією стикнулося людство? Чи схоже її розповсюдження з епідеміями, які відбувалися в історії? Відповідь обґрунтуйте.

Святий Себастьян (на хмаринці) молиться за жертв Юстиніанової чуми (картина Ліферинкса)

В той час, коли людство постійно стикалося зі спустошливими епідеміями та різними травмами, відбувалися пошуки відповідей на різні запитання. Тож активно накопичуються медичні знання у різних галузях. В середньовічній медицині відомо вже про *карантини* з метою стримування поширення хвороби. Поступово виникають *спеціальні заклади для лікування хворих та монастирські лікарні*.

В арабській науці з'являються трактати з детальними описами симптомів різних хвороб. Відомим стало ім'я таджицького лікаря *Авіценни*. Розвивалася також *народна медицина* з її знахарями, травниками тощо. Цей комплекс знань, заснований на спостереженні за природою, на розумінні цілющих властивостей різних трав та настоянок, теж покликаний зробити людину здоровою.

Новий час приніс медицині значні здобутки у різних галузях: *анатомії* (знання людського тіла), *хірургії*. Поступово виникає *аптекарска справа* і можливість отримати ліки від частини поширених хвороб. Справжнім проривом стало відкриття британським лікарем Едвардом Дженнером *щеплення від віспи*, що поклало початок розвитку *імунології та вакцинації*.

Активне розростання міст, міграції людей та промисловий переворот поставили перед медициною свої завдання. Важливо було також розуміти, що таке санітарно-гігієнічне середовище та як донести до широких мас населення важливість дотримання санітарних норм. Тож медицина стає все більш престижною, відкриваються спеціалізовані навчальні заклади у різних країнах світу.

Історичні подробиці

Часто не самі медики, а науковці інших галузей робили відкриття, які потім активно починали використовуватися у медицині. Яскравим прикладом цього є відкриття X-променів українським фізиком Іваном Пулюєм. Пізніше ці промені повторно «відкрив» німецький фізик Вільгельм Рентген, іменем якого і названо цей геніальний винахід.

Для лікарів це стало надважливим відкриттям, оскільки воно дало можливість діагностувати хвороби на ранніх стадіях, бачити переломи та ін. У роки Першої світової війни інші видатні науковиці — Марія та Ірен Кюрі активно облаштовували «мобільні рентген-кабінети», щоб краще лікувати французьких солдатів. Сьогодні кожен із вас знайомий з рентгеном, який став невід'ємною частиною сучасної лікарської практики.

Нині важко собі уявити населений пункт без лікарні, а кабінет лікаря — без технічних засобів для виявлення проблеми пацієнта. Апарати УЗД та МРТ допомагають побачити проблему раніше, аніж вона стане загрозливою для організму людини. У лабораторіях можна здати необхідні аналізи і чітко зрозуміти, яких вітамінів не вистачає організму або яка проблема турбує. Сучасні кювети для новонароджених малят дозволяють рятувати їм життя і чекати, доки ці дітки повністю стануть готовими до виходу у великий світ.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Поміркуйте, яке з них стосується:

- а) Стародавнього Єгипту;
- б) середньовічної Європи;
- в) Стародавнього Риму;
- г) початку XIX ст.

Чим, на вашу думку, зумовлений стрімкий розвиток медицини у сучасному світі?

Серйозне випробування, яке потрясло світ у 2020 р. і досі турбує людей у різних частинах планети, медики зустріли достойно. Мова про страшну пандемію коронавірусу. Вчені різних країн світу працювали над розробкою ефективних

вакцин, щоб щеплення зупинили поширення загрозливих штамів. Поки що не все вдалося подолати, але дотримання санітарно-гігієнічних правил, про які нагадували медичні працівники, вчасні щеплення та карантин почали зводити нанівець ці спалахи хвороби.

Отже, сьогодні медицина — широке поняття, яке може включати у себе як загальну турботу про здоров'я, так і естетичні, косметичні речі для краси.

Варто запам'ятати!

Медицина — галузь наукової і практичної діяльності, що вивчає нормальні та паталогічні процеси в організмі людини, різноманітні захворювання, методи їх лікування, запобігання та зміцнення здоров'я людини.

Гігієна (від давньогрецького слова «здоровий») — розділ медицини, який вивчає вплив життя і праці на здоров'я людини й розробляє заходи, спрямовані на профілактику, упередження хвороб.

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

1. У різні часи, особливо на рубежі XIX–XX ст., коли проблема гігієни популяризувалася дедалі більше, у газетах / журналах з'являлися так звані «Пам'ятки здоров'я». Зазвичай подібні пам'ятки містили 7–10 пунктів-рекомендацій. Користуючись набутими знаннями, спостереженнями й досвідом, укладіть власну «Пам'ятку здоров'я», де буде чітко вказано, що б ви порадили людям для кращого самопочуття та підтримання здоров'я у найкращій формі.
2. Чимало українських прислів'їв та приказок присвячено проблемам здоров'я та його важливості. Отож, щоб пригадати їх, складіть до купи розрізнені частини народних прислів'їв, наведених у таблиці.

1 Доки здоров'я служить,...

А ...а здоров'я змолоду.

2 Весела думка —...

Б ...то людина не тужить.

3 Бережи одягу знову,...

В ...а все інше наживемо.

4 Було б здоров'я,...

Г ...ніж усі ліки.

5 Здоров'я за гроші...

Д ...половина здоров'я.

6 Сміх краще лікує,...

Е ...не купиш.

3. Лікар Гіппократ започаткував традицію «присяги лікарів». Ознайомтеся детальніше із «Клятвою Гіппократа». Поясніть її значення.

§ 45 ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ

Часто можна почути висловлювання, що «спорт — це життя». Чи згодні ви з подібною думкою?

В основі життя людини завжди був, є і буде рух. Рух — це запорука здоров'я, тож недарма з найдавніших часів і до сьогодні люди опікуються власним фізичним розвитком, намагаються стати сильнішими й витривалішими. Недарма вже багато століть усьому світу відоме висловлювання: «у здоровому тілі здоровий дух». Задля кращого володіння власним тілом, набуття сили й витривалості людство приділяло увагу фізичному розвитку, який згодом трансформувався у спорт. Поняття «фізичної культури» вкрай широке і включає в себе як спортивні змагання різних рівнів, так і заняття власним здоров'ям як хобі.

Античні Греція й Рим подарували світу найкращі зразки виховання людини гармонійної — фізично й розумово розвинутої. Цьому сприяли заняття спортом, рухливі ігри у школах та постійне проведення спортивних змагань (звичайно, не за сучасними правилами, але чітко зрозумілі сучасникам).

Найяскравішим спортивним святом, яке збирало всю Грецію, а згодом і Рим на стадіони, стали *Олімпійські ігри*. На час цих змагань припинялися війни й суперечки, це було обов'язкове, вкрай важливе правило. Вперше Олімпійські ігри були проведені у 776 р. до н. е. у Стародавній Греції. Тривалий час єдиним олімпійським змаганням був біг. Деяко пізніше з'явилися змагання зі стрибків у довжину, метання диска, заїзди на колісницях, панкратіон — суворий вид боротьби та ін. Так, відомий усьому світу філософ, мислитель Платон був також Олімпійським чемпіоном з панкратіону.

Історичні подробиці

У 394 р. н. е. римський імператор Феодосій I заборонив проведення Олімпійських ігор. З того часу олімпійська ідея зникла на довгі століття з життя і побуту людей, аж доки у другій половині XIX ст. європейські активісти, поборники здорового способу життя та розвитку спорту, не відродили Олімпійські ігри як міжнародні змагання. У 1896 р. в Афінах — столиці Греції, на батьківщині виникнення олімпійського руху, було проведено перші Олімпійські ігри сучасності. З тих пір Олімпіади регулярно проводяться кожні 4 роки, по чергово літні й зимові, об'єднуючи мільйони людей в усьому світі.

П'ять кілець.
Символ Олімпійських ігор

Вогонь.
Символ Олімпійських ігор

Зимові Олімпійські ігри
у 2022 році

Олімпійські ігри у
стародавній Греції

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, які символи Олімпійських ігор існують та які їхні значення.

За часів середньовіччя інтерес у суспільстві до людського тіла зменшився. Про колишні Олімпіади чи інший спорт годі було й думати. Основний акцент було зміщено на духовність, самопізнання людини, її внутрішній світ. З іншого боку, історія нагадує про відважних лицарів, які стали символами цієї епохи. Так, важливою розвагою містян стали лицарські турніри, які вимагали від учасників неабиякої сили та вправності.

Саме розуміння людською громадою, що таке спорт і навіщо він потрібен (і чи потрібен взагалі), пережило серйозну еволюцію. Лунали голоси як здорових, сильних людей, що

бачили суспільство навколо себе фізично міцним, так і противників спорту як явища. Сьогодні, розвиваючи десятки різноманітних видів спорту, люди так і не дали йому єдиного визначення. Це поняття так і залишається дуже й дуже широким.

Варто запам'ятати!

Спорт — це організована за певними правилами діяльність, спрямована на порівняння досягнень фізичного розвитку людей шляхом проведення різних змагань та відповідної підготовки до них.

Спорт поділяють на дитячий, дитячо-юнацький, резервний, професійний, спорт вищих досягнень, олімпійський, неолімпійський та паралімпійський, а також індивідуальний і командний.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зашифровані у хмаринці слова та заповніть ними пропуски в реченнях.

1. «О спорт, ти _____», — такого вірша написав колись відомий активіст за відродження Олімпійських ігор барон П'єр де Кубертен.
2. Люди, які мають фізичні вади, не здаються, натомість змагаються з іншими спортсменами світу на всесвітньо відомих Паралімпійських іграх. Таких людей і називають _____.
3. Цей вид спорту зародився в Англії. Сьогодні ж він об'єднує уболівальників, фанатів з усіх країн світу, регулярно проводяться чемпіонати та існують футбольні ліги. Ім'я цьому спорту — _____.
4. Ці змагання — _____, зародилися у Давній Греції і були найкращим свідченням того, як античні греки ставилися до свого тіла й здоров'я. Ці змагання стали великим святом, переможців нагороджували лавровими вінками, а всі війни і розбрат тимчасово припинялися.

5. Цей зимовий вид спорту виник порівняно пізно, але відразу завоював любов жителів планети. На катку можна танцювати чи виробляти дивовижні спортивні фігури. Цей вид спорту має назву _____.

6. У XIX ст. з'явилося чимало людей, які хотіли відродити Олімпійські ігри, серед них ім'я француза _____ особливо відоме. Саме він найбільш активно відстоював олімпійську ідею, необхідність здорового, сильного суспільства.

7. Один з неофіційних девізів сучасних Олімпійських ігор звучить так: «Швидше, вище, _____». Візуальним символом олімпіад стали всім відомі п'ять олімпійських кілець, що символізують єдність континентів.

Фактично щороку розширюється кількість видів спорту, які входять до олімпійської програми чи набувають ширшого розвитку. *Традиційно види спорту поділяють на зимові та літні.*

Діємо: практичні завдання

Користуючись власними знаннями, розподіліть види спорту на зимові та літні.

Слова для довідки: хокей, карате, плавання, гандбол, спортивна гімнастика, фігурне катання, футбол, стрільба з лука, метання молота, бокс, скелетон, фрістайл, фехтування, веслування на каное, художня гімнастика, біатлон, водне поло, теніс, бобслей.

Зимові види спорту: _____

Літні види спорту: _____

Українські спортсмени гідно представляють нашу державу на спортивних змаганнях усіх рівнів. Так, регулярно проводяться національні чемпіонати з різних видів спорту. Часто українські спортсмени перемагають на європейських, світових чемпіонатах чи Олімпійських іграх. За роки існування української держави встигло сформуватися кілька поколінь спортсменів-переможців та призерів, імена яких широко відомі у світі.

Діємо: практичні завдання

Користуючись Інтернет-мережею та власними знаннями, установіть відповідність між портретами, прізвищами видатних українських спортсменів та їхніми видами спорту.

1 Яна Клочкова

2 Олександр Усик

3 Еліна Світоліна

4 Андрій Шевченко

5 Жан Беленюк

6 Василь Вірастюк

А Український боксер, Олімпійський чемпіон, чемпіон світу та Європи

Б Український футболіст-форвард, володар «Золотого м'яча», тренер

В Український борець, Олімпійський чемпіон

Г Українська плавчиня, багаторазова Олімпійська чемпіонка

Д Український важкоатлет, «Найсильніша людина планети»

Е Українська тенісистка, бронзова призерка Олімпійських ігор

Звичайно, це спорт високих досягнень, гучних перемог та багаторічних тренувань. Цей шлях вкрай непростий і часто супроводжується травмами, поразками й болем.

Але кожному з нас спорт близький. Починаючи з дитячих руханок, які збадьорюють тіло, наш фізичний розвиток

продовжується на уроках фізичної культури у школах та на заняттях у різноманітних спортивних секціях. Кожен із нас може побігати на стадіоні, пограти у м'яч чи піти до басейну. У містах працює багато фітнес-клубів і тренажерних залів. Зрештою катання на велосипеді чи пішохідна прогулянка до лісу — теж фізичний розвиток. Усе це творить *масову фізичну культуру* — теоретичне і практичне сприйняття ідей здорового способу життя.

Варто запам'ятати!

Фізична культура — це складова частина культури, пов'язана з системою фізичного виховання, організації спорту, суспільної та особистої гігієни, продуманої організації активного відпочинку.

Цікаво також, що ідеї спорту і здорового способу життя все частіше втілюються в музейних експозиціях світу. Так, існує низка Олімпійських музеїв, де сформовані виставки досягнень, нагород різного ґатунку, спортивного інвентарю, фотоалеї найвідоміших спортсменів та інтерактивні зони, де кожен може спробувати власні сили. Спортивні експозиції формуються також у низці краєзнавчих музеїв України.

Ідея спорту стає ще ближчою через уболівання за улюблену команду чи національну збірну / футбольний клуб тощо. Недарма існує низка фанатських громад зі своїми правилами та інтересами.

Діємо: практичні завдання

Сьогодні футбол — вкрай популярний вид спорту у світі. Ним захоплюються мільйони людей на планеті Земля. Відповідно, за національними, континентальними та світовими чемпіонатами з футболу вболівальники спостерігають дуже уважно.

Заповніть пропуски в історичній довідці про футбольні змагання різних рівнів та участь України в них.

Слова для довідки: XIX ст., А. Шевченко, Євро-2012 р., Л. Мессі, Донецьк, ФІФА, чемпіонат світу з футболу 2022 р., Київ, чвертьфінал.

Де саме зародився футбол, достеменно не знає ніхто. Згідно з основною, найпопулярнішою версією, ця гра виникла і стала особливо поширеною в Англії. Через надмірне захоплення футболом у XIII–XIV ст. навіть приймалися королівські укази про заборону цієї гри. Особливого поширення футбол набув у _____, коли почали масово виникати футбольні

клуби. На початку ХХ ст. виникла всесвітньо відома Міжнародна федерація футбольних асоціацій (_____). А в 1930 р. в Уругваї відбувся перший міжнародний чемпіонат світу з футболу.

Для української збірної команди зірковим став чемпіонат світу 2006 р., коли наші спортсмени вийшли до _____. Супер-футболістами цього чемпіонату стали _____ та український воротар О. Шовковський.

Україна неодноразово приймала серйозні спортивні змагання. Так, разом з Польщею Україна провела _____. Чотири українські міста — Харків, _____, Львів та _____ приймали сотні вболівальників та спортсменів.

Традиція проводити європейські та світові чемпіонати триває багато років. Так, на _____ у Катарі переможцем стала збірна Аргентини, а найяскравішим футболістом сезону — _____, улюбленець мільйонів людей.

Наступний чемпіонат світу з футболу прийматиме відразу три країни, що практикуватиметься вперше.

Заняття спортом — це рух, а рух — це життя! Значить, варто більше рухатися й активно відпочивати. Фізичний і розумовий, естетичний і трудовий — усі види розвитку роблять людину цивілізованою та сповнюють бажанням жити.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте над різницею понять «фізична культура» і «спорт». Якщо ж ви вважаєте сенс цих термінів тотожними, однаковими, доведіть свою думку.
2. Розгадайте кросворд навпаки. Для кожного слова кросворда придумайте запитання.

§ 46 НАУКА І ТЕХНІКА В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Геніальний винахідник і вчений Нікола Тесла колись сказав: «Вам знайомий вираз «вище голови не стрибнеш»? Це омана. Людина може все».

Як ви розумієте цей вислів? Аргументуйте свою думку.

Розвиток історії дуже чітко показав людській громаді, що немає нічого неможливого. З плином часу люди винаходили речі, які здавалися фантазією чи маячнею якихось кілька років / десятиліть / століть тому. Вся історія показує нам, що наука не стоїть на місці, а різноманітні винаходи були, є і будуть, варто лише мати сміливість відстоювати їх.

★ Хвилинка на цікавинку

Вирушаючи у свою експедицію, Фернан Магеллан спирався тільки на віру в те, що земля кругла і її можна обігнути. Науці це було невідомо. Та перша навколосвітня подорож здійснилась, незважаючи на невіру, страх і сумніви всіх членів екіпажу, окрім капітана Магеллана.

Письменник Жюль Верн написав свій відомий твір «Подорож на Місяць», що було сприйнято як фантазію. Але минуло півстоліття, і мрія стала реальністю — людська нога ступила на Місяць.

Сьогодні ж, переглядаючи з попкорном неймовірний фантастичний фільм «Інтерстеллар» (реж. — Крістофер Нолан) про освоєння альтернативної планети для життя людства (а також інші фільми про Всесвіт та його освоєння), ми можемо не сумніватися, що гіпотези вчених справдяться, лише трішки пізніше.

Ви знаєте, що все в природі взаємопов'язане. Те, що відбулось тисячі років тому і, здавалось би, жодним чином не впливає на сьогоднішній день, насправді зробило свій внесок у розвиток наукових знань. Просто ці речі оформилися як «наукові поняття», «наукові винаходи та відкриття» дещо пізніше. Сама ж «наука і техніка» — порівняно молода сфера, яка увібрала в себе весь попередній досвід поколінь.

Давня людина, вимушена виживати й забезпечувати себе всім необхідним, не мислила науковими термінами, як це робимо ми сьогодні. Але через постійний контакт з природою, через спостереження та досвід здійснювала власні відкрит-

тя. Ці відкриття з плином часу робили життя людської громади краще облаштованим. Саме спостереження дало змогу виникнути землеробству, скотарству та ремеслам. Для комфортнішої роботи постійно удосконалювалися знаряддя праці та виникав перший, дуже простий, але транспорт.

В основі простих *човнів-довбанок* часів нової кам'яної доби чи сучасних човнів для рибальства, неповоротких галер і водних катерів лежить єдина ідея — треба якось пересуватися по воді. Науковою ж мовою це можна назвати «еволюцією водного транспорту».

Перше колесо було винайдене ще у бронзову добу, і сьогодні вчені сперечаються про те, хто першим винайшов його. Та важливі інші кілька речей.

По-перше, якщо колесо фактично одночасно виникає у різних частинах світу, це говорить про те, що люди шукали спосіб, щоб рухатися сушею. Людська думка активно працювала і, ще не знаючи такого слова, як «наука», винайшла те, що зробило життя комфортнішим.

По-друге, колесо як проста деталь використовувалось і використовується у низці транспортних засобів (від дитячих самокатів до шасі у літаках). Це говорить про те, що на людський винахід, якщо він дійсно вартісний, не впливає час. Винахід впроваджується у життя і залишається на тисячоліття.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Як ви розумієте вислів Річарда Бренсона. Що мав на увазі автор під «ще не винайденими колесами»?

Бурхливого розвитку зазнала *наука в античних Греції та Римі*. Свідченням цього є праці давньогрецьких вчених, філософів, а також різноманітні інструменти для обчислень та вимірювань, що становлять значну частину експозицій у музеях Греції.

«Батьком історії» вважають грецького філософа *Геродота*, спостереження якого були основою світосприйняття тривалий час. Дещо пізніше, коли давня Греція стала частиною Римської імперії, накопичені знання дісталися у спадок римлянам. Сьогодні широко відомі, наприклад, *римські цифри* та *юліанський календар*. А ще знамениті такі римські винаходи, як водогони-акведуки й терми, дороги і мости, басейни й бібліотеки.

Римляни вміло систематизували накопичені раніше знання, уклавши низку *перших енциклопедій*. Так, дуже відомими стали праця *Тита Лукреція Кара* «Про природу речей», «Природнича історія» *Плінія Секунда*, що зібрали кращі досягнення античної наукової думки. «Батьком географії» вважають вченого *Страбона*, який значно розширив знання давніх римлян про навколишній світ.

Видатних успіхів римляни досягли *у сфері медицини й розвитку гігієни*. Войовничі римські легіонери потребували лікування ран, а оскільки Римська імперія часто воювала, це було важливо. Жителі великої імперії прагнули жити довше і краще, тому користувалися послугами лікарів. Першими римськими лікарями були вихідці з Греції, але поступово сформувалися власні медичні кадри. Також було засновано спеціальні медичні школи й упорядковано терміни.

Найрозвиненішою наукою Риму стала *юриспруденція*. Саме римляни створили правову систему, що й до сьогодні відіграє значну роль у розвитку юридичної думки. З'явилися перші професійні юристи і самі поняття «юридична консультація», «юридична література» тощо.

В історію римляни також увійшли як великі будівники та зодчі. Їхні амфітеатри, стадіони, громадські лазні (терми), цирки, тріумфальні арки й палаци вражають своєю монументальністю. Наукові знання слугували основою великих

будівництв. Римляни вдало запозичили в етрусків ідею вироблення бетону, удосконаливши його склад. Винайшли також і віконне скло, що стало вкрай важливим для розвитку архітектури. Територію гігантської Римської імперії покрили дороги, загальна мережа яких становила понад 80 тис. км.

Епоха Середньовіччя та Нового часу пов'язана з епохою Великих географічних відкриттів, що дало величезний імпульс розвитку *географії* та *картографії* (створення карт континентів і світу). Тривалі, ризиковані та вкрай екзотичні мандрівки приносили купу нової інформації, яка сьогодні є у відкритому доступі, а тоді вважалась сенсацією. Наприклад, про те, що Земля кругла, європейці дізналися лише у XVI ст., коли після першої навколосвітньої подорожі до Іспанії повернулася частина експедиції Магеллана.

Роздорами і навіть трагедіями супроводжувалося наукове підтвердження того, що Земля обертається навколо Сонця, а не навпаки, і є лише однією з планет. Сьогодні це лежить в основі вивчення астрономії — науки про небесні світила, а у середньовіччі подібні думки викликали лише гнів і роздратування.

Одним із найвидатніших учених всіх часів вважається італієць *Леонардо да Вінчі*, відомий власними розробками у різних сферах науки. На жаль, технічно людство не було готовим втілити ці ідеї за життя геніального італійця, але його креслення стали важливим вкладом у розвиток світової науки і техніки.

Діємо: практичні завдання

Леонардо да Вінчі — геній, якому були підвладні різні науки. Його розробки та винаходи й сьогодні становлять загадку для людства, оскільки більшість із них значно випередила свій час.

Прочитайте твердження, які стосуються життя та діяльності Леонардо да Вінчі, та вкажіть: Так / Ні.

При виконанні завдання скористайтесь Інтернет-мережею та власними знаннями. Використайте платформу MozaBook, щоб відвідати майстерню Леонардо да Вінчі. Для перегляду 3D-сцени завантажте на мобільний пристрій додаток m3dViewer та зіскануйте QR-код.

Леонардо да Вінчі — видатний італійський винахідник, художник, науковець, ідеї якого випередили свій час. Да Вінчі став прикладом «універсальної людини».

3D-сцена від Mozaik
Майстерня Леонардо да Вінчі

Леонардо да Вінчі залишив по собі низку картин і скульптур, які нині зберігаються у кращих музеях світу. Найвідоміша картина — «Мона Ліза» (Лувр, м. Париж, Франція).

Леонардо да Вінчі залишив креслення «літальних апаратів» на кшталт аеропланів і серйозно замислювався над проблемою «підкорення людиною повітря». Винахідник спостерігав за польотами птахів, які були головними натхненниками його ідей про підняття людини в повітря.

Леонардо да Вінчі залишив креслення «танка броньованого типу», що став основним прототипом сучасних танків. Але у цих кресленнях є одна свідомо помилка, оскільки винахідник не хотів, щоб таку «машину вбивств» спорудили, і виступав проти будь-яких військових конфліктів.

Леонардо да Вінчі винайшов скафандри для пірнання, а також прототипи велосипеда, автомобіля (саморушного возу), рухомих мостів, які можна перенести з собою у будь-яке місце. Все це підтверджують знайдені креслення.

Леонардо да Вінчі мріяв про «ідеальне місто». Креслення зображують дворівневе місто, де верхній ярус призначений для пішохідних доріг, а нижній — для транспорту. Також місто мало бути обладнаним системами вентиляції для покращення гігієнічних умов життя.

Справжній бум розвитку науки та технологій спіткав XIX ст., коли світом прокотилася хвиля промислових і технічних перетворень. «Довге» XIX ст. — це період винайдення залізниць і метро, телеграфу й телефону. Це та інше технічне обладнання виготовлялося на заводах і фабриках. Машини, що змінили виробничий процес, прискоривши та спростивши його, залишили поза професією купу людей, посиливши безробіття. Люди, які раніше працювали на заводах, були замінені машинами та різним обладнанням, яке вимагало грамотного управління, але невеликої кількості робочих рук. Це спричинило потужну хвилю протестів проти машин, які увійшли в історію під назвою «луддизм».

XIX ст. — це також перші спроби людини піднятися в повітря за допомогою повітряних куль. Наука накопичувала знання в найрізноманітніших сферах настільки швидко, що описати розвиток знань у цей час вкрай непросто. У медицині розвиваються *імунологія, хірургія та анестезія*, що дозволило ефективніше боротися як з масовими захворюваннями (епідеміями), так і з пораненнями, хронічними хворобами тощо. У хімії відкриваються нові елементи та систематизуються вже відомі. Географи проводять важкі й тривалі експедиції, досліджуючи та описуючи нові регіони світу. Це вже давно не переказ якихось міфів чи розповідей перехожих, а серйозні наукові праці, які актуальні й сьогодні.

На початку XX ст. в життя людей увійшли *автомобілі та перші літальні апарати — аероплани*. Перші авіатори дуже ризикували, підіймаючись у повітря, значна частина їх гинула від перевантажень та травм, але виникнення повітряного транспорту було вже не спинити. По всьому світу проводилися «тижні авіації» — від Південної Америки до Євразії.

Історичні подробиці

Видатним авіатором, автомобілістом та велосипедистом став уродженець Одеси Сергій Уточкін. Ця людина відома і як спортсмен-любитель у купі видів спорту, і як обдарований технік, який багато працював над удосконаленням повітряного транспорту, що тільки починав займати своє місце в житті людей. Зокрема, важливо було розробити потужні двигуни та мотори, які б утримували транспорт у повітрі тривалий час. Саме ідеї мотора свого часу не вистачило геніальному Леонардо да Вінчі.

Сергій Уточкін здійснив на аеропланах десятки публічних польотів містами світу та, зокрема, України (Харків, Київ, Одеса, Херсон, Дніпро та ін.). Цими «турне» Уточкін показував людям, що повітря теж можна підкорити, а ідея розвитку авіації розвивається невпинно. Цими польотами надихалися майбутні авіаконструктори. Серед них — киянин Ігор Сікорський, іменем якого названий один з аеропортів України. Пам'ятник же Сергію Уточкіну прикрашає Одесу.

Сьогодні наше життя неможливо уявити без *комп'ютерів, смартфонів та Інтернету*. За кожним із цих винаходів — величезна праця вчених-винахідників і тривала наукова традиція, сформована їх попередниками. До того, як стати «розумним» (smart), телефон пройшов серйозну еволюцію — від

неповоротких домашніх телефонів з дротами до радіо- та кнопочкових мобільних телефонів і, нарешті, смартфонів, що фактично є кишеньковими комп'ютерами і вже давно завоювали світ. Щоденно користуючись смартфонами, важливо пам'ятати про величезний вклад українців, яким ми завдячуємо цим новаторським винаходам. Весь світ знає про Стіва Джобса — американця і засновника компанії Apple, та мало кому відоме ім'я *Стіва Возняка*, американця, який мав українське походження і прямо називав себе українцем. І ще менше людей знає про українця *Любомира Романківа*, котрий першим у світі розробив магнітні головки, на які можна записувати інформацію, і ще купу важливих речей для розвитку комп'ютерних технологій.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації різної техніки та дайте їм назви. Сформууйте зображені предмети у тематичні групи (транспорт, комп'ютерна техніка, побутова техніка, інше).

Доповніть ці тематичні групи знайомими вам приладами.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, чому багато великих наукових відкриттів спочатку сприймалися як «омана», «фантастика» чи щось на кшталт того, а вчені видавалися диваками, яких не варто слухати? Скористайтесь Інтернет-мережею, і знайдіть випадки суспільної невіри в наукові твердження, які через роки / десятиліття будуть остаточно доведені й стануть науковими сенсаціями.
2. Чи вбачаєте ви зв'язок між розвитком економіки й науки, науки й освіти? Відповідь обґрунтуйте

§ 47 ОСВІТА І ВИХОВАННЯ

Чи згодні ви з твердженням, що освічена, ерудована людина може бути невихованою? Натомість вихована й чемна людина — неосвіченою? Чому ви так вважаєте?

Виховання людини настільки ж давнє, як і саме існування людської громади. Звичайно, методи та форми виховання принципово відрізнялися: людина кам'яного віку з її пристосуванням до навколишнього середовища та сучасна людина з технологічно облаштованим життям мали дещо різні можливості. Але основні, базові потреби, залишилися тими ж самими, і необхідність вижити дуже тісно пов'язана з певними правилами — безпеки, поведінки, етики тощо. Основний же комплекс правил і звичок, необхідність їх дотримання та постійне оновлення і становлять сутність виховання.

Варто запам'ятати!

Виховання — це цілеспрямований та систематичний процес впливу вихователя на вихованців (батьків — дітей, учителів — учнів) з метою привити їм цінності, які поважаються людьми й суспільством у цілому.

Виховання — це вкрай широке поняття, одне з основних у педагогіці.

Людина впливає на суспільство, але суспільство також впливає на кожного з нас, формуючи певний комплекс правил і морально-етичних норм. Ці норми прищеплюються з раннього дитинства, саме тому дуже важливо виховувати дитину змалечку, не ігноруючи її потреб та цікавості до життя. Народна творчість різних країн світу однастайна у своїх висновках — виховання, яке надається дитині від її народження, закладає основи того, якою буде ця особистість у дорослому житті. Прислів'я та приказки дають дуже влучну характеристику процесу виховання.

Діємо: практичні завдання

Складіть фрагменти прислів'їв разом та прокоментуйте їх. Чому, на вашу думку, народна творчість приділила стільки уваги саме вихованню та його важливості в ранньому дитинстві?

1 Людина без виховання,...

2 Без догляду...

3 Хто без призора з колиски,...

4 Дитячко — що тісто:...

5 І до лиха, і до добра...

А ... і дерево не підніметься.

Б ... як замісив, так і виросло.

В ... що тіло без душі.

Г ... привчаються змолоду.

Д ... той все життя не при справі.

1. _____ 2. _____ 3. _____ 4. _____ 5. _____

Розгляньте зображення та мему із соціальних мереж. Поміркуйте, який зміст вклали у них автори.

ВИХОВАННЯ

Кожен вид виховання необхідний для гармонійного розвитку людини — справжньої особистості. Виділити щось одне вкрай важко, та й не потрібно, оскільки всі сформовані навички покращують якість особистого та суспільного життя людської громади.

Варто розуміти, що у різні часи виховання мало різні акценти та спиралось на вимоги епохи, в якій люди проживали. Формування освітніх, духовно-релігійних інститутів також відбувалося поступово, що впливало на види й методи виховання в цілому. Важливе й розуміння цінності кожної людини — хлопчика й дівчинки, чоловіка й жінки у розвитку суспільства. Те, що сьогодні представники обох статей мають рівні права й можливості для повноцінного життя, отримання освіти й бажаної професії / роботи, — величезний крок уперед порівняно з минулими епохами. Звичайно, певні застарілі бачення у цьому питанні зберігаються й донині, але вирішення їх триває в межах загальної тенденції рівноправності та цінності кожного.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації та назвіть їх. Дайте стисло характеристику кожному з представлених видів виховання. Чи є, на вашу думку, основні та другорядні види виховання? Які види виховання можна додати до вже запропонованих? Відповідь обґрунтуйте.

Виховання починається у родині, а далі воно впливає на людину протягом усього життя, де б вона не перебувала: у дитячому садочку і в школі, на гуртках і секціях, у коледжі чи університеті, на робочому місці й у відносинах зі своїми дітьми. Виховання відбувається й випробовується у транспорті, де можна використати чи не використати базові правила етики; у музеї чи на концерті, де також існують певні правила поведінки; на вулиці просто неба чи в гостях у друзів. Морально-етичні принципи та дотримання правил поведінки зумовлюють спосіб життя людини, який кожен з нас обирає для щоденного життя. Виховання ніколи не буває одностороннім: суспільство впливає на людину, людина, у свою чергу, впливає на суспільство.

Важливим складником загального виховання людини була і є освіта. Часто можна почути про тотожність, однаковість понять «виховання» й «освіта», але це не так. Виховання — набагато ширший процес, який включає в себе освіту як один із багатьох складників. Формування особистості, яка має власні погляди на життя та комплекс усталених моральних норм, — основна мета виховання. Освіта ж відповідає переважно за інтелектуальну, розумову складову.

Варто запам'ятати!

Освіта — це цілеспрямована пізнавальна діяльність людей з отримання знань, умінь і навичок або щодо їх вдосконалення. Освіта — це суспільно організований і нормований процес постійної передачі попередніми поколіннями наступним соціального значущого досвіду.

Традиційно освіта й навчання асоціюються зі *школою, коледжем чи університетом*. Саме ці структури відповідають за організацію навчального процесу, певні стандарти отримання освіти й шкалу оцінювання. Сьогодні навчання у школах універсальне, розраховане на дітей обох статей, незважаючи на релігійний фактор чи фізичний (діти з особливими потребами також отримують всі необхідні знання й навички). Така ситуація є нормою в сучасному суспільстві, яка формувалася роками, десятиліттями, навіть століттями. Школа пройшла тривалу еволюцію, перш ніж стати такою, якою ми її бачимо.

Навчання в школі передбачає отримання загальної середньої освіти.

Важливими є також поняття «самоосвіта» й «самовиховання». У цьому випадку, мова йде не про зовнішній вплив суспільства на людину, а внутрішнє бажання розвиватись, удосконалювати свої вміння, формувати власну особистість.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте над тим, як пов'язані між собою виховання та освіта і чи пов'язані взагалі. Відповідь обґрунтуйте.
2. Розгадайте ребуси. Поясніть заковдані в них терміни.

§ 48 ШКОЛИ ТА УНІВЕРСИТЕТИ

Усім відома приказка: Вік живи — вік учись. Поміркуйте, про що може свідчити ця порада? Чи пов'язані шкільне та студентське життя, на вашу думку, із цим навчанням?

Сьогодні ні в кого не викликає сумнівів необхідність функціонування шкіл та отримання освіти кожною людиною.

У процесі поліпшення якості життя людина пройшла тривалу еволюцію, де значення знань постійно зростало. Для утримування власного помешкання, розвитку ремесел чи перших спроб обміну / торгівлі роль знань стабільно підвищувалась. Це підштовхнуло давнє суспільство до творення *спеціальних закладів для навчання дітей — шкіл*. Учені згадують про перший тип шкіл — *піктографічний*, який став першооснотою для наступних освітніх закладів. Їх пов'язують із культурою інків та майя на території сучасної Мексики.

Деяко пізніше, у III тис. до н. е., освітні заклади з'явилися в давніх державах — Месопотамії, Ассирії, Індії, Китаї. Термін «школа» виник пізніше і з давньогрецької мови перекладається як «місце для відпочинку».

?

Поміркуймо!

Чому, на вашу думку, школа могла мати таке значення, як «місце для відпочинку»? Чи погоджуєтесь ви з подібною назвою? Роздивіться зображення. Що спільного можна відмітити у способах навчання в давніх Китаї, Греції та Месопотамії?

Навчання у давніх Афінах

Навчання у давньому Китаї

Навчання у давній Месопотамії

У Стародавньому Єгипті виникли «школи жерців» і «школи писарів». Варто розуміти, що ніколи не існувало і не може існувати єдиної системи освіти. Але певні спільні тенденції навчання в різних куточках світу все ж прослідковуються. Так, навчання проводилося лише для хлопчиків, і воно охоплювало небагатьох. Педагоги концентрувалися на заняттях письмом, каліграфією, лічбою, читанням, астрономією, а навчання тривало роками (по 10-15 років).

Цікавий шкільний досвід залишили у спадок античні Греція та Рим. *Спартанські школи* вирізнялися суворою дисципліною та основним акцентом на фізичному розвитку хлопчиків. Дівчата ж отримували домашню освіту, яка давала змогу виховувати своїх дітей справжніми, сильними духом і тілом воїнами. *Афінські школи* пропонували навчання з мистецтвами, можливістю дискусій на різні теми, гармонією фізичного й інтелектуального розвитку людини. Це стосувалося хлопців. Щодо дівчат, то найзаможніші з них отримували домашню освіту, але до школи не ходили. Мине чимало століть, перш ніж дівчата матимуть право на відвідування школи. Сьогодні це звучить як дивина, але «школа лише для хлопчиків» існувала тривалий час у різних країнах світу.

В античній Греції з'явилися й такі знайомі нам поняття, як «гімназія», «ліцей» «педагог».

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації давньогрецької школи. Яким наукам, згідно із зображеннями, там навчали? Чи практикуються в сучасних школах подібні предмети? Відповідь обґрунтуйте.

У Давньому Римі було створено власну систему шкільної освіти. Функціонували *елементарні школи*, які навчали хлопчиків із незаможних родин. Це не було масовим явищем, проте сам факт такої школи, більш «народної», став кроком уперед. Хлопчики із заможних родин навчалися у *граматичних школах*, де окрім читання, письма, лічби серйозно вивчали латинську та грецьку мови, мистецтва, опановували риторику — уміння гарно формулювати власну думку, спираючись на знання з історії та літератури. Уміння гарно говорити, виголошувати доповіді стало справжнім мистецтвом у Стародавньому Римі, що згодом, минаючи століття, відродиться у середньовічній Європі, де студенти університетів влаштовуватимуть публічні диспути. Латинська ж мова ще тривалий час після розпаду Римської імперії була основною мовою освіти та науки.

З появою християнства виникло поняття *монастирської школи*, а книжна справа переважно концентрувалася при церквах. Монахи були одними з найосвіченіших людей свого часу, але варто розуміти специфіку освіти, коли головний акцент припадав на релігійне, морально-етичне, духовне виховання людини. Поняття «фізичного», тобто тіла, дещо нівелювалося, але навчання дітей тривало і поступово охоплювало все більше населення. Не варто думати, що навчання дітей тоді було на кшталт сучасного — масовим та обов'язковим. Однак із плином століть цей процес ставав дедалі важливішим і поширенішим у межах суспільства.

Історичні подробиці

На IX–XI ст. припадає активний розвиток Русі-України — спочатку язичницької, а потім могутньої християнської держави середньовічної Європи. У державі, де будуються нові міста, вирує торгівля та оформлюються кодекси законів, виникає потреба в освічених людях. Саме тому ми так багато знаємо про «книжну справу» на Русі за часів Володимира Великого, про монастирські школи та діяльність відомого князя, покровителя освіти, Ярослава Мудрого. За часів його правління засновано школи й бібліотеки, де діти опановували різні науки. Онука Ярослава Мудрого Анна Всеволодівна заснувала першу школу для дівчат у Київській Русі, що стало величезною подією для середньовічного суспільства. Ще один освічений князь — Володимир Мономах залишив власне «Повчання дітям...», де наголошував як на етичних нормах людини, так і на необхідності навчатися, опановувати нове.

Середньовіччя змінила бурхлива епоха Відродження. Коли на карті світу з'явилося ще більше міст та інших населених пунктів, торговельні та промислові зв'язки почали охоплювати світ усе тісніше. За таких умов освічені люди у різних сферах були необхідні. Знову в освіту повертаються античні ідеї вільної, всебічно розвинутої, як фізично, так і інтелектуально, людини. В Україні виник феномен *братської школи*.

Сьогодні ми звикли до школи як центру освіти, поза-класної діяльності та різноманітних активностей. Звикли до вчителів як провідників у світ знань і до традицій, що повторюються з року в рік. Звичними стали свята Першого та Останнього дзвоника, усталеними — тривалість уроку, чверті, семестру, навчального року. Нормою є відвідування шкіл та університетів представниками обох статей.

Важливо також розуміти, що окрім загальноосвітніх шкіл існують спеціалізовані освітні заклади, діяльність яких спрямована на розвиток різних дитячих талантів. А ще — так звані «школи для дорослих», оскільки опанувати щось нове ніколи не пізно. Прикладом можуть бути мовні чи бізнес-школи.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зашифровані у хмаринці слова та, користуючись Інтернет-мережею і власними знаннями, укладіть словник понять. Які школи відвідуєте ви?

Отримавши базову середню освіту, людина часто прагне продовжити навчання далі. Цьому сприяють *університети* з безліччю факультетів та спеціалізацій, що дає змогу кожному обрати бажане та відповідне своєму таланту. Сьогодні

у світі / Україні є університети, історія яких триває століттями, існують і сучасні університети, засновані як заклади «нового покоління».

Варто запам'ятати!

Університет (від латинського слова — «сукупність», «об'єднання») — це автономний заклад вищої освіти, де сформовано факультети для підготовки фахівців високої кваліфікації з гуманітарних, природничих і точних наук. Університет — це сукупність тих, хто навчає (викладачі) та навчається (студенти); також це науково-дослідна установа.

Вчені-археологи, проводячи розкопки на території Єгипту, виявили залишки 13 лекційних залів поблизу Александрійської бібліотеки. Однакові за розміром, напівкруглі за формою зали з лавами та кафедрою в центрі були визнані залишками *найстарішого у світі університету — Александрійського*. Цей університет було споруджено у V ст. н. е. На думку археологів, 13 лекційних залів могли вміщати до 5 тис. студентів.

Найстаршим діючим університетом сучасного світу вважається Аль-Карауїн — вищий навчальний заклад у Марокко, заснований у 859 р. Сьогодні його двері також відкриті для студентів. Навчальний заклад навіть внесено до Книги рекордів Гіннеса як найстаріший серед діючих університетів. Це також один із духовних центрів ісламського світу.

Діємо: практичні завдання

Користуючись власними знаннями з історичної хронології, поррахуйте, скільки століть тому було засновано Александрійський університет, якщо наразі XXI ст., а заснування останнього відбулося у V ст.?

Підрахуйте також, скільки років університету Аль-Карауїн, якщо нині 2023 р., а свої двері він відчинив у далекому 859 р.?

Університет Аль-Карауїн,
Марокко

Олександрійський університет,
Єгипет

Усі часи були наповнені жагою до освоєння нового. Кожне століття ознаменоване якимось винаходом чи наближенням до важливої розгадки світоутворення. Усе важливішими ставали місця, де можуть працювати найосвіченіші люди, інші ж приходили туди у пошуках знань. Такими місцями — «об'єднаннями» і стали університети. На території Західної Європи перший університет виник в XI ст. в *Болоньї (Італія)*. Далі — *Паризький університет (Франція, початок XIII ст.)*, через кілька років — *Оксфорд і Кембридж (Велика Британія)*. Сьогодні кожен із цих університетів є справжньою легендою світового масштабу і приваблює сотні студентів з усіх куточків світу. У XIV ст. виникли *Празький (Чехія), Краківський (Польща) та Віденський (Відень) університети* — дуже популярні й донині. Викладання в університетах велося латинською мовою, що створювало рівні умови для студентів із різних країн.

На території України званою була *Острозька слов'яно-греко-латинська школа*, заснована у 1576 р. князем Василем Острозьким. Статусу університету ця вища школа не мала, але славилася своїми викладачами. Сьогодні Острозька академія — один із найкращих вищих навчальних закладів України. У 1632 р. виникла *Києво-Могилянська академія*, а найстарішим із безперервно діючих університетів України став *Львівський* — від 1661 р. і до сьогодні.

Варто зазначити, що часто виникали школи чи коледжі, які потім або розширювалися, або об'єднувалися з іншими подібними закладами, утворюючи університет. Це світова практика, тому існує немало таких прикладів. Одним із найяскравіших серед них є *Гарвардський університет (США)*. Заснований на початку XVII ст. як коледж, він у 1780 р. вже згадується як університет. Сьогодні це один із найпрестижніших, найпопулярніших університетів планети за різними рейтингами.

Університети виникають і в наш час. Так, цікавим навчальним закладом став *Центральноєвропейський університет*, заснований у 1991 р. у Будапешті (Угорщина); зараз університет діє переважно у Відні (Австрія). Основною ідеєю

для заснування університету стало формування «відкритого суспільства»; люди з різних держав та континентів, різних рас та вірувань цілком комфортно можуть навчатися у стінах Центральноєвропейського університету. Мовою викладання в ньому є англійська.

?

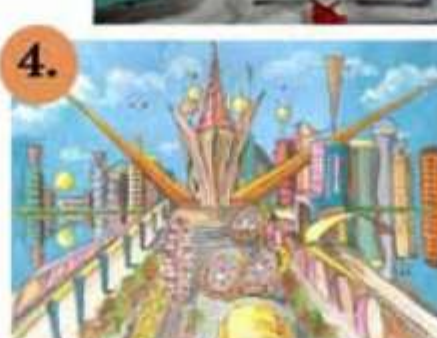
Поміркуймо!

Чи можна стверджувати, що англійська мова сьогодні виконує функцію латинської мови? Колись остання була мовою міжнародного спілкування, сьогодні цю роль перебрала на себе англійська. Чи зручно, на вашу думку, викладання однією мовою для навчання та проведення досліджень? Відповідь обґрунтуйте.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Скористайтесь Інтернет-мережею і знайдіть, що означає *alma mater*. З якої мови походить ця назва?
2. Поміркуйте, яке навчання більш ефективне — засноване на запам'ятовуванні без аналізу (т. зв. зазубрювання) чи, навпаки, на аналізі всього почутого / побаченого через творчі завдання, диспути тощо? Наведіть аргументи «за» і «проти» щодо обох видів навчання.
3. Творча майстерня.

Роздивіться малюнки учнів України «Школа моєї мрії». Створіть власний проект «школи майбутнього». Яка освіта, на ваш погляд, потрібна сучасним учням? Візуалізуйте проект своєї школи у вигляді інфографіки, малюнку або презентації.

§ 49 ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ: ПОВСЯКДЕННЯ, ТРАДИЦІЇ ТА ЗВИЧАЇ НАРОДІВ СВІТУ

Що ми називаємо повсякденням? Які обставини ставали основою для створення народами традицій та звичаїв? У чому їх цінність?

I. «ІСТОРИЧНІ СТОРІНКИ»

Прочитайте уривки, у яких описуються культура та побут різних історичних періодів. Розташуйте їх у хронологічній послідовності. Доберіть до кожного уривка відповідну ілюстрацію, що відображає подану інформацію. Визначте, як змінювалися повсякдення та побут упродовж історії.

1. Прославившись у битвах, козаки звикли до недоїдання, спраги, спеки та інших незгод просто неба. За харч їм служило звичайне квашене тісто, яке вони варили і звали соломахою... коли траплялося, що їжа випадала з рибою, то таких наїдок за найкращу трапезу вважали. Проживають вони в куренях по сто п'ятдесят чоловік, а буває й більше... Злодійство і підступність поміж ними не водяться, а якщо ж трапиться, що хтось візьме путо або канчук, то за це винного вішають на гілці дерева.

2. Життя у Середньовічній Європі було складним. Аби легше було вести господарство, обстоювати власні інтереси, зберігати побутові й культурні традиції, люди об'єднувалися в общини. Щоб кожен із членів общини мав однакові права, проводилися загальні збори, а кожному мешканцю виділялася ділянка землі, на якій він був господарем.

3. У ХІХ ст. в Європі, у Франції, народився новий вид мистецтва, який стрімко завоював собі наймасовішу глядацьку аудиторію, — мистецтво кіно. Відомо, що перший у світі публічний кіносеанс було організовано 1895 р. у приміщенні «Гранд кафе» у Парижі на бульварі Капуцинів. Кіно настільки вражало людей, що дуже швидко почало поширюватися у Римі, Відні, Берліні, Одесі та інших містах Європи і світу.

4. Життя людей у первісні часи було вкрай складним. Людям необхідно було дуже уважно стежити за змінами погодних умов, вивчати властивості рослин. Тоді як чоловіки переважно полювали, жінки займалися рільництвом, помічаючи, що зерна, які впали на м'який ґрунт, дають паростки.

5. Давні греки значну увагу приділяли розвитку культури та мистецтва, заняттям спортом, філософським роздумам. Популярними були урочисті вечори, на яких виступали відомі поети, танцюристи. Саме у Стародавній Греції зародилося театральне мистецтво, а греки вшановували богів, яких у них було чимало.

II. «МАГІЧНА ТАБЛИЦЯ»

За допомогою підручника і додаткових джерел порівняйте матеріальну культуру, традиції та звичаї різних народів, заповнивши порівняльну таблицю. Визначте спільні й відмінні риси.

Назва країни	Освіта	Мистецтво	Повсякдення
Країни Західної Європи	<i>Середньовіччя:</i> <i>Новий час:</i> <i>Сучасність:</i>	<i>Середньовіччя:</i> <i>Новий час:</i> <i>Сучасність:</i>	<i>Середньовіччя:</i> <i>Новий час:</i> <i>Сучасність:</i>
Україна	<i>Середньовіччя:</i> <i>Новий час:</i> <i>Сучасність:</i>	<i>Середньовіччя:</i> <i>Новий час:</i> <i>Сучасність:</i>	<i>Середньовіччя:</i> <i>Новий час:</i> <i>Сучасність:</i>
Країни Азії	<i>Середньовіччя:</i> <i>Новий час:</i> <i>Сучасність:</i>	<i>Середньовіччя:</i> <i>Новий час:</i> <i>Сучасність:</i>	<i>Середньовіччя:</i> <i>Новий час:</i> <i>Сучасність:</i>

III. «ВІРТУАЛЬНІ ТУРИ»

Уважно розгляньте експонати музеїв України та світу. Визначте традиції або звичаї, які вони відтворюють.

Африканська ритуальна маска з Народного музею м. Прага
<https://www.ces.cz>

Лялька-мотанка з музею етнографії м. Варшава
<https://ethnomuseum.pl>

Клопки – традиційне взуття Голландії
<https://www.holland.org>

Писанка з музею Писанки м. Коломия
<https://pysanka.museum>

Волінка – традиційний музичний інструмент у Шотландії. Експонат музею м. Нортумберленд
<https://museumsnorthumberland.org.uk>

Статуя Ваджрадхари зі Столичного музею м. Пекін
<https://cutt.ly/X9UwPKs>

Зіскануйте QR-код та виконайте онлайн-вправу. Пригадайте матеріали вивченої теми.

§ 50 УРОК УЗАГАЛЬНЕННЯ І КОНТРОЛЮ ЗА ТЕМОЮ: «ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННЯ. ТРАДИЦІЇ ТА ВИХОВАННЯ ВПРОДОВЖ ІСТОРІЇ»

1. ІСТОРИЧНЕ ЛОТО

Пригадайте, що вивчає наука *вексилологія*? Визначте за прапорами назви країн, які вони представляють. Поєднайте ілюстрації, що відображають традиції, звичаї та побут країни з відповідним прапором.

2. КОЛА ОЛІМПУ

Об'єднайтеся у команди. Скориставшись матеріалом підручника та додатковими джерелами, підготуйте 5 запитань за кожною з поданих у колах тем. Запропонуйте їх іншим командам.

Традиції та свята

Харчування та раціон

Одяг і мода

Освіта

Медицина і здоров'я

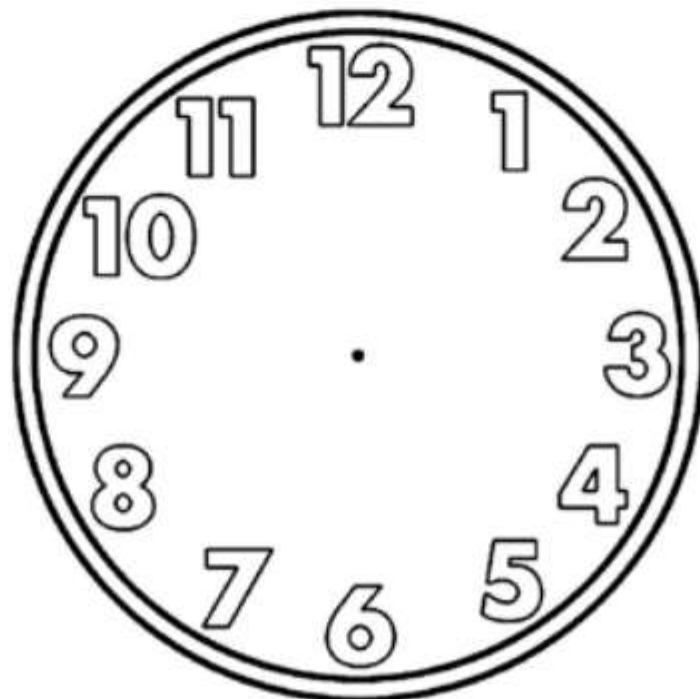
3. ЗАКОДОВАНІ СЛОВА

Відшукайте в ігровому полі зашифровані слова, що стосуються повсякдення, традицій та звичаїв різних країн і народів. Дайте їм визначення. Складіть їх стислу характеристику.

В	С	А	К	І	Т	Г	Ш	Й	У	К	М
А	П	Н	Н	В	Р	Н	Л	Р	В	И	М
Р	Н	Є	Л	Ц	А	Л	Р	В	С	И	О
У	Г	І	Р	Й	Д	Л	Л	Е	О	Р	Д
Т	Д	Г	В	Я	И	Й	І	Ф	Я	А	А
К	В	І	Л	І	Ц	Р	О	Н	А	С	М
Е	Ф	Г	Д	П	І	П	С	П	О	Р	Т
Т	С	Б	Л	З	Я	Л	Н	Щ	Р	Л	П
І	М	Ш	К	О	Л	А	Н	Е	К	У	С
Х	Т	З	Ш	Н	П	А	К	У	В	Ч	С
И	Л	Х	А	Р	Ч	У	В	А	Н	Н	Я
А	Ь	Щ	Н	К	У	П	С	А	В	І	У

4. МАГІЧНИЙ ГОДИННИК

Повсякдення людей змінювалося впродовж історії під впливом різних чинників. Розташуйте їх на циферблаті у порядку пріоритетності, де 1 — найменш значимі, а 12 — найбільш значимі. Поясніть свій вибір.

	Природні умови
	Уподобання
	Знання
	Досвід
	Розвиток
	Здоров'я
	Взаємини у суспільстві
	Влада
	Культура
	Цінності
	Виховання
	Звички

5. Перевірте свої знання з теми, виконавши тест.

<https://forms.raauNV51v9HzJoY7A>

РОЗДІЛ VII. СУСПІЛЬСТВО В ІСТОРІЇ

§ 51 СУСПІЛЬСТВО ТА СОЦІАЛЬНІ ГРУПИ

Пригадайте, що таке громада. Які види громад вам відомі? Чим відрізнялися спільноти давніх землеробів та кочовиків?

Варто запам'ятати!

Суспільство — це об'єднання людей, які мають єдину територію, спільну історію та культуру і пов'язані між собою спільною діяльністю та способом життя.

Перші суспільства людей виникають майже одночасно з появою людини як біологічного виду. Вижити в інший спосіб в умовах залежності від несприятливого природного середовища наші предки не мали шансів. Тому спочатку утворюються тимчасові невеликі за чисельністю *первісні стада*, що дуже схожі на відповідні колективи тварин. Згодом вони стають більш стійкими та перетворюються на великі родини — *роди* чи *родові громади*. У міру зростання чисельності людей роди збільшуються, а потім споріднені між собою роди утворюють більші спільноти, які мешкають на одній території — *племена*.

Поміркуймо!

З яких причин відбувається перехід від привласнювальних форм господарства до відтворювальних? Розгляньте зображення. Які причини змушували людей об'єднуватися у спільноти?

Оскільки виробленої у такий спосіб продукції ледве вистачає для виживання людей, то ділять вони її переважно порівну, тож майнова нерівність у такому суспільстві відсутня. Керують спільнотами обрані на певний термін очільники — *вожді та старійшини*.

Поступово кількість населення зростає, знаряддя праці вдосконалюються і виробляти починають більше, ніж необхідно для простого виживання. Тепер окрема родина стає здатною себе прогодувати. Причому одні родини починають мати більше статків, ніж інші. Так виникає *приватна власність та майнова нерівність*. Більше можливостей для збагачення мають очільники племен: їх посади поступово стають спадковими, а роль у керівництві суспільством — визначальною. Так з'являється *соціальна нерівність*, а згодом з неї постане *держава*.

Подальший розвиток суспільства проходить три стадії (табл. 1).

Розгляньте пірамідку, яка зображує соціальні групи у суспільстві стародавнього Єгипту. Поміркуйте, які критерії впливають на розподіл людей у такі групи. Подумайте, чи змінилися критерії у сучасному суспільстві?

Таблиця 1. Стадії суспільного розвитку

Основні ознаки та відмінності	Стадії суспільного розвитку		
	Традиційне суспільство	Індустріальне (модерне) суспільство	Постіндустріальне суспільство
Період виникнення	6 тис. років тому	250 років тому	Остання чверть ХХ ст.
Ключова сфера економіки	Сільське господарство	Промисловість	Сфера послуг, наука та освіта
характеристики економічного розвитку	натуральне господарство (ручна праця, примітивна техніка)	виробництво товарів, поділ праці та машинні технології	поява ринку, розвиток науки і техніки
Основи розвитку	Традиції	науковий і технічний розвиток, конкуренція, свобода	бурхливий розвиток науки і технологій, інформації
Провідну роль відіграють	Церква та армія	Промислово-фінансові корпорації	Університети та центри наукових досліджень
Провідні соціальні групи	Священники, землевласники, військові	Бізнесмени	Науково-технічні спеціалісти

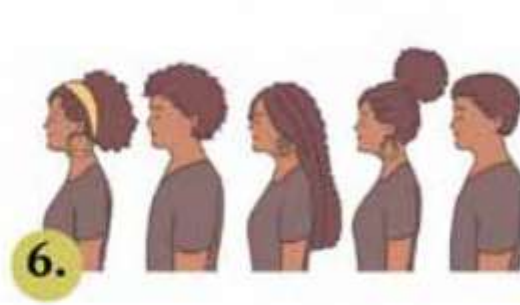
Суспільство характеризується різноманітними людськими відносинами та певним внутрішнім устроєм. Основою такого устрою є **соціальні групи**.

Варто запам'ятати!

Соціальні групи — це групи людей, об'єднаних якимись спільними ознаками, спільними інтересами, цінностями, спільними справами, спільною діяльністю тощо.

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

1. Подумайте, до яких соціальних спільнот належите ви. Напишіть коротке есе (10–12 речень) на тему «Моє місце серед соціальних груп».
2. Розгляньте зображення. Поміркуйте, до яких соціальних груп належать зображені люди. Скористайтеся таблицею «Основні види соціальних груп».

Існують певні види соціальних груп, що мають свої особливості.

Таблиця 2. Основні види соціальних груп

За часом існування	За розмірами	За змістом
<ul style="list-style-type: none"> • Тимчасові, нестійкі (туристична група, пасажери вагона, учасники мітингу) • Середньостійкі (трудоий колектив, шкільний клас) • Стійкі (клас, нація) 	<ul style="list-style-type: none"> • Великі (соціальні верстви, нації) • Середні (мешканці міста, працівники великого підприємства) • Малі (родина, колектив малого підприємства) 	<ul style="list-style-type: none"> • Соціально-станові (стан, соціальна верства) • Соціально-демографічні (жінки, молодь, діти, пенсіонери) • Соціально-територіальні (мешканці міста, села, району, області, країни) • Соціально-етнічні (етноси, нації)

§ 52 СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ. ЦІННОСТІ ТА НОРМИ.

Пригадайте, що таке суспільство. На які соціальні групи воно поділяється?

Кожна людина живе поруч з іншими і для задоволення власних потреб має вступати з оточуючими у різноманітні відносини. Такі відносини називаються суспільними.

Варто запам'ятати!

Суспільні відносини — це такі взаємозв'язки між людьми, які виникають у процесі їх соціальної взаємодії.

Суспільні відносини бувають *формальними* і *неформальними*. До перших належать ті, які складаються між особами через їх посадове становище, наприклад між начальником і підлеглими, учителем та учнем. А неформальними є відносини, які ще прийнято називати особистими. У них немає ніякої юридичної основи, і вони не обмежуються формальними правилами. Це можуть бути відносини між друзями, або між хлопцем і дівчиною.

Варто запам'ятати!

Формальні відносини — це відносини, які склалися між людьми, що мають певне посадове становище.

Неформальні відносини — це особисті відносини, які не мають юридичної основи та нічим не контролюються.

Також відносини можуть бути економічними, релігійними, політичними, моральними, родинними, правовими.

ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ

Правові відносини відіграють важливу роль у житті суспільства. У їхній основі лежать прав та обов'язки, які гарантує і забезпечує держава. Через певні норми (закони), в цих відносинах відбивається державна воля. І охороняються вони, до речі, теж державною владою.

Припустимо, що юнаку прийшла повістка з військкомату. В цьому випадку об'єктом правовідносин є служба в армії.

Суб'єкти — це сам юнак і держава. У чому зміст правовідносини? У тому, що в юнака є юридичний обов'язок — з'явитися до військкомату, потім відслужити в армії. А держава, у свою чергу, має право закликати його на службу.

ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Економічні відносини являють собою систему суспільних відносин, яка виникає в сфері економіки. У економічні відносини вступають люди, які беруть участь у виробничому процесі.

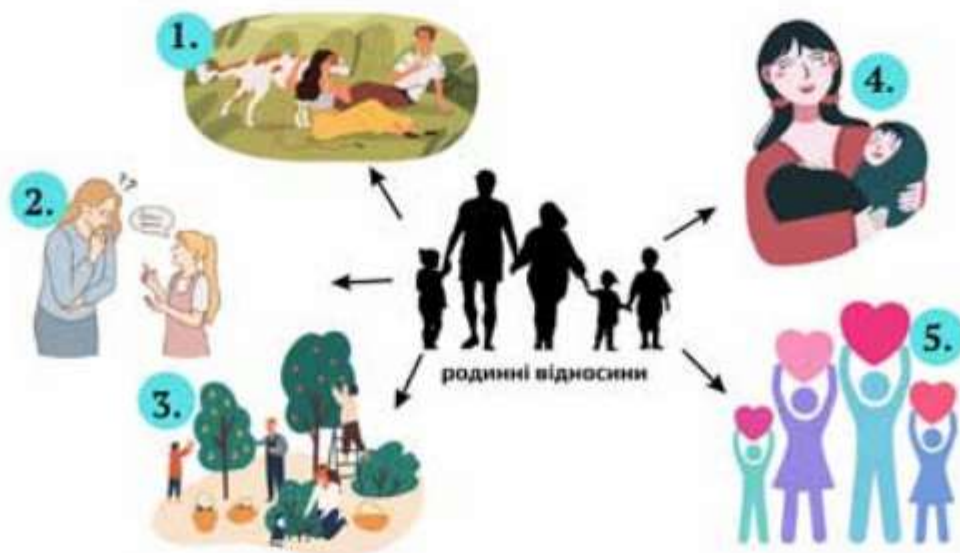
Повинна бути певна організація процесу, яка супроводжує спільну діяльність співробітників підприємства. Сюди ж можна віднести і поділ праці. Якщо ви йдете до магазину, або сплачуєте податки чи отримуєте заробітну плату, то вступаєте у економічні відносини.

РОДИННІ ВІДНОСИНИ

Сім'я являє собою невелику соціальну групу, зв'язок в якій традиційно заснований на довірі й любові. Вона може складатися з двох осіб (з чоловіка і дружини, наприклад) або з багатьох (бабусі, дідусі, батьки, діти). У сім'ї, між її членами виникають родинні відносини, а сама сім'я виконує ряд важливих функцій.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Складіть інфографіку на тему «Функції сім'ї». Визначте, чому родинні відносини є настільки важливим для розвитку людини.

Крім того сім'я є соціально-економічним осередком. В її межах здійснюється домашнє господарство і ведеться загальний бюджет, організовується споживання тих чи інших послуг, благ, а також задовольняються різні потреби, що стосуються житла, одягу, їжі і т. ін.

І те, наскільки добре та якісно функціонує союз, шлюб двох людей, залежить від взаємодії подружжя. А основою цього є саме спілкування.

МОРАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

Моральні відносини не регулюються юридичними законами, як правові. Вони закріплюються по-іншому: традиціями, звичаями, обрядами та іншими засобами, в яких відображаються моральні норми поведінки тієї чи іншої спільноти людей. У моральних відносинах укладено чимало умовностей культурного та історичного характеру. Всі вони впливають зі способу життя невеликої групи людей.

І особливість цих відносин полягає в тому, що центральною цінністю всього є людина.

РЕЛІГІЙНІ ВІДНОСИНИ

Релігійні відносини є відображенням взаємодії людей, які пов'язані єдиними уявленнями про людину та її місце у світі, а також про душу, смерть, сенс існування.

Прикладом релігійних відносин може бути зв'язок між парафіянами і священником, що доносить до людей релігійні настанови і допомагає їм формувати світогляд, проводить такі важливі для багатьох обряди, як хрещення, похорони (відспівування), одруження (вінчання), хліболамання.

МАТЕРІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

Матеріальні відносини складаються в ході життєдіяльності людини. Матеріальних потреб насправді безліч. Вони стосуються не тільки їжі, води, одягу і житла, але ще й активного та культурного відпочинку.

Як це розуміти? Дуже просто: якщо людина любить ходити в тренажерний зал, вона купує абонемент. І принцип тут теж нескладний. Чим більше у людини потреб такого роду, тим різноманітніші матеріальні відносини в суспільстві.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Які види суспільних відносин ви впізнали? Наведіть власні приклади матеріальних, економічних, моральних, релігійних та родинних суспільних відносин. У які з цих відносин ви вступали у своєму житті?

Матеріальні відносини складаються в ході практичної діяльності людини, а духовні — в процесі формування *цінностей*.

Варто запам'ятати!

Цінності є уявленням людини й суспільства про те, що в житті є найважливішим, яка поведінка є правильною та бажаною.

Конкретні правила поведінки, що визначаються цінностями, формулюються вже як суспільні *норми*. Цінності та норми визначають поведінку членів суспільства. Наприклад, у тих суспільствах, де високо цінується освіта, суспільні норми будуть заохочувати учнів докладати максимум зусиль для навчання, а батьків — вкладати кошти в освіту своїх дітей. Там, де гостинність розглядається як норма, це визначає поведінку господарів та гостей.

Цінності й норми у різних суспільствах можуть суттєво відрізнятись. Одні суспільства провідною цінністю вважають індивідуалізм, тоді як для інших найважливішими є інтереси колективу чи спільноти.

?

Поміркуймо!

У Великій Британії більшість учнів, помітивши, як хтось списує на екзамені, сприйме це як особисту образу. На їх думку така поведінка є порушенням принципу рівних можливостей та чесної конкуренції і неповагою до правил. А багато хто з українських школярів був би здивований таким ставленням — допомога товаришу на екзамені сприймається як спільні дії для вирішення зовнішніх проблем і порушення справедливості у цьому не вбачається.

Яке ваше ставлення до ситуації, викладеної у цьому прикладі? Що це може сказати про цінності нашого суспільства? Розгляньте мем на тему списування. Що висміює його автор?

Але навіть всередині певного суспільства цінності можуть не збігатися. До того ж цінності та норми можуть змінюватися з плином часу.

В людських суспільствах зустрічаються різні **форми суспільних відносин**:

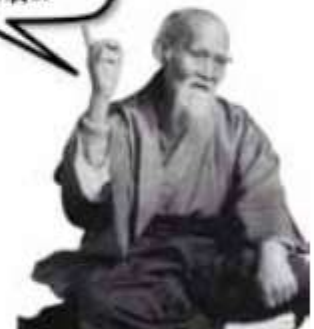
1. *Людина і людина*: наприклад: лікар і пацієнт, мати і дитина, покупець і власник магазину.

2. *Людина і група*: ця форма взаємодії здійснюється між однією особою і цілою групою. Наприклад: учитель та учнівство; оратор та аудиторія.

3. *Група і група*: в цьому випадку відбувається контакт між двома групами людей. Наприклад, дві команди грають у футбол, дві сили борються одна проти одної.

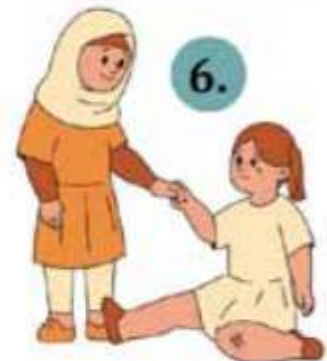
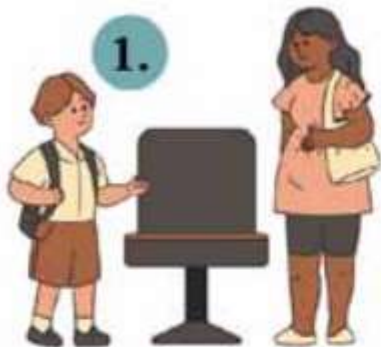
4. *Між людьми і культурою*: ця форма зустрічається, коли люди слухають радіо, дивляться телебачення, читають газети, насолоджуються фотографіями і спостерігають за виставками. Радіо, телебачення, кіно, газети, книги, виставки, театр, драма, цирк, ярмарки та інші соціально-культурні заходи включені в **культуру суспільства**. Люди здійснюють соціальну взаємодію і соціальні відносини з цими засобами масової інформації.

Народжений списувати, до дошки ніколи не підє!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що таке суспільні відносини? Які види суспільних відносин ви знаєте?
2. Роздивіться колаж і складіть коротке повідомлення (10-12 речень) на тему «Цінності та норми у житті суспільства».

3. Розгляньте зображення. Які правові відносини на них відображено? Як вони виникають?

§ 53 СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС. ВЛАДА

Пригадайте визначення понять «людина», «індивідуальність», «особистість». Яка між ними різниця?

Сьогодні ми дізнаємось, що суспільству притаманне явище *соціальної ієрархії*. Різні соціальні групи, на які поділяється суспільство, не є рівними за значенням, а займають вище або нижче становище в суспільстві залежно від тих соціальних відносин, норм і цінностей, які у ньому панують. Належність до тієї чи іншої групи визначається *соціальний статус особистості*.

Варто запам'ятати!

Соціальна ієрархія — поділ суспільства на соціальні групи та верстви, які мають вищий чи нижчий статус.

Соціальний статус — це певне місце і роль особи в соціальній ієрархії, зумовлені її походженням, рівнем освіти, професією, здібностями, віком, статтю, сімейним станом тощо.

Кожна людина має не один соціальний статус, оскільки включена не в одну соціальну групу. Так, сучасна людина може мати одночасно статуси громадянина певної держави, студента, члена сім'ї, політичної партії та ін.

Треба розрізняти *особистий статус*, який визначається переліком особистих якостей (працелюбний, чесний, старанний, розумний тощо) і саме соціальний статус — належність до певної соціальної групи.

При цьому розрізняють *приписувані статуси* і *статуси досягнуті*. Приписувані статуси дані людині від народження. Прикладами приписуваних статусів можуть бути стать, національність, місце народження, у деяких суспільствах спадковий титул. Досягнуті статуси — ті, які набуваються людиною протягом життя (освіта, професія, кваліфікація, посада).

Ієрархія соціальних статусів фіксується поняттям *престижу*, що відображає значимість у суспільстві положення,

яке займає людина. Престижними можуть бути професії, посади, види діяльності.

У будь-якому суспільстві вищим проявом суспільної ієрархії та найвищого соціального статусу є **влада**.

Варто запам'ятати!

Влада — здатність і можливість того, хто нею володіє, за допомогою авторитету, заохочення, або примусу впливати на дії інших.

Влада — слово, що використовується для позначення кількох різних, але взаємопов'язаних понять:

- 1) здатність, право та можливість керувати, розпоряджатися чимось або кимось;
- 2) політичне панування, керування суспільством;
- 3) система державних органів;
- 4) військова міць (військова влада).

У найширшому розумінні влада — це здатність впливати на події та явища. Однак насамперед влада розглядається як соціальне поняття і стосується відносин між людьми.

Але влада можлива тільки тоді, коли суспільство чи його частина їй кориться. Виникає питання: що є джерелами влади? Що примушує людей підкорюватись їй?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Зіграйте в історичне лото. Поєднайте картки із зображеннями та визначеннями.

1. здатність і можливість людини, за допомогою авторитету, заохочення, або примусу впливати на дії інших

В соціальний статус

А соціальна ієрархія

2. значимість в суспільстві положення, яке займає людина

Б влада

Г престиж

3. певне місце і роль особи в соціальній ієрархії, зумовлені її походженням, рівнем освіти, професією, здібностями, віком, статтю, сімейним станом тощо

4. поділ суспільства на соціальні групи та верстви, які мають вищий чи нижчий статус

2. Розгляньте зображення. Подумайте, який соціальний статус мають зображені люди. Ці статуси приписувані чи досягнуті?

§ 54 КРАЇНА. НАРОД

Пригадайте, що таке суспільство. Які ознаки воно має?

Для виникнення будь-якого суспільства необхідна територія, на якій воно сформується та буде існувати. Простір, у якому існує суспільство називається *країною*.

Варто запам'ятати!

Країна — окрема територія з визначеними кордонами та населенням.

У світі існує 195 країн-держав. У більшості з них є дві назви: офіційна та географічна. Офіційна назва (наприклад, Республіка Індія, Чеська Республіка, Швейцарська Конфедерація, Королівство Норвегія, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучені Штати Америки, Австралійський Союз) використовується, якщо йдеться про державу як юридичну особу. Географічна назва (наприклад, Індія, Чехія, Швейцарія, Норвегія, Велика Британія, Сполучені Штати, Австралія) використовується, коли країна згадується географічно.

У деяких країн повна і коротка форми збігаються, наприклад: Угорщина, Грузія, Канада, Монголія, Нова Зеландія, Румунія, Україна, Чорногорія, Японія.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте прапори країн світу. За допомогою додаткових джерел інформації визначте, до яких країн вони належать. Скориставшись матеріалами параграфа, встановіть, до яких груп належать ці країни.

Визначальними ознаками країн є розмір території, кількість населення та рівень економічного розвитку. Найбільшими країнами світу за територією є Канада, Китай, США і Бразилія, а найменшими — Ватикан та Монако. За кількістю населення лідерами є Індія та Китай.

За рівнем економічного розвитку виділяються країни, які посідають провідні місця у світовому господарстві. Їх близько 40. Саме в цих країнах найвищий рівень розвитку науки і технологій, значна концентрація світового капіталу, високий рівень життя населення.

Для позначення населення країни зазвичай вживається поняття «народ». Це слово є багатозначним. По-перше, згідно з Конституцією України (як і більшості демократичних держав) «народ» — це всі громадяни держави, незалежно від національності, мови, кольору шкіри тощо.

По-друге, іноді це слово вживається для позначення спільноти людей, поєднаної біологічним походженням, кровними зв'язками. З цього погляду, «народ» є продовженням стародавніх племен. Внаслідок природного тривалого співжиття племена змішувалися. Вважають, наприклад, що французький народ виник унаслідок змішання римлян, кельтів і германців; український — слов'янських і тюркських племен Давньої Русі. Та все ж сутність народу не вичерпується біологічним походженням, оскільки він живе в певному просторі. Саме простір як місце постійної осілості народу є дуже важливим елементом його існування. Люди здавна були пов'язані

природою, простором. Цей простір для них був близьким, рідним, а будь-який інший — чужим. Колективними зусиллями народу облаштувалася певна територія. Народжувалося поняття «батьківщина».

До цього долучився ще один важливий компонент — мова. За допомогою неї люди спілкувалися між собою, завдяки їй розпочиналося духовне життя народу. Кожне соціальне явище — це явище народне: народна культура, народне мистецтво, народна релігія тощо.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Оберіть будь-яку відому вам країну. Заповніть запропоновану інфографіку.

2. Поясніть поняття «народ». Як ви розумієте народні українські приказки та прислів'я:

Немає держави без народу.

Земля народом сильна.

Для себе жити — тліти, для сім'ї — горіти, а для народу — світити.

Якщо народ єдиний, він непереможний.

§ 55 ЕТНОС І НАЦІЯ

Як пов'язані поняття «суспільство» і «народ»? Поясніть цитату: «Щастя особистості поза суспільством не можливе, як не можливе життя рослини, висмикнутої з ґрунту й кинутої в неродючий пісок».

Варто запам'ятати!

Етнос — спільнота людей (що усвідомлює свою єдність), яка виникла на певній території та об'єднана спільним походженням, мовою, культурою.

Протягом історії етноси розвивалися в кількох формах, головними з яких вважаються: рід — плем'я — народ. Отже, етнос — це група людей, яка історично склалася на певній території і характеризується спільністю мови, культури, побуту, звичаїв, традицій, способу життя та особливостями.

У сучасному світі нараховують від 3 до 5 тисяч різних етносів. Більшість сучасних етносів Європи сформувалися до середини ХІХ ст. За підрахунками, 87 різних народів (770 млн осіб) утворюють етнічну картину Європи, 33 народи з яких мають власну державу і є національною більшістю в ній.

Діємо: практичні завдання

Поміркуйте, як люди можуть зберігати свою національну самобутність. Що дозволяє зберегти етнічні особливості тим, хто виїзав за межі рідної країни?

Згідно з переписом населення 2001 року, склад населення України (загальною чисельністю 47 732 079 осіб станом

на 2004 р.) характеризується значною перевагою основного етносу — українців. Вони становлять 77,8 % усіх жителів України. Поряд з українцями на території держави проживає понад 100 етносів. Корінним народом України, що не має власної держави, є кримські татари — 250 тис. Їхньою батьківщиною є тимчасово окупований Крим. Крім цих етносів в Україні проживають греки, татари, вірмени, цигани, німці, гагаузи та ін.

Для сучасних суспільств провідне значення має інша спільнота — нація, яка формується на ґрунті етносу, але суттєво від нього відрізняється.

Варто запам'ятати!

Нація (лат. *natio* — плем'я, народ) — це спільнота, яка усвідомлює свою єдність, об'єднана самоназвою, символами, походженням, історичною пам'яттю та цінностями.

Нація — політично, державно організований народ. Нація утворюється на основі певного етносу, до якого приєднуються представники інших етносів, що живуть на певній території. Нація — це спільність людей, що формується завдяки єдності території, етнічних ознак, економіки, психологічних рис.

До етнічної культури люди долучаються несвідомо, з причини своєї належності до певного етносу від народження, через мову, якою розмовляли батьки, традиції родини. До нації вони долучаються завжди індивідуально, а інколи — всупереч своєму етнічному походженню. Належність до нації є свідомим вибором особи.

Нації сформувалися лише в XVIII–XIX ст. На відміну від етносу, нація не є витвором природи, а народжується історично. Процес переростання народу в націю — це повільне вироблення національної свідомості, прагнення до утворення національної держави задля збереження свого етносу перед нищівними силами ззовні. Нація немовби переводить існування етносу на новий ступінь.

Отже, нація — політична спільнота громадян певної держави, сукупність людей, які усвідомлюють свою належність до цієї нації. Членам цієї політичної спільноти властиві патріотизм, відповідальність за долю країни і держави.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте інфографіку. Які характерні риси притаманні нації? За допомогою додаткових джерел інформації укладіть власну інфографіку «Особливості української нації».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть поняття нація та етнос. Яка між ними різниця? Чи може існувати нація без етносу або навпаки?
2. Поміркуйте, як ставиться до поняття нації автор цитати: «Нація є великою тоді, коли має високі ідеали та прагне стати не просто етнічною спільнотою, а незалежною політичною цілісністю, для якої характерні ідея та патріотизм». Які особливості та риси притаманні нації?

§ 56 СИМВОЛИ НАЦІЇ. СОЛІДАРНІСТЬ. ПАТРІОТИЗМ. НАЦІОНАЛІЗМ

Пригадайте, які ознаки є визначальними для формування нації. Чи чули ви поняття «націоналізм»? У якому контексті застосовують це поняття?

Для існування нації дуже важливими є духовні цінності: любов до свого народу і своєї Батьківщини, відданість їм, бажання захистити свою країну, здатність на самопожертви. Саме такі духовні цінності уособлюють патріотизм і націоналізм. Певним вираженням цих явищ є національні символи.

Варто запам'ятати!

Національні символи — патріотичні символи, що представляють народи і країни.

Національні символи намагаються об'єднати людей, представляючи народ, цінності, цілі або історію. Люди часто на знак пошани до своєї нації, країни запроваджують свята в честь національного символу. Ми розглянемо тільки найважливіші національні символи України, усвідомлюючи, що свої символи має кожна нація.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. За допомогою додаткових джерел інформації визначте, яким державам належать зображені національні символи. Яка історія їхнього походження?

Прапор як символ об'єднання людей виник ще за античних часів і набув поширення в Європі у середні віки.

Історичні подробиці

Прапор України-Русі мав червоне поле із зображенням на ньому золотого тризуба або двозуба. А полотнище Галицько-Волинського князівства виготовлялося з тканини блакитного кольору і мало за герб зображення золотого лева. Продовженням розвитку історії прапора України стало XVIII ст. На знаменах Київського, Чернігівського та Лубенського полків на синьому або блакитному тлі проступали золоті й червоні хрести та інші знаки. А вже з XIX ст. жовто-блакитний прапор наполегливо заявляє про себе. Так, 1848 р. мешканці Львова підняли на міській ратуші український національний прапор.

22 березня 1918 р. Законом про Державний прапор Української Народної Республіки було остаточно затверджено форму і кольори нашого державного прапора. Саме таким і дійшов він до наших днів.

?

Поміркуймо!

Розгляньте зображення. Поміркуйте, яке значення має державний прапор для українців. Чому його застосовують на урочистостях та як символ свободи і незалежності?

Монумент Незалежності – триумфальна колона в Києві

Святкування Дня Незалежності України в Одесі, 24 серпня 2016 року

Бійці МВС України із державними прапорами

Матрос ВМС на тлі величезного прапора України на фрегаті «Гетьман Сагайдачний»

Другий символ України — це її **герб**. Історія нашого Державного Герба сягає своєї давнини. Спочатку герби карбувалися на княжих грамотах, монетах.

Учені-історики вважають, що колись тризуб був знаком родових старійшин чи племінних вождів. Найперші спогади про тризуб як символ держави ми знаходимо на території України. Вони датувалися першими століттями нашої ери. У VI–VIII ст. цей знак знаходимо на Полтавщині та Київщині. За княжих часів тризуб почав набувати сучасної форми. Так, на деяких давніх та середньовічних храмах збереглися знаки у вигляді тризуба. А в XV–XVI ст. тризуб зустрічається в Україні як складовий елемент геральдичних знаків окремих знатних династій та родів.

Після 1652 р. гетьмани та козацтво України, хоч і під «наглядом» Російської імперії, але все ж таки самостійно розвивали свою національну культуру і продовжували традиції використання нашої національної символіки. Тризуб був визначальною ознакою на корогвах козацьких полків. Протягом століть тризуб був поширеним знаком по всіх князівствах Русі-України. За тривалий час він зазнавав певних змін, але все-таки зберіг свою первісну основу в зображенні. На сьогоднішній день відомо аж понад 200 різновидів тризуба.

Цегла з тризубом князя Володимира, кін. X ст. (знайдена в 1908 році в руїнах Десятинної церкви)

Печатки 1918–1920.
Музей УНР

«Тарак тамга» — герб кримських татар

Сучасний герб України символізує спорідненість поколінь, мир і творчу працю. У наш час тризуб став і символом відродження Батьківщини та її традицій, продовженням

славних сторінок нашої історії. Тризуб як Малий герб суверенної України був остаточно затверджений Верховною Радою 19 лютого 1992 р.

Гімн — це урочистий музичний твір. Літературною основою гімну є твір, сповнений символіки та високого пафосу. Від будь-якої іншої пісні гімн відрізняється урочистою мелодією розміреного (частіше маршового) характеру. Поняття «гімн» протягом віків змінювалося. У Стародавній Греції гімнами називали пісні, присвячені визначним подіям, героям та богам. У часи середньовіччя були поширені духовні гімни, а в періоди визвольної боротьби гімни виконували роль бойових, закличних пісень. У наш час гімн виконує роль символу тієї чи іншої держави.

★ **Хвилинка на цікавинку**

Походження гімну України досить цікаве. Слова урочистої пісні «Ще не вмерла України...» написав у 60-х роках XIX ст. Павло Чубинський — український поет, фольклорист і етнограф. Вперше текст твору був надрукований у 1863 р. Він швидко розійшовся у рукописах і друківаних текстах. Спочатку його навіть приписували перу Тараса Григоровича Шевченка.

На музику вірш майбутнього гімну поклав композитор Михайло Вербицький. На жаль, доля гімну України також була нелегкою. За виконання цього твору наші співвітчизники переслідувалися радянською владою, потрапляли до в'язниць. І лише 29 січня 1991 р. в місті Бориспіль його виконанням було урочисто вшановано пам'ять Павла Чубинського. А 16 січня 1992 р. Верховна Рада України затвердила текст твору як Державний Гімн України, трохи змінивши слова «Ще не вмерла України і слава, і воля» на «Ще не вмерла України ні слава, ні воля».

Державний Гімн України звучить і при церемонії підняття Державного Прапора на щоглу. Під час звучання Гімну України слід пам'ятати, що присутні мають встати й віддати належне головній пісні держави: цивільні — покласти праву руку на серце, військові — віддати честь. Усі мають стояти лицем до Прапора України.

Вшанування національних символів є проявом почуттів, без яких існування нації неможливе — солідарності, патріотизму та націоналізму. З початком російсько-української війни другим гімном України фактично став гімн легіону українських січових стрільців «Ой, у лузі червона калина».

Діємо: практичні завдання

Зіскануйте QR-коди. Прослухайте гімн України та пісню «Ой, у лузі червона калина». За допомогою додаткових джерел інформації складіть історичну довідку на одну із запропонованих тем: 1) Історія українського державного гімну; 2) Російсько-українська війна та неофіційний гімн українців: історія гідності.

Варто запам'ятати!

Солідарність (лат. *solidus* — твердий) — це єдність спільноти, яка породжує єдність інтересів, цілей, стандартів і взаєморозуміння або ж ґрунтується на них. Цей термін позначає такі соціальні зв'язки, які об'єднують людей в одне ціле.

«Нація — це велика солідарність», — якось заявив французький історик Ернест Ренан. З часом його слова виявилися чи не найбільш влучним визначенням цього поняття. Дійсно, усвідомлюючи себе нацією, суспільство бачить себе солідарною спільнотою, об'єднаною спільним походженням та історичною долею. Історичну долю можна описати як вектор, початок якого губиться в пільмі минулих віків, а кінець — у тумані віків прийдешніх.

Варто запам'ятати!

Патріотизм (грец. *πατριώτης* — співвітчизник, грец. *πατρίς* та лат. *patria* — батьківщина) — громадянське почуття, змістом якого є любов до Батьківщини і готовність пожертвувати своїми інтересами заради неї.

Історичне джерело патріотизму — це формування прив'язаності до спадщини своїх предків, землі свого народження, рідної мови, народних традицій та культури.

Це почуття, яке характеризує ставлення людей до своєї країни та проявляється у певному способі дій, що узагальнено називається любов'ю до своєї Батьківщини.

Варто запам'ятати!

Націоналізм — ідеологія і напрямок політики, базовим принципом яких є теза про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності у творенні національної держави.

В сучасному українському суспільстві багато хто ставить перед собою питання: «А як, власне, співвідносяться між со-

бою поняття патріотизму та націоналізму?». «Хто я є — патріот чи націоналіст?». Одні їх ототожнюють, інші вважають, що вони є протилежними.

Патріотизм є більше етичною категорією, яка виражає ставлення громадянина до власної держави. Він виявляється у любові до своєї батьківщини, культури, мови, історії. Для патріота найголовнішою цінністю є держава, а все решта, у тому числі й нація, — це лише засоби розбудови держави. Патріот не надає надто великого значення національності чи віросповіданню своїх співвітчизників, для нього головне, що вони громадяни його країни, що вони її люблять і багато роблять для її процвітання. Патріот пишається своєю державою, цінує її самобутність і унікальність.

Для націоналіста ж не менш важливими за територію є єдність способу життя і цінностей, єдність релігії і мови. Таким чином, між патріотизмом і націоналізмом існує дуже тонка грань, вони мають багато спільного, але не є ідентичними. Патріот любить свою державу, націоналіст — свій народ. Націоналізм і патріотизм це дві сторони однієї медалі, яка може перевертатися під тиском обставин.

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

1. Чим схожі і чим відрізняються поняття «націоналізм» та «патріотизм». за матеріалами параграфу укладіть порівняльну характеристику цих понять.
2. Розгляньте державні герби. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, яким державам вони належать.

§ 57 ПОЛІТИКА. ДЕРЖАВА

Пригадайте значення поняття «влада». З яких підстав можуть виникати відносини влади та підкорення?

З виникненням майнової та соціальної нерівності в суспільстві з'явилася необхідність постійного керівництва. З'являється окрема сфера суспільної діяльності — **політика**.

Варто запам'ятати!

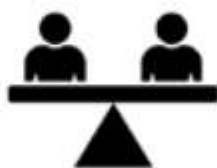
Політика (від грец. Πολιτική — «мистецтво управління» державою і суспільством) — діяльність, яка пов'язана з вирішенням важливих державних питань, прийняттям значимих рішень через владні структури як знаряддя регулювання життя у суспільстві.

Політика є діяльністю з управління суспільними відносинами та взаємодіями. Політикою називають процес прийняття рішень, а також іншу діяльність в суспільних та державних установах.

ФУНКЦІЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО СУСПІЛЬСТВА

керівництво та управління суспільством

досягнення стабільності

вироблення курсу розвитку суспільства

вироблення і затвердження системи норм у суспільстві

гарантування безпеки

включення кожного індивіда у суспільне життя

Діємо: практичні завдання

Розгляньте колаж. Які процеси у державі він ілюструє? Як вони пов'язані з політикою та владою?

Головним інструментом здійснення політики в сучасному світі є *держава*.

Варто запам'ятати!

Держава — форма політико-територіальної організації суспільства, що володіє владою, яка здійснюється державним апаратом на основі юридичних норм, які забезпечують захист і узгодження суспільних та індивідуальних інтересів зі спиранням, у разі потреби, на законний примус.

Варто запам'ятати!

Форма держави — порядок (спосіб) організації та здійснення державної влади в країні.

Вона включає три взаємозалежних елементи: форму державного правління, форму державного устрою, форму політичного (державного) режиму.

Форма правління — це порядок утворення та взаємодії вищих органів державної влади (глави держави, парламенту і уряду). Розрізняють два різновиди форми правління — монархію та республіку.

Монархія — це така форма правління, коли главою держави є особа, яка одержує і передає свій пост і титул, як правило, у спадок і довічно.

Ознаки монархії:

1) влада очільника держави (імператора, короля, великого герцога, еміра, султана) існує історично і не делегується йому народом;

2) влада монарха здійснюється безстроково (довічно) і передається, як правило, у спадок;

3) монарх не відповідає за ухвалені ним політичні рішення.

Республіка — це така форма правління, при якій очільник держави або уряду обирається громадянами на певний строк. Республіка має такі ознаки:

- 1) влада очільника держави і вищих державних органів делегується їм народом;
- 2) повноваження очільника держави обмежені певним строком;
- 3) глава держави несе політичну відповідальність за свою діяльність.

Більшість сучасних держав — республіки.

Форма державного устрою — це порядок взаємин між державою та її окремими частинами. Розрізняють унітарні, федеративні, конфедеративні держави.

Унітарна держава — це єдина держава, що складається з адміністративно-територіальних одиниць (областей, провінцій, губерній).

Сьогодні більшість держав світу — унітарні держави (наприклад, Україна, Болгарія, Угорщина, Греція, Польща).

Федерація — союзна держава, що складається із самоврядних утворень (суб'єктів федерації).

Нині у світі існує 24 федеративні держави, більшість з яких — великі та середні за територією й чисельністю населення (Індія, Мексика, Нігерія, Росія, Німеччина).

Конфедерація — це тимчасовий союз держав, створений для досягнення конкретної мети (наприклад, завоювання незалежності). У такому випадку держави об'єднують лише окремі напрями своєї діяльності (наприклад, оборона, зовнішня політика, зовнішня торгівля). Конфедерація або розпадається, після досягнення поставлених цілей, або може розвинути у федерацію.

Риси федерації та/або конфедерації мають деякі міжнародні об'єднання, наприклад: Співдружність Націй (на чолі з британським монархом), Європейський Союз.

Основою для кваліфікації державних (політичних) режимів слугує:

- ступінь розвиненості політичної демократії;
- реальне дотримання прав людини.

З урахуванням цих критеріїв сучасні державні (політичні) режими поділяються на види: демократичні та антидемократичні.

Демократичний режим характерний для правової держави.

При *антидемократичному режимі* відбувається потопання прав і свобод людини, придушення опозиції, не виключається скасування представницького вищого органу (парламенту) або перетворення його на маріонеткову установу, формування уряду армією, що захопила владу, і т. ін.

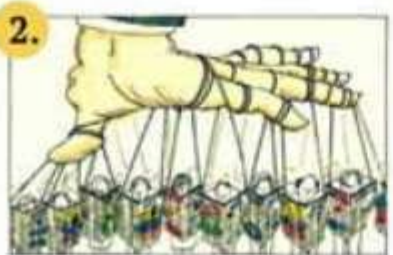
Тоталітарний режим — крайня форма антидемократичного режиму. Характеризується повним пануванням держави над людиною і суспільством.

Авторитарний режим не є настільки різким у проявах, як тоталітарний режим. Він поєднує в собі риси тоталітарного і демократичного режимів. Як і демократичний режим, він зберігає автономію особи і суспільства в сферах, що не належать до політики.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розгляньте арти на тему «Тоталітарні режими». Поміркуйте, які ідеї у них закладені. За матеріалами параграфу складіть порівняльну таблицю політичних режимів.

§ 58 МОНАРХІЯ. МОНАРХИ В ІСТОРІЇ. ІМПЕРІЇ

Пригадайте, які форми правління вам відомі. Чим вони відрізняються одна від одної?

Монархія — це така форма правління, при якій повноваження верховної влади належать одній особі: королю, царю, султану, шаху, імператору і т. п. Влада монарха передається, як правило, у спадок. Іноді монарх може обиратися. За свою державну діяльність монарх ні перед ким не звітується і не несе юридичної відповідальності. Вважається, що такі монархи несуть відповідальність тільки перед Богом.

ОЗНАКИ МОНАРХІЇ

БЕЗСТРОКОВІСТЬ ВЛАДИ ПРАВИТЕЛЯ (МОНАРХА)

ОТРИМАННЯ ВЛАДИ У СПАДОК (ЗА ПРАВОМ КРОВІ)

ГОЛОВОЮ ДЕРЖАВИ Є МОНАРХ, ЩО ЗДІЙСНЮЄ ЇЇ ПЕРЕДСТАВНИЦТВО

МОНАРХ ОФІЦІЙНО НЕ Є ПІДЛЕГЛИМ ЖОДНИМ ОРГАНАМ АБО ОСОБАМ

Залежно від обсягу і характеру повноважень монарха і взаємовідносин монарха з населенням усі монархії поділяються на: *абсолютні, парламентські, дуалістичні, теократичні, станово-представницькі*.

При абсолютній монархії влада монарха не обмежена. Такі монархії були найбільш поширені в епоху стародавнього світу та середніх віків. Донині збереглося вісім абсолютних

монархій: Бахрейн, Бруней, Ватикан, Катар, Кувейт, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія. В абсолютних монархіях монарх здійснює усю повноту законодавчої та виконавчої влади.

Особливий різновид абсолютної монархії — *абсолютна теократична монархія* — форма організації державної влади, при якій остання належить представникам церкви. Релігійний лідер є одночасно і очільником держави. Сьогодні найяскравішим прикладом такої монархії є держава-місто Ватикан. Законодавча, виконавча і судова влада у Ватикані належать Папі, який обирається довічно колегією кардиналів.

В останнє століття найбільш поширеними є обмежені монархії. Іноді їх називають парламентськими або конституційними. Вони характеризуються тим, що влада монарха обмежена парламентом (урядом) або конституцією (законом). За таких форм правління монарх не може суттєво впливати на законодавчу діяльність парламенту і на формування ним уряду.

Конституція формально відносить до компетенції монарха широке коло питань, але він не має права вирішувати їх самостійно. У парламентських монархіях правовий статус монарха істотно обмежений, тобто, як у відомому крилатому вислові: «Король царює, але не управляє». Парламентська (обмежена) монархія вперше виникла у Великій Британії наприкінці XVII ст. Така форма правління сьогодні існує в Японії, Великій Британії, Іспанії, Швеції, Норвегії, Данії, Нідерландах, Бельгії та ін.

Дуалістична монархія — це така форма правління, коли монарх — глава держави сам формує уряд і призначає прем'єр-міністра. У такій монархії діє два вищих державних органи — монарх і уряд на чолі з прем'єр-міністром. Саме як дуалістичну монархію можна охарактеризувати форму правління, що існувала в Російській імперії з 17 жовтня 1905 р. до лютневої революції 1917 р., а також у кайзерівській Німеччині (1871–1918). Дуалістична монархія існує в Марокко, Йорданії, Таїланді, Непалі, Малайзії.

Станово-представницька монархія характеризується тим, що поряд з монархом — главою держави існує який-

небудь дорадчий представницький орган певних класів або всього населення (парламент, рейхстаг, сейм). До таких держав можна віднести більшість монархій епохи Середньовіччя, а Річ Посполиту навіть в XVII–XVIII ст.

Особливим видом монархії була імперія.

Варто запам'ятати!

Імперія (від лат. Imperium — «наказ, верховна влада, управління однією особою, монархом, на певній окупованій території») — історична форма державно-політичного утворення, що має у своєму складі силоміць приєднані (підкорені) інші народи та території.

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

1. Порівняйте поняття «монархія» та «імперія». Чим вони схожі і чим відрізняються? Які мають ознаки?
2. За допомогою додаткових джерел інформації визначте, які держави Європи належать до монархій. Про одну з них складіть коротку довідку для енциклопедії.
3. Ознайомтеся із висловлюваннями королеви Єлизавети II. Прокоментуйте їх зміст:

«Коли життя здається важким, мужні люди не здаються і не визнають поразку. Вони починають ще рішучіше боротися за краще майбутнє», — слова королеви про стійкість.

«Не потрібно сприймати себе занадто серйозно. Ні в кого з нас немає монополії на мудрість», — так говорила монарх про мудрість.

«Підтримання миру завжди було найважчою формою лідерства з усіх можливих», — висловлювалася Єлизавета II про мир.

§ 59–60 РЕСПУБЛІКА. ПАРЛАМЕНТ. УРЯД. ПРЕЗИДЕНТ. СУД. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ

Пригадайте, що таке держава та політичний режим. Які форми політичного режиму вам відомі? У чому їхні основні особливості?

Виникнення перших цивілізацій поставило перед людством питання управління підконтрольними землями. Вже у давні часи навколо лідера гуртувалися жерці, філософи й інші радники, які допомагали управляти державою та справедливо розподіляти ресурси для її процвітання.

Ще *Аристотель*, визначний давньогрецький мислитель, багато писав про «правильні» й «неправильні» форми держави. Також в його працях можна зустріти термін «*res publica*», яким він позначав державу. Республіку він поділяв на *аристократичну* та *демократичну*. Вперше ж у сучасному розумінні форми держави термін «*республіка*» вжив видатний італієць *Нікколо Макіавеллі*.

Варто запам'ятати!

Республіка (від лат. *res publica* — справа громади) — форма державного правління, за якої верховна влада у державі належить народу, а верховні органи державної влади обираються на певний термін з визначеними Законом повноваженнями.

Діємо: практичні завдання

У сучасному світі республіки поділяються на три основні види, і саме цей поділ наочно показує функції та повноваження Президента й Парламенту. Установіть відповідність між назвою та сенсом різних форм республік, а також, користуючись Інтернет-мережею, оберіть приклади конкретних держав кожного виду.

Приклади держав: США, Україна, Австрія, Мексика, Греція, Польща, Угорщина, Швейцарія, Індія, Франція.

1 Президентська республіка

А Ця форма характеризується верховенством парламенту, який обирається народом; уряд країни звітує Парламенту, а прем'єр-міністр має більше повноважень, ніж Президент

2 Парламентська республіка

Б Поєднання елементів президентської та парламентської республік; існують парламентсько-президентські та президентсько-парламентські республіки

3 Змішана форма республіки

В Вид республіки, для якого характерна роль «сильного» Президента, який обирається народом та формує уряд, підзвітний йому, а не Парламенту

- 1 _____ (країни _____).
- 2 _____ (країни _____).
- 3 _____ (країни _____).

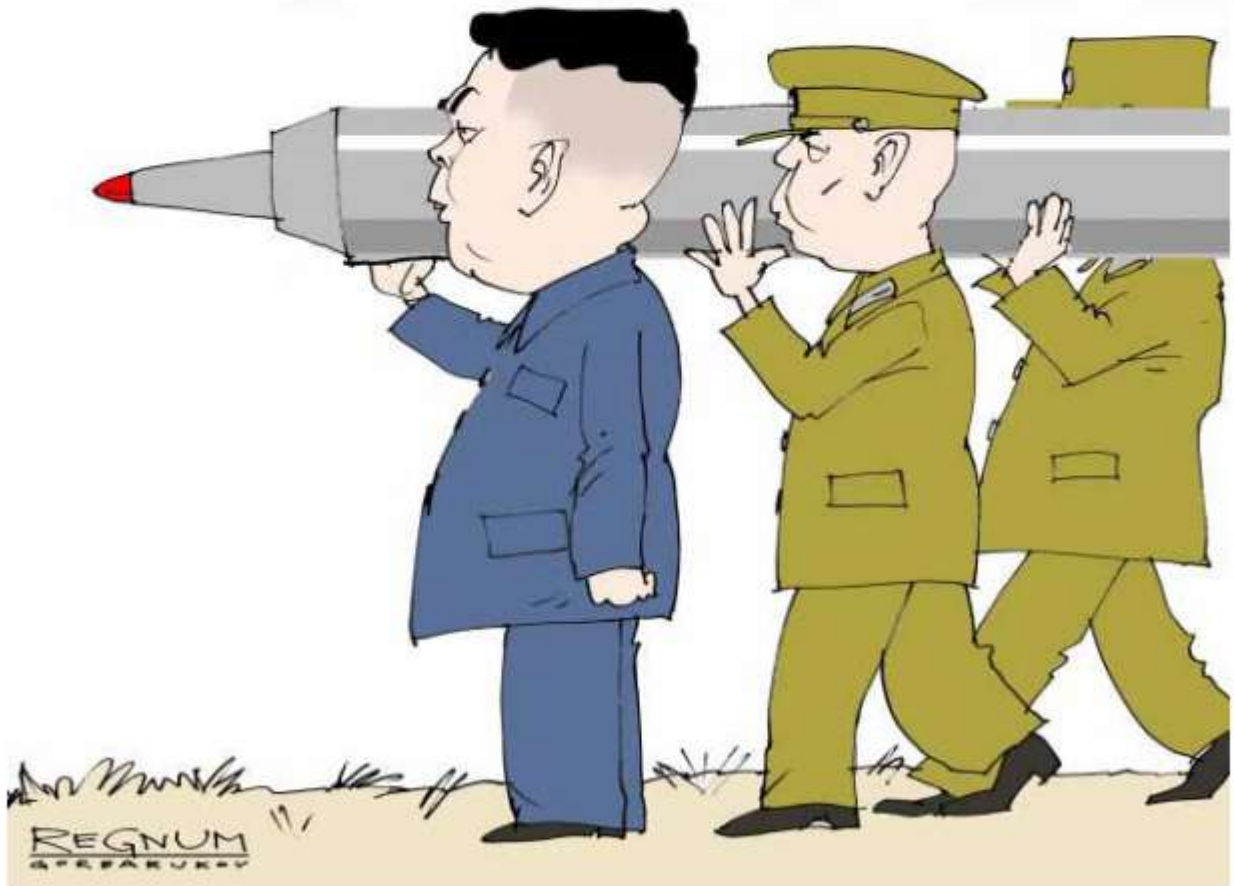
Важливо розуміти, що жителі республік — громадяни; у той час як у монархіях — піддані. Основним сувереном, джерелом влади є народ, який обирає як президента, так і парламент. На сьогодні у назвах більшості країн світу міститься слово «республіка» (у 2016 р. таких країн налічувалося 134 із 199). Існують також республіки без зазначення цього слова у назві державі.

Історичні подробиці

Незважаючи на те, що більшість держав світу — республіки різних видів, існують країни, які не зовсім дотримуються основних принципів верховенства влади народу і законності. Так, можна згадати про Кореїську Народно-Демократичну Республіку (КНДР, широко відому як Північна Корея), де роками зберігається однопартійна система управління, а на чолі держави вже багато років перебуває один і той самий політик, який прийняв країну «у спадок» від батька. Подібні речі характерні для монархій, але КНДР називає себе республікою, тому це виглядає дивно. На тлі розвинутих демократичних суспільств, де сформована відповідальність лідера й парламенту держави перед народом, діють права та свободи громадян, КНДР виглядає тоталітарною диктатурою, ізольованою від більшості держав світу.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте карикатуру. За допомогою вчителя / вчительки, з'ясуйте, які політичні діячі на ній зображені. Який зміст вклали автори у карикатуру?

Вищим законодавчим органом держав, які обрали республіканську форму правління, є *парламент*. У різних державах світу він називається по-своєму, але суть залишається одна — це виборний орган влади, який має низку важливих

повноважень (вирішує питання війни та миру, територіальних меж держави, ратифікує міжнародні договори та закони). Так, в Україні парламент має назву Верховна Рада, у США — конгрес, в Німеччині — бундестаг тощо.

Історичні подробиці

Перший парламент у світі виник у невеличкій острівній країні Ісландії на початку X ст. Він отримав назву Ісландський Альтинг і століттями збирав незначне число старійшин на засідання. Всі питання вирішувалися колегіально, що для X ст. було незвичним. Ще одним прикладом старого Парламенту став Тинвальд на Острові Мен (Ірландське море), заснований наприкінці X ст. і діючий безперервно. Звичне для нас слово «парламент» має англійське походження. Перший же Парламент Англії виник у 1265 р. Саме тому, що слово *parliament* стало широко відомим у різних куточках світу, тривалий час батьківщиною парламентаризму вважали Велику Британію.

Глава держави у республіках — Президент. Термін *praesidens* виник ще в античному Римі і в перекладі з латинської мови означає «той, хто сидить попереду». Без сумніву, так називали лідера якихось зібрань чи зборів, проте це не означало верховенства у державі. В сучасному розумінні цей термін використали під час оголошення нової держави — Сполучених Штатів Америки (США). Першим же Президентом став Джордж Вашингтон у 1789 р. На честь першого Президента — глави держави, названа столиця США — Вашингтон.

Президент — це виборна посада, проте на час свого правління ця людина стає символом своєї держави. Незалежно від широти повноважень (це пов'язано з видом республіки) Президент — лідер і гарант прав свого народу. Президент — не підпорядкований нікому, проте звітує перед народом, який є основним джерелом вибору та влади у державі.

Поміркуймо!

Зустрічається думка про «XVIII ст. як вік конституцій». Користуючись Інтернет-мережею, знайдіть інформацію, про які конституції мова, як і в яких державах вони виникли. Який зв'язок ви вбачаєте між формою держави (монархія, республіка) та дотриманням положень Конституції як основного правового документа?

Якщо законодавчу гілку влади представляє Парламент, виконавчу — Президент та уряд, то третю, судову, — *Суд*. Це важливий орган, який здійснює правосуддя у формі розгляду і вирішення цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних та інших категорій справ у встановленому законом держави процесуальному порядку.

Саме під час *судового процесу* визначається провина людини, необхідність / скасування покарання та міра відповідальності. Сторону звинувачення представляє *прокурор* (людина, яка виголошує докази щодо провини конкретної людини), сторону захисту — *адвокат*. Загальне рішення приймає *суддя*, зважуючи всі докази, аргументи «за» і «проти». Прозора система судових процесів — основа нормального розвитку правосуддя у конкретній державі. У разі дотримання всіх необхідних законів громадяни держави почувають себе захищеними.

Ще одним важливим показником гармонійного розвитку держави, зокрема республіки, є діяльність *політичних партій*.

Варто запам'ятати!

Політична партія — це добровільне об'єднання громадян-прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, яке прагне досягти мети шляхом отримання і здійснення політичної влади.

Якщо в державі функціонує лише одна політична сила, це чіткий сигнал — формується диктатура. Важливо розуміти, що представник будь-якої політичної партії — міністр чи навіть Президент може здійснювати певні помилки / прорахунки. Це як у прислав'ї: «Не помиляється лише той, хто нічого не робить». У такому разі інші компетентні, освічені люди не лише вказують на ці помилки, але й пропонують шляхи розв'язання проблем та непростих ситуацій. Подібна критика — це *опозиція*, і вона необхідна для того, щоб реально усунути негаразди та рухатися вперед. Люди, які висловлюють критику, — *опозиціонери*. Якщо ж опозиційної сили немає, це знову ж може свідчити про формування диктатури.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте гумористичне зображення. Чому саме в такому вигляді автор зобразив опозицію? Який зміст було закладено у це поняття?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, як взаємопов'язані форма держави, її правителі (влада) та політика, яка ними здійснюється? Як ви гадаєте, Президент і Парламент республіканської держави — творці лише внутрішньої політики (тієї, яка проводиться всередині держави) чи й зовнішньої (політика, яка формує міжнародний імідж держави та її зв'язки з іншими країнами)? Відповідь обґрунтуйте.
2. Користуючись Інтернет-мережею, текстом параграфа та власними знаннями, укладіть словник базових понять: республіка, види республіки, президент, парламент, суд, політична партія, опозиція.

§ 61 КОНСТИТУЦІЯ. ЗАКОН. ДЕМОКРАТІЯ

Що таке громада? Як здійснювалася організація влади та самоврядування у громадах? Які повноваження має влада за монархії та республіки?

Взаємини у суспільстві завжди будувалися на певних правилах. За допомогою них люди врегульовували питання відповідальності кожного громадянина перед законом. При цьому важливо розрізняти поняття «право» і «закон», адже правами вважаються норми поведінки та загальні правила, які встановлює держава, а закон — це офіційні документи, які закріплюють такі норми.

Варто запам'ятати!

Закон — це офіційний документ, що виданий державою і містить обов'язкові правила, які поширюються на всіх громадян.

Право — це система загальнообов'язкових правил поведінки, які встановлені державою та врегульовують суспільні відносини.

Виникненню законів передували звичаї і традиції. У який спосіб вони створювалися, можна лише припускати, адже вони були усними. Звичаї регулювали працю, сімейні відносини, побут тощо.

Суттєво збагатили знання про закон і право перші писемні закони Вавилонського царя Хаммурапі. За його наказом їх висікли на базальтовому стовпі. Завдяки цьому в державі було встановлено чіткий порядок у взаєминах між представниками різних суспільних груп, визначалися покарання за порушення законів.

Діємо: практичні завдання

Ознайомтеся із законами Хаммурапі. Прокоментуйте їх зміст. Висловіть припущення, чи були вони справедливими? Які проблеми у суспільстві вони врегульовували?

§ 1. Якщо людина викриватиме людину і провини не доведе, то позивача має бути забито

§ 5. Якщо суддя розглядав судову справу й уже ствердив печаткою, а відтак сам бодай у чомусь переінакшив вирок, то суд мусить викрити того суддю, який переінакшив вирок. І всю суму того позову, за який було заплачено судові, він мусить заплатити у 12 разів більше, а у приміщенні суду з його місця судді мусять його підвести, й по цьому він вже не може повертатися до суду, у якому порядні судді.

§ 128. Якщо чоловік візьме жінку і не укладе з нею письмового договору, то ця жінка не дружина.

§ 195. Якщо син вдарить свого батька, то йому потрібно відрізати пальці.

§ 218. Якщо лікар зробить людині тяжкий надріз бронзовим ножом і спричинить смерть цій людині або зніме більмо людині бронзовим ножом і пошкодить око людині, то йому потрібно відрізати пальці.

Копія стели із законами
Хаммурані з Королівського
музею Онтаріо

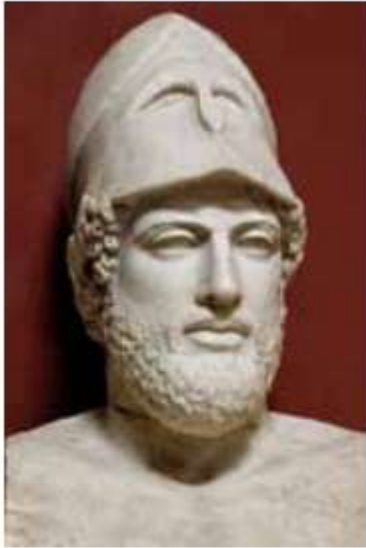

Суд Хаммурані. Зображення з
Hutchinson's story of the nations, 1914

Істотні зміни відбулися у законодавстві Стародавньої Греції. У V ст. до н. е. спартанський політик *Лікурґ* запровадив закони, за якими кожен спартіат повинен був передати свого сина по досягненню ним семи років у спеціальні табори — агели, де у хлопців виховували витривалість, хитрість та міць.

Окремий закон стосувався земельного питання. Лікурґ переконав місцевих жителів відмовитися від володіння власни-

ми землями на користь держави. З цього часу вводилася заборона на продаж або купівлю земельних ділянок. Землю розділили на рівні ділянки і роздали кожній родині.

Перікл,
мармуровий бюст

Існував також закон, що унеможлиблював матеріальну нерівність між громадянами. Лікурґ увів заборону на використання золотих і срібних монет, наказавши замінити їх на звичайні залізні. Згодом було також введено обмеження на право займатися ремеслом і торгівлею.

Засновником демократії історично вважається правитель Афін *Перікл*. Він закликав урівняти бідних і багатих у правах та провів низку реформ, що передбачали запровадження плати для посадових осіб, пільги та окремі видатки для малозабезпечених громадян, наділення малоземельних афінян землею.

Варто запам'ятати!

Демократія — це спосіб суспільно-політичної організації у державі, за яким основним джерелом влади є народ.

Перікл запровадив народні збори, у яких мали право брати участь усі жителі афін, які досягли 20 років. Повноправними мешканцями вважалися чоловіки, у яких батьки були корінними афінянами. Серед питань, які розглядалися на народних зборах, були: оголошення війни та укладення мирних договорів, обрання вищих посадовців тощо.

За ініціативою Перікла було запроваджено орган влади «Рада п'ятсот». До повноважень Ради входили обговорення питань врегулювання життя населення, управління фінансами, благоустрій міст, карбування монет.

Свідчать документи

Зіскануйте QR-код та опрацюйте історичне джерело. Визначте, які проблеми порушені в ньому. Про що це свідчить?

<http://surl.li/fnigv>

Свідчать документи

Ознайомтеся із статтями з «Салічної Правди». Визначте їх зміст. Назвіть питання, які вони врегульовують.

XVIII. Якщо хто звинуватить перед королем невинну людину

§ 1. Якщо хто звинуватить перед королем невинну людину за відсутності самої людини, то має сплатити 2500 ден.

XX. Якщо хто вхопить вільну жінку за руку чи за палець

§ 1. Якщо вільний чоловік вхопить вільну жінку за руку чи за палець і буде розкритий, то має сплатити 15 сол.

§ 3. А якщо вхопить за плече, то має заплатити 35 сол.

XLIX. Про свідків

§ 1. Якщо хтось змушений буде представляти свідків, і вони, що може статися, не прийдуть на судове засідання, той, хто має потребу в їх свідченнях, повинен їх задовольнити і при свідках запросити на судове засідання, аби вони під клятвою розповіли все, що їм відомо.

§ 2. Якщо вони не захочуть прийти, і якщо їх не затримає законна причина, кожен із них має сплатити 15 сол.

§ 3. Якщо запрошені до свідчення, з'явившись на судове засідання, не захочуть присягатися під клятвою, то мають бути виставлені поза законом і кожен сплачує 15 сол.

Суспільний і політичний розвиток держав спонукав їх лідерів до створення нових законів, що врегульовували відносини між громадянами. Натомість дедалі гостріше поставала потреба у комплексних законах, які б враховували одночасно низку питань. Так з'явилися Конституції.

Варто запам'ятати!

Конституція — це основний документ держави, у якому визначено повноваження влади, права та обов'язки громадян.

Найпершою Конституцією в Україні вважається видана у 1710 р. Пилипом Орликом. У ній детально описувалися взаємини гетьмана із козацькою старшиною, визначалися повноваження гетьмана, козаків та старшини, визначався порядок проведення рад і низка інших питань.

Стаття з газети «Голос України»
про ухвалення Конституції
України, 1996

Титульна сторінка Конституції
Пилипа Орлика, 1710 р.

У Незалежній Україні Конституція була затверджена 28 червня 1996 р. Вона складається зі Вступу (Преамбули) та 14 розділів.

Діємо: практичні завдання

Ознайомтеся із виданням: «Конституція у коміксах» (авт. — Брати Капранови). Складіть коротку розповідь про історію Конституцій в Україні.

https://vsiknygy.net.ua/wp-content/uploads/2019/10/Конституція-у-коміксах_medium_size.pdf

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення понять, розміщених у хмаринці слів.

2. Схарактеризуйте основні положення:

- а) Закони Лікурґа;
- б) Афінської демократії Перікла;
- в) «Салічної Правди»

3. Підготуйте коротку довідку до поданих законодавчих актів в історії України.

«Руська Правда»
Ярослава
Мудрого

Конституція
Пилипа
Орлика

Конституція
УНР

Конституція
Незалежної
України

§ 62 ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Що називають державою? Які існують форми державного устрою? Кому належить влада в кожній з них? Які документи регулюють відносини громадян?

Перші уявлення про державність на території України можна пов'язати з періодом I тис. до н. е., коли на наших землях з'явилися *кіммерійці*, кочовики-скотарі. Основою їх господарства було скотарство, вони вправно розводили коней, обробляли метали. У середовищі кіммерійців існували суспільний поділ та ознаки влади: збори воїнів, рада старійшин, збори племінного союзу.

Монета царя Атея

У середині VII ст. до н. е. на зміну кіммерійців прийшли *скіфи*. Вони оселилися на землях Північного Причорномор'я, у Криму. На відміну від своїх попередників — кіммерійців, скіфи мали чітко виражену владу — вождя, встановлювали залежність над сусідніми землями, збирали з них данину. Найвідомішим скіфським царем вважається Атей.

* Хвилинка на цікавинку

Цар Атей (бл. 358–339 рр. до н. е.) вважається одним із найвідоміших скіфських царів. За його правління скіфи почали карбувати власну монету із зображенням царя. Політика Атея була спрямована на те, щоб розширити володіння Скіфії шляхом нових військових завоювань. Серед його основних походів можна виділити походи на Фракію, Македонію.

Про життя і господарство мешканців Скіфії можна дізнатися з описів їх сучасників. Одним із найвідоміших дослідників історії скіфів був Геродот.

Діємо: практичні завдання

Історик Геродот залишив опис про розселення скіфів. Опрацювавши уривок та скориставшись поданою нижче картою, складіть стислу розповідь про життя у Скіфії.

«Вище живуть скіфи-хлібороби, що сіють хліб на продаж. На сході від них... мешкають скіфи-кочівники, які нічого не сіють і не орють; уся країна позбавлена дерев, окрім Полісся.

Скіфи забезпечені усім необхідним для життя. Вклоняються тільки власним богам: Евстею, Зевсу, Землі, яку називають дружиною Зевса, Аполлону, Небесній Афродиті та ін., щедро наділяючи кожного з богів дарами.

Мають скіфи свої власні військові звичаї: воїн п'є кров першого убитого ним ворога, а голови убитих в бою приносять царю, адже той, хто приніс голову, отримує частину захопленої здобичі...»

Важливою сторінкою в історії українського державотворення є утворення держави Русі-України. Відомо, що держава з центром у місті Києві з'явилася на карті у IX ст. Цьому передувало розселення різних слов'янських племен, які поступово входили до складу Київської держави.

Першими князями у східних слов'ян, чиї імена нам достеменно відомі, були Аскольд і Дір. Про них розповідається у важливому тогочасному джерелі — «Повісті минулих літ». Влада Аскольда поширювалася лише на східнослов'янське плем'я — полян, що проживали на території сучасної Київщини. За правління Аскольда поляни здійснили вдалий

морський похід проти столиці Візантійської імперії — міста Константинополя. Його результатом було укладення вигідної торговельної угоди та охрещення самого Аскольда.

Починаючи з правління князя Ігоря, у Русі-Україні затвердилася династія Рюриковичів, що правила до самого її занепаду. Ігор та його наступники приділяли багато уваги зовнішній політиці: здійснювали військові походи, розширювали кордони Русі-України, збирали податки.

Успішною спробою врегулювати відносини людей у Русі-Україні пов'язують із «Руською Правдою» князя Ярослава Мудрого. Саме цей документ вважається першим збірником законів у Київській державі. У документі чимало уваги приділяється проблемам купівлі-продажу товарів, сплаті податків, покаранню за порушення норм закону. «Руська Правда» час від часу змінювалася та доповнювалася новими законами, які вводили наступники Ярослава Мудрого.

Свідчать документи

Ознайомтеся із «Руською Правдою» князя Ярослава Мудрого. Поміркуйте, які норми у житті Київської держави вона врегульовувала. Порівняйте зміст статей із законами інших держав, про які йшлося у попередньому параграфі.

Про вбивство

Ст. 3. Якщо вб'ють княжого мужа під час розбою, а вбивцю не шукають, то платити верву 80 гривень тій верві, в якій голова убитого лежить, а коли простолюдин — то 40 гривень.

Про наклепну віру

Ст. 10. Якщо буде на кого наклепна віра (звинувачення в убивстві), то треба мати 7 свідків, які становлять віру (провину).

Сідання на чужого коня

Ст. 23. Якщо хто сяде на чужого коня, не запитавши, то сплачує 3 гривні продажі.

Ст. 24. Коли хто загубить коня чи вбрання, чи зброю, і про це звіщено на торгу, а потім впізнають їх у своєму місті, то своє власник має забрати в наявності і одержати за кривду 3 гривні.

Про крадіжки

Ст. 33. Коли крадуть худобу на полі, чи вівці, чи кози, чи свині і будуть виявлені, то сплачують по 60 кун; якщо злодіїв буде багато, то кожен сплачує по 60 кун;

Ст. 35. Якщо вкрадуть княжого коня і наявного не буде, то платити за нього 3 гривні, а за інших — по 2 гривні.

Данило Галицький

Після занепаду Русі-України центром політичного життя стає Галицько-Волинська держава (Королівство Руське). Її засновником стає волинський князь Роман Мстиславич, який проголосив свою владу у 1199 р. Королівство Руське стрімко розширювало свої контакти із сусідніми державами і стало справжнім щитом для захисту країн Центральної та Західної Європи перед монгольською навалою.

Найбільшого розквіту Королівство Руське набуло за правління князя Данила Галицького, який зупинив наступ Тевтонського ордену, розширив кордони держави та отримав корону від Папи Римського.

Діємо: практичні завдання

Прочитайте уривок із Галицько-Волинського літопису про утвердження влади Данила Романовича в Галицько-Волинській державі. Як характеризує князя автор літопису?

«Вийшов Данило з воями із Холма, і був він на третій день у Галичі, і радо його прийняли городяни... Він під'їхав до них і сказав: «О, мужі-городяни! Допоки ви будете терпіти іноземних князів владу?» То вони, відгукнувши, сказали: «Се єсть державець наш, Богом даний!». І пустилися вони до нього, немов діти до отця.

Після занепаду 1340 р. Королівства Руського українські землі опинилися в складі різних держав. Значна їх частина перебувала у складі Великого князівства Литовського.

Важливою знахідкою литовсько-руської доби є збірник документів, що називався Литовським статутом. В одному з них містилося чимало пунктів, які врегульовували питання між людьми та затверджували норми покарання у разі їх порушення.

Свідчать документи

Прочитайте фрагмент литовського статуту. Охарактеризуйте яким було становище населення у цей час. Які висновки можна зробити, спираючись на джерело?

Арт. 15. Людей простих до рівня вищих не підвищувати. Теж простих людей над заможних не завищувати, на достойності їх перекладати і управляти країною їм не дозволяти, а шляхті (заможним) кожній лицарській людині тутешнього панства нашого великого князівства Литовського родичу ми, господар, з ласки нашої за службу й вірність... обіцяємо наділяти землею та достойностями

Арт. 21. Невільники не можуть бути з інших причин полоненими, а інша челядь (нижчий стан суспільства) і теж діти потомків полонених мають бути прикріплені до землі і бути у підданстві панській.

Із зародженням українського козацтва почали створюватися передумови для формування власної держави. У 1556 р. Дмитро Байда Вишневецький разом із козаками заснував першу відому Січ на острові Хортиця.

Після приходу до влади гетьмана Богдана Хмельницького та з початком козацької революції 1648–1657 рр. козацька держава була утворена. Гетьману належало загальне керівництво державою, ведення зовнішніх переговорів з іншими країнами. Він же був верховним головнокомандувачем у Війську Запорозькому.

Черговий етап на шляху державотворення Україна пережила в 1917–1921 рр. У цей час була створена Центральна Рада — орган верховної влади в Україні, яку очолив Михайло Грушевський. Найважливіші рішення Центральна Рада затверджувала Універсалами — законами. Важливим досягненням Центральної Ради було ухвалення IV Універсалу, який проголошував Незалежність України.

Богдан Хмельницький

*** Хвилинка на цікавинку**

Четвертий Універсал було затверджено у січні 1918 р. Основний його зміст був присвячений проголошенню Незалежності Української Народної Республіки та заклику чинити спротив наступу більшовицької Росії. Універсал розпочинався зі звернення до народу словами: «Народе України! Твоєю силою, волею, словом стала на землі Українській Вільна Народна Республіка...».

Пройдіть онлайн-вправу. Пригадайте основні віхи українського державотворення. <https://learningapps.org/display?v=pvfn3nrca23>

Становлення сучасної української держави розпочалося 16 липня 1990 р., коли було затверджено Декларацію про державний суверенітет України. Офіційною датою проголошення незалежності нашої держави є 24 серпня 1991 р. Саме у цей день Верховна Рада ухвалила Акт проголошення Незалежності України.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розташуйте державні утворення на території України у хронологічній послідовності: Українська Народна республіка, Козацька Україна, Скіфія, Королівство Руське.
2. Охарактеризуйте основні віхи становлення української державності, скориставшись відео за посиланням: <https://www.youtube.com/watch?v=faQMgUsFEIM>
3. Заповніть порівняльну таблицю

Критерій	Русь-Україна	Військо Запорозьке	Українська Народна Республіка
Органи влади			
Основні закони			
Становище суспільства			

§ 63–64 РЕЛІГІЯ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА. РЕЛІГІЙНІ ГРОМАДИ. СВІТОВІ РЕЛІГІЇ

Що таке людські цінності? Як вони формуються? Прочитайте вислів А. Шопенагуера: «Релігії подібні до світлячків: щоб світити, їм потрібна темрява». Як ви розумієте думку автора?

Із давнини людина сповідувала різноманітні культури і мала різні вірування. Ці вірування виникали на різних етапах розвитку суспільства та змінювалися, трансформувалися. Спочатку людина схилялася перед природними силами, вірила в надприродні властивості тих предметів або явищ, які не могла логічно пояснити. Уже у первісному суспільстві виникли такі форми релігійних вірувань як тотемізм, фетишизм, анімізм та магія.

Анімізм (лат. *anima* — душа) — віра в наявність душі. Віра у те, що в тілі перебуває душа. Саме душею людина наділяла певні предмети або тварин, вірила, що душа здатна покидати предмет і повертатися у нього.

Тотемізм (лат. *totemism*) — віра у спорідненість людського роду (племені) та певної тварини або рослини. Тварини часто ставали об'єктами поклоніння. А люди, які жили родами, вірили, що ведуть своє походження від спільного предка — певної тварини.

* Хвилинка на цікавинку

Північноамериканські індіанці з племені оджибве у XVII ст. мали п'ять окремих родів, які ототожнювали себе з журавлем, сомом, гагарою, ведмедем та іншими тваринами. А в Австралії європейці і в XIX ст. могли зустріти аборигенів, які на питання «Хто ти?» відповідали: «Я — кенгуру», або: «Я — личинка жука». Таким чином, ці аборигени підкреслюють спорідненість свого племені з конкретною твариною, а їхнім віруванням є саме тотемізм.

Тотемізм вважається найважливішою релігією австралійських аборигенів. Вони вірять у предків — тотемів, які є героями їхніх міфів, тобто переказів про чари та магію. Також аборигени Австралії вірять у душу, сповідують магію та чаклунство. Деякі племена мають спеціальні емблеми — чуринги (орнаментовані дощечки), які використовують у своїх релігійних ритуалах.

Фетишизм (від порт. *fetico* — амулет) — це віра у надприродні властивості неживих предметів. На думку первісних людей, предмети могли мати надлюдську силу та були здатні впливати на людину або природу. Люди створювали собі обереги, амулети, талісмани — предмети, які наділяли надприродною силою та яким вклонялися.

?

Поміркуймо!

Розгляньте зображення африканської статуї фетиші Нкиси. Її використовують для захисту від чаклунства та чорної магії. Поміркуйте, чому подібні статуї стають ніби «посередниками» для спілкування людини з духами.

Варто запам'ятати!

Тотемізм — віра у спорідненість людини з тваринами або рослинами.

Фетишизм — віра, що предмети та матеріальні речі можуть бути наділені надприродними властивостями.

Анімізм — віра в існування у тілі людини її двійника — душі.

Також у первісному суспільстві була дуже поширена **магія**. Це певні дії та обряди, які використовувала людина з метою вплинути надприродним чином на навколишній світ. Магія в основі свого культу має уявлення про взаємозв'язок усього, що існує на землі, та здатність вплинути на ціле через частинку.

?

Поміркуймо!

У сучасній молодіжній культурі розповсюдженими є фенечки — браслети з кольорових ниток, шкіри чи іншого матеріалу. Їх виготовляють своїми руками і часто дарують на знак дружби або приязні. Є версія, що в основі сучасних фенечок лежить фетишизм індіанських племен. Поміркуйте, ому фенечки мають бути виготовлені саме вручну. Якого значення іноді надають люди таким аксесуарам?

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації. Поміркуйте, які релігійні вірування вони зображують. Подумайте, чому деякі племена й народи досі сповідують саме такі релігійні вірування.

Отже, релігійні уявлення завжди відігравали важливу роль у житті людини та суспільства. Релігія — це сукупність всіх вірувань, які існують у суспільстві сьогодні та визначають світогляд людини.

Варто запам'ятати!

Релігія — це всі вірування, які існують у суспільстві; це система духовних і моральних цінностей, що визначають поведінку та світогляд людини.

*** Хвилинка на цікавинку**

Хоча у сучасному світі існують безліч вірувань та релігійних учень, є теорія, яка стверджує, що Бога немає. Понад 10 % людей на землі, за статистикою, вважають, що ніякого Бога (або його втілень — надприродних істот) не існує. Такий підхід до віри називають атеїзмом, а послідовників цієї теорії — атеїстами. Атеїсти відмовляться сприймати будь-що на віру, вимагаючи логічних підтверджень та наукового доказу існування надприродних сил. Такі люди скептично ставляться до релігійних вчень.

У 2009 р. в Англії у відповідь на активні проповіді та рекламні ролики євангелістів-вірян було запущено на вулиці Лондона 800 автобусів зі

слоганом «Цілком ймовірно, бога немає. Годі хвилюватися, насолоджуйтеся життям». Але атеїстів теж часто піддають критиці. Адже навіть частина вчених стверджує, що достатніх підстав категорично заявляти, що надприродних сил не існує, у сучасної науки немає.

Релігія є частиною людського життя. Адже через віру вірування людина «заселяла» природу різними образами. Вони захищали її та допомагали вижити. Бажання людини знати, навіщо вона існує та що її очікує після смерті, призвело до появи культів та вірувань, які стали невід’ємною частиною суспільного життя. Релігія допомагає людині жити. Добро, милосердя, справедливість, любов до інших людей, рівність, мораль, острах перед порушенням божих законів формує світогляд та буття людини.

Формування релігії залежить від традицій та культури конкретного народу, де вона зародилася і сформувалася. Сьогодні у всьому світі зафіксовано понад 5 тисяч релігійних учень, але серед них є релігії, які мають міжнаціональний характер. Такі релігії називають світовими.

Варто запам’ятати!

Світові релігії — релігійні вчення які мають міжнародний характер і дуже поширені у всьому світі. Найчастіше до цих релігій відносять християнство, іслам та буддизм.

Світові релігії поширені серед різних народів і мають багато послідовників по всьому світові. Вони не обмежуються певними групами або територіями. До світових релігій відносять християнство, іслам та буддизм.

Християнство (від грец. Χριστός — Месія) передбачає віру в єдиного Бога — Ісуса Христа, який зійшов на землю, переніс страждання і прийняв смерть, а потім воскрес заради спасіння всього людства. У християнській релігії виділяється три основних напрями (гілки) — православ'я, католицизм і протестантизм.

У наш час християнство — найпоширеніша у світі релігія, якої дотримуються близько 2,2 млрд осіб, що становить понад 1/3 всього людства. У кожній країні світу є хоча б одна релігійна християнська громада. Християнське вчення викладене у священній для всіх християн книзі — Біблії.

Буддизм — релігійне вчення про духовне пробудження. Буддизм тісно пов'язаний з філософією. Він виник ще у VI ст. до н. е. у Стародавній Індії. Засновником буддизму вважається проповідник Сіддхартха Гаутама, який отримав ім'я Будда Шак'ямуні, що в перекладі означає «Просвітлений, або Пробуджений з роду Шак'я». Вчення буддизму — дгарма проголошує чотири основних істини: 1) життя тісно пов'язане зі стражданнями; 2) причина страждань — жага буття та людських насолод; 3) щоб уникнути страждань, треба досягти заспокоєння — нірвани; 4) існує шлях до припинення страждань через буддизм.

Гаутама Будда

буддизм

нірвана

VI - IV ст. до н.е.

4 істини

Іслам — релігія, що сформувалася в Аравії у VII ст. Її засновником вважається пророк Магомет. У перекладі «іслам» означає «смирення», або «упокорення» Єдиному Богу — Аллаху. Всі вчення пророка Магомета записані у священній книзі мусульман (послідовників ісламу) — Корані. Ця книга є першою письмовою пам'яткою, що написана арабською мовою.

Магомет

іслам

Коран

Аравія

VII ст.

Аллах

Варто запам'ятати!

Християнство — одна зі світових релігій, віра в єдиного Бога — Ісуса Христа, яка зародилася на сході Римської імперії (територія сучасного Ізраїлю, Палестини) у I ст.

Буддизм — одна зі світових релігій, що зародилася в Індії на основі вчень Гаутама Будди, приблизно у VI–IV ст. до н. е.

Іслам — одна зі світових релігій, пов'язана з вірою в єдиного Бога Аллаха та пророка Магомета, що зародилася на території Аравії у VII ст.

Діємо: практичні завдання

За допомогою додаткових джерел інформації створіть дослідницький проект «Релігійні вірування України».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення понять: фетишизм, анімізм, магія, релігія, світова релігія.
2. Установіть логічні пари:

1 християнство

А Магомет

2 буддизм

Б Ісус Христос

3 іслам

В Сіддхартха Гаутама

3. Визначте релігію, представлену у світлині. Підготуйте презентацію про одну із світових релігій.

§ 65 ЛЮДСТВО. «МИ» І «ВОНИ». ОБРАЗ «ІНШОГО». КУЛЬТУРА

Коли та за яких обставин виникли суспільні групи? Що таке соціальний статус? Як взаємопов'язані між собою етнос та нація? Як визначити цінності та норми у суспільстві?

Серед учених немає єдиної думки щодо часу появи людини на Землі. Більшість науковців схиляється думки, що перші люди з'явилися на території сучасної Східної Африки близько 3 млн років тому. Людина сучасного типу з'явилася майже 125 тис. років тому. З Африки люди розселилися в різні частини світу: Європу, Азію, Австралію.

Населення світу становить понад 8 мільярдів людей та представлене різними расами й національностями. Традиційно виокремлюють три великі раси: європеїдна, негроїдна, монголоїдна. Нараховується близько 5 тисяч народів. Населення усієї планети Земля називається людством.

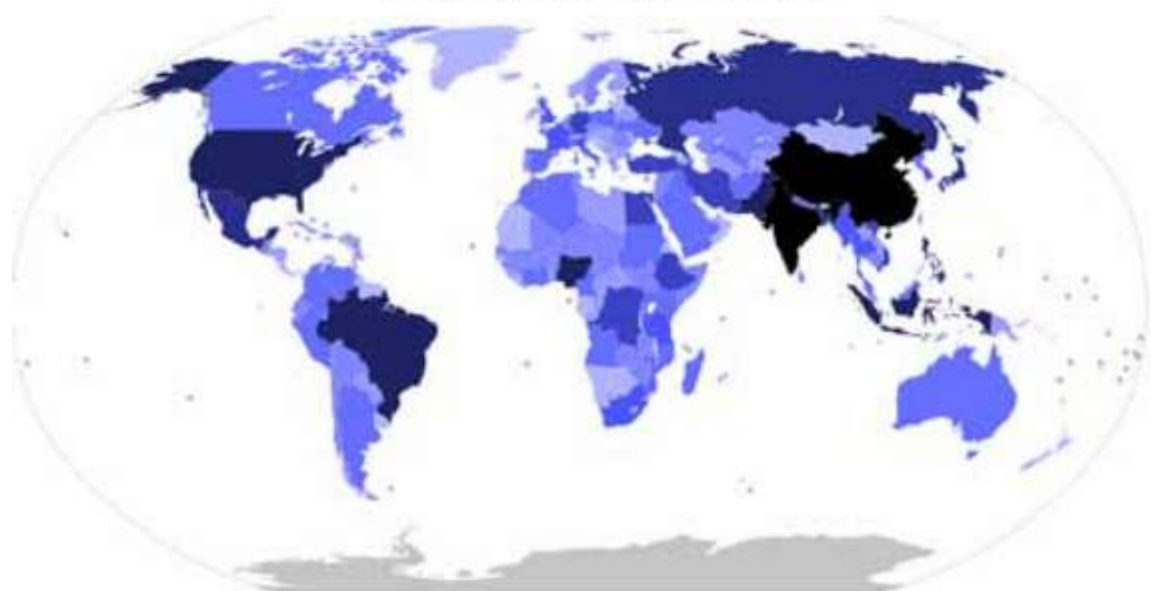
Варто запам'ятати!

Людство — сукупність людей, людська спільнота.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте електронну карту розміщення населення планети за країнами. Визначте найбільш і найменш заселені країни світу.

<https://cutt.ly/O9HVugL>

Здавна люди виокремлювали дві важливі складові: спільноту, частиною якої вони є, і навколишній світ, який оточує цю спільноту. Це сформувало унікальні, неповторні особливості кожного культурного етносу.

Населення землі представлене різними народами. Для кожного з них притаманні власні місце проживання, мова, господарство, культура та побут. Вони можуть відрізнятися один від одного фізичними, або тілесними, ознаками, які визначаються візуально.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему. Поміркуйте, що може об'єднувати людей, які проживають в одній країні чи є представниками однієї держави, зі світовою спільнотою? Що є відмінним?

Абрахам Маслоу, створюючи піраміду потреб, визначив важливе місце у належності людини до спільноти. Усвідомлення людиною своєї належності до групи є важливим. Кожен із нас має власні уподобання, інтереси, цінності. Так утворюються спільноти людей, об'єднаних ідеями,

поглядами, уподобаннями, цінностями. Під впливом цих обставин формується уявлення про нас (таких, що мають спільні ознаки) та їх (що мають відмінні ознаки).

Діємо: практичні завдання

Уважно розгляньте представлені ілюстрації. Визначте унікальні риси, притаманні кожному із зображених людей. Висловіть припущення, що може об'єднувати їх.

Життя людини нерозривно пов'язане з діяльністю. Щодня люди виконують різні види робіт, піклуються про близьких, навчаються тощо. Результат діяльності людства прийнято називати культурою. Поняття культура об'єднує в собі: науку, освіту, мистецтво, уклад життя, побут та світогляд.

Варто запам'ятати!

Культура — сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством упродовж історії.

Національна культура — комплекс духовних і матеріальних цінностей, створених окремим народом упродовж його історії.

* **Хвилинка на цікавинку**

У різних народів є своє уявлення про красу та ідеали. Уособленням культури може бути традиційний національний одяг, який відображає цінності окремого народу.

Японія

Україна

Грузія

Франція

Польща

Велика Британія

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення понять: людство, культура, національна культура.
2. Доберіть приклади взаємин: «ми» — «вони». Поясніть їх.
3. У чому полягає сутність образу «інші»?
4. Підготуйте презентацію на одну з тем:
 - а) культура народів світу;
 - б) популяція і населення світу;
 - в) «Ми» і «вони» в умовах сучасності.

§ 66 ГЕНДЕР. ШОВІНІЗМ. РАСИЗМ. ДИСКРИМІНАЦІЯ. ТОЛЕРАНТНІСТЬ

Що таке демократія? Як держава захищає демократичні права громадян? У чому своєрідність культури? У чому шкода стереотипів?

Кожна людина незалежно від релігійної, етнічної або расової належності виконує в суспільстві певні функції. Це забезпечує суспільну різноманітність, оскільки кожен має свої, притаманні лише йому властивості. Розбіжність у соціальних ролях прийнято називати «гендер».

Варто запам'ятати!

Гендер — сформована суспільством і соціальними інститутами модель мислення, поведінки та характеристик «чоловічої» і «жіночої» поведінки, стилю мислення, ролей у стосунках, побуті.

Загальноприйнято, що жінки і чоловіки розрізняються за статтю. Промовляючи слово «чоловік» або «жінка», людина асоціює їх із тими ознаками, які закладені історично. Це можуть бути відмінності у структурі тіла, тембрі голосу, можуть бути інші особливості. Важливо зрозуміти, що гендер — це соціальна модель особистості людини. Враховуючи ці особливості, визначається місце людини в суспільстві: яку професію обиратиме, які норми відповідальності братиме на себе, у чому проявлятиметься або реалізовуватиметься.

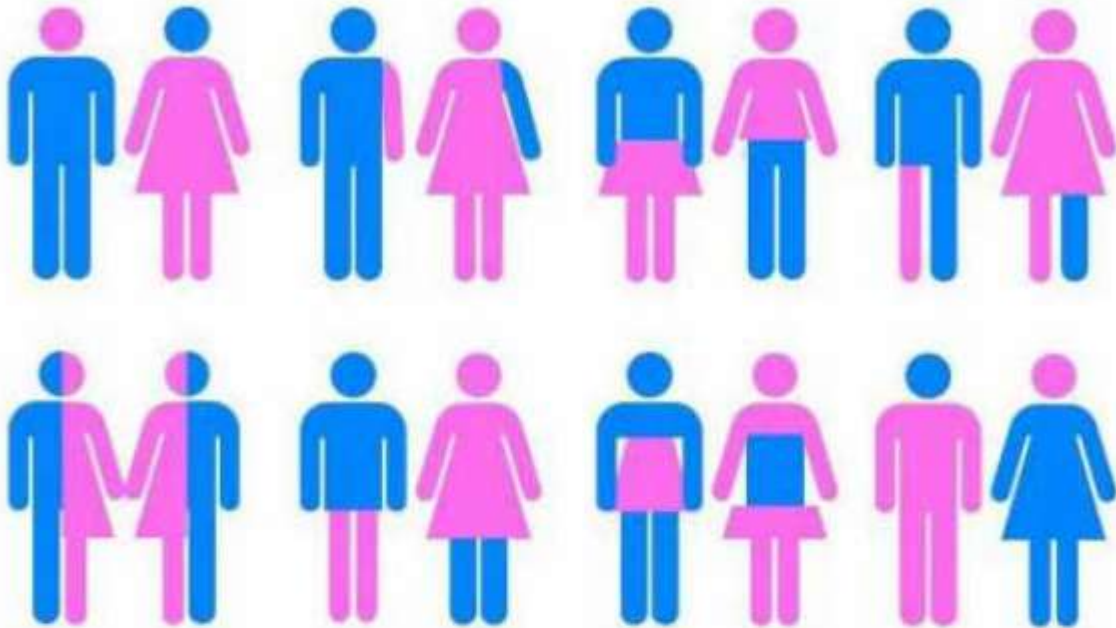
Гендер закладається у найближчому оточенні: родині, школі, на роботі, в колі друзів тощо. Важливо розуміти, що стать людини не є визначальною, адже від народження людина не може її обрати для себе. Упродовж становлення й розвитку індивід може спостерігати за змінами гендерних ролей, відчуваючи прояви маскулінності (якостей, які приписують чоловікам) та фемінності (якостей, які приписують жінкам).

Варто запам'ятати!

Гендерна роль — набір очікуваних зразків поведінки, діяльності, які приписують чоловікам і жінкам.

Діємо: практичні завдання

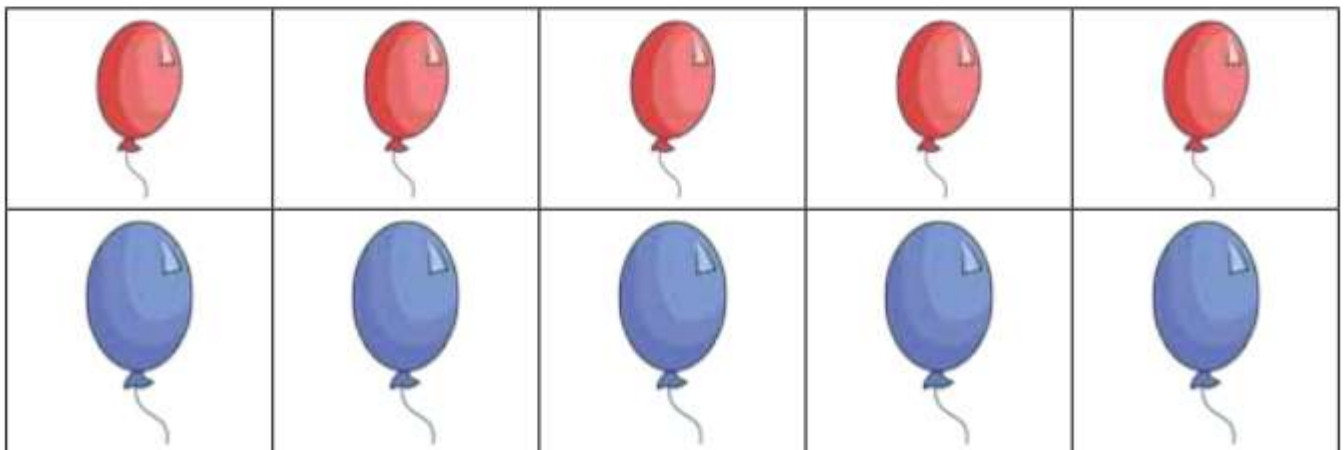
Розгляньте подану графічну інформацію. Поміркуйте, як проявляється гендер. Які риси можна вважати визначальними? Про що це може свідчити?

У сучасному суспільстві соціальні ролі чоловіків і жінок можуть змінюватися. Наприклад, люди можуть працювати за однаковими професіями, брати участь у змаганнях, фізично та розумово працювати, керувати транспортними засобами тощо.

Діємо: практичні завдання

Доберіть до кожної групи кульок по одному прикладу якостей, притаманних для чоловіків та жінок.

У середині ХІХ ст. в історії суспільно-політичної думки виник термін «шовінізм». Його використовували для характеристики національної зверхності, виключності, протистав-

лення інтересів своєї нації іншим, а також з метою поширення національної ворожнечі, нав'язування думки.

Варто запам'ятати!

Шовінізм — це ідеологія, що полягає у поширенні серед людства ідеї переваги одного народу або нації над іншими.

Валуєвський циркуляр 1863 р. про заборону українських книг

Шовінізм набув значного поширення у часи існування колоніальних імперій. Через захоплення нових земель провідні держави світу в ХІХ ст. прагнули матеріального збагачення, встановлення світових порядків. Ця практика продовжилася у ХХ ст. та набула нового прояву в сучасному світі.

Після захоплення Російською імперією українські землі відчували прояв шовінізму через обмеження у вивченні власної історії, поширенні національної літератури, діяльності культурних і громадських організацій.

Подібні процеси переживала та частина українських земель, що перебувала у складі Австрійської імперії. Тим не менше, становище українців у складі Австрії стосовно особистих прав і свобод було дещо кращим.

У світовій історії існували випадки прояву зверхності одних рас над іншими. Такий прояв звеличування набув назви «расизм».

Варто запам'ятати!

Расизм — ідеологія, що ґрунтується на ствердженні вищості одних рас над іншими та прояв дискримінації.

Дискримінація — відмінність, виключення, обмеження або перевага, що заперечує чи зменшує рівне здійснення прав.

Боротьба проти расової дискримінації активізувалася у ХХ ст., зокрема, завдяки масовим виступам у Сполучених Штатах Америки. У 1954 р. пастор баптистської церкви в Монтгомері Мартін Лютер Кінг організував роботу комітетів,

спрямованих на підтримку антидискримінаційних рухів. Суспільство тоді сколихнула історія про те, що швачці та активістці Розі Паркс було присуджено судовий вирок за відмову поступитися місцем в автобусі білому пасажирові.

Мартін Лютер Кінг у 1957 р. очолив союз церковних організацій у боротьбі за громадянські права «Конференція керівництва християн Півдня». Кінг розпочав активні виступи по всій країні, переконуючи суспільство в ідеї урівняння всіх громадян США у правах незалежно від раси. Результатом його активної громадської роботи стало скасування Верховним судом США закону про сегрегацію, що істотно обмежував права афроамериканців.

Виступ Мартіна Лютера Кінга у 1963 р.

Діємо: практичні завдання

Ознайомтеся з уривком потужної промови Мартіна Лютера Кінга у 1963 р. Поміркуйте, що сприяло зміні поглядів суспільства на питання расової дискримінації у США?

«Я говорю вам сьогодні, друзі мої, що, незважаючи на труднощі та розчарування, у мене є мрія. Це мрія, що глибоко вкорінилася в американській мрії. Я дуже хочу, щоб настав той день, коли наша нація повстане і доживе до істинного змісту свого девізу: «Ми вважаємо самоочевидним, що всі люди створені рівними...» У мене є мрія, що настане день, коли четверо моїх дітей житимуть у країні, де про неї судитимуть не за кольором їхньої шкіри, а за тим, що вони за люди... У мене є мрія сьогодні...».

* Хвилинка на цікавинку

Публікуючи статтю в періодичних виданнях, Мартін Лютер Кінг зазначив: «Насправді час не має ніякого значення. Прогрес людства аж ніяк не котиться на колесах неминучості. Він настає в результаті безнастанних зусиль людей, що творять Божу волю, без яких час стає союзником сил застою в суспільстві».

Демократизація суспільства, що активно розпочалася у другій половині ХХ ст., сприяла стрімкому поширенню ідей толерантності та гуманності, визначаючи людське життя найвищою цінністю.

Варто запам'ятати!

Толерантність — терпимість до іншого світогляду, способу життя, поведінки та звичаїв.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте квітку толерантності. Поясніть слова, що записані на пелюстках. Обговоріть їх у групах.

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення понять: гендер, шовінізм, расизм, дискримінація, толерантність.
2. Укладіть порівняльну таблицю, визначаючи характерні риси кожного з наведених вище понять. Назвіть спільні та відмінні ознаки.

Шовінізм	Расизм	Дискримінація
Відмінне		
Спільне		

3. Доберіть приклади толерантності у художніх творах. Представте їх своїм однокласникам. Поясніть свій вибір.

§ 67 ГЛОБАЛІЗАЦІЯ. СТАЛИЙ РОЗВИТОК. ООН ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

Якими є глобальні проблеми сучасності? Що називають сталим розвитком? Які функції для врегулювання світової напруженості виконують ООН та Європейський Союз?

В умовах сучасності світ переживає чимало викликів, шляхи подолання яких людство шукає в тісній співпраці: проблеми екології, альтернативної енергетики та корисних копалин, демографічних змін, війн та їх урегулювання тощо. Оскільки всі ці питання досить масштабні, їх прийнято називати глобальними, а системні зміни, які відбуваються, — глобалізацією.

Варто запам'ятати!

Глобалізація — перетворення певного явища на світове — таке, що стосується всієї Землі та людства.

Глобальні проблеми призводять до значних соціально-економічних, біологічних втрат на планеті, створюючи при цьому суттєву загрозу для існування людства.

ГРУПИ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ

ПОЛІТИЧНІ

ЕТНИЧНІ

ЕКОНОМІЧНІ

ПРОДОВОЛЬЧІ

ДЕМОГРАФІЧНІ

ЕКОЛОГІЧНІ

ВІЙСЬКОВІ

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації. Визначте, до яких груп глобальних проблем людства вони належать. Висловіть припущення щодо шляхів їх вирішення.

Явище глобалізації має як позитивні, так і негативні наслідки:

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
<ol style="list-style-type: none"> 1. Спеціалізація поділу праці, що підвищує якість товарів або послуг 2. Енергоощадність у виробництві 3. Торговельна конкуренція 4. Стрімка модернізація виробництва та технологій 5. Підвищення продуктивності праці 6. Залучення фінансових ресурсів у країни, що стрімко розвиваються 7. Вирішення екологічних проблем 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Загострення світової конкуренції з виготовлення та збуту товарів 2. Неспроможність країн із середнім рівнем розвитку конкурувати з іншими 3. Занепад промисловості і технологій у разі відсутності інвестицій 4. Втрата економічної самостійності 5. Системні економічні кризи

Пошук вирішення окреслених проблем нерозривно пов'язаний із встановленням балансу між задоволенням потреб людства та захистом інтересів майбутніх поколінь. Цей процес отримав назву сталого розвитку.

Варто запам'ятати!

Сталий розвиток — такий розвиток, що задовольняє потреби сучасного покоління без шкоди для майбутніх поколінь.

Сталий розвиток ґрунтується на економічних та екологічних потребах людства. Порушення між ними рівноваги істотно впливає на погіршення умов та якості життя суспільства.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему. Поміркуйте, як між собою взаємопов'язані категорії. Що необхідно для забезпечення сталого розвитку суспільства?

Глобалізація і сталий розвиток тісно пов'язані між собою, адже вони справляють істотний вплив на рівень життя населення різних держав. Для країн з низьким рівнем економічного розвитку назріває проблема активно наздоганяти найрозвинутіші. Зокрема, це можливо за рахунок використання новітніх технологій виробництва, використання альтернативних джерел енергетики, прогресивних ресурсомістких безвідходних технологій, що зменшує навантаження на природу та довкілля.

Глобальними проблемами світу опікується Організація Об'єднаних Націй. ООН розпочала свою діяльність у 1945 р. Пріоритетними завданнями організації є підтримання та зміцнення миру й міжнародної безпеки, розвиток співробіт-

ництва між державами світу, попередження військових протистоянь, вирішення екологічних, соціальних проблем світу.

*** Хвилинка на цікавинку**

22 серпня 1945 р. Україна стала співзасновницею Організації Об'єднаних Націй навіть попри те, що не мала незалежності, перебуваючи у складі СРСР як одна із союзних республік.

На саміті ООН з питань сталого розвитку у 2015 р. були схвалені Глобальні цілі сталого розвитку. Їх мета — комплекс заходів, спрямованих на подолання бідності, захист планети та забезпечення миру й процвітання усього людства.

Комісії зі сталого розвитку продовжують працювати над пошуком шляхів вирішення окремих проблем у сфері медицини, освіти, гендеру, екології, альтернативної відновлювальної енергетики, забезпечення демократичних прав і свобод громадян, роззброєння, урегулювання війн тощо.

Глобальні проблеми людства, що проявилися в середині ХХ ст., спонукали країни Європи об'єднувати зусилля з метою раціонального споживання ресурсів, вирішення різноманітних питань спільними зусиллями. Утворення Європейського Союзу бере свій початок з утворення в 1957 р. Європейської спільноти вугілля та сталі. Поступово кількість членів цієї організації збільшувалася. Станом на 2022 р. країнами — членами ЄС є 27 держав, розташованих у Європі.

Важливими організаціями в структурі Євросоюзу є: Європейська Комісія, Європейська Рада, Європейський Суд, Європейський Центральний банк та Європарламент.

* **Хвилинка на цікавинку**

7 лютого 2019 р. Верховна Рада України закріпила в Конституції курс України на Європейський Союз та військово-політичний блок НАТО.

Діємо: практичні завдання

Перегляньте відеоролик, присвячений історії становлення та розвитку ЄС. Висловіть переваги вступу України до ЄС.

<https://www.youtube.com/watch?v=rHQORHX2MJK>

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення понять: глобалізація, сталий розвиток, ООН, Європейський Союз.
2. Назвіть напрями діяльності ООН, ЄС.
3. Запропонуйте ідеї щодо реалізації концепції Сталого розвитку, затвердженого самітом ООН від 2015 року. Презентуйте свої ідеї.
4. Підготуйте презентацію / лепбук за темою: «Україна — це Європа».

§ 68 ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ: СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВА

Що таке держава та які форми державного правління існують? Що таке громадянство та як забезпечуються демократичні права громадян у державі? Як людство сприймає образ «ми» і «вони»?

1. ДЕРЖАВА У СВІТЛИНІ

Розгляньте представлені ілюстрації. Визначте форму державного правління. Охарактеризуйте її особливості.

2. СЛОВОВІР

Розшифруйте загадку. Назвіть слова та дайте їх визначення. Складіть розповідь, використовуючи вказані слова.

<https://learningapps.org/watch?v=pnb3hcoda23>

Х	Ж	Ь	Г	Й	П	Т	Е	О	Ф	С	О	Е	О
Я	Ч	Ч	Г	Т	Л	Ш	Я	Г	Ш	У	Н	Г	І
Г	Ц	Ф	М	С	Г	Й	Х	Й	Н	С	З	Ш	Е
И	У	Ь	М	Д	Ж	І	Х	Ж	Д	П	П	Т	Ю
Д	Щ	Ь	Л	Ф	И	Ж	А	И	Ш	І	О	Й	Ц
Ф	И	О	Е	Ю	Г	Ф	Ж	Д	Е	Л	Л	І	І
Д	Е	Р	Ж	А	В	А	Б	Ю	Т	Ь	І	Г	Ю
Ф	Х	Я	Х	Г	Л	Є	Ж	Ш	Н	С	Т	Ц	І
Р	І	Ц	У	П	А	Т	Р	І	О	Т	И	З	М
А	Т	І	У	И	Д	Щ	Й	Б	С	В	К	М	П
Ч	Г	М	О	Н	А	Р	Х	І	Я	О	А	І	Е
У	Б	Ш	В	І	Ф	Ф	Б	Є	І	Г	Д	Й	Р
Д	Б	С	У	Й	Ж	Л	Ю	Р	Ж	О	С	Д	І
Л	Ж	Д	Н	Л	Б	Р	Т	А	Щ	Л	Ь	Ш	Я
Ж	Ж	Б	О	Г	Ч	П	Ш	Р	Х	Г	Ц	Ш	Г
Ч	Й	Ч	І	К	І	З	Д	Х	Є	Ю	Є	У	И
Б	С	П	А	Ь	О	Г	Є	І	С	У	Ф	О	С
П	Ц	П	Х	Ь	Ь	У	Ч	Я	Ф	О	Ч	Б	Я

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____
8. _____
9. _____

3. ЛОГІЧНІ ПАРИ

Утворіть логічні пари між поняттями та ілюстраціями, які відповідають визначенню. <https://learningapps.org/watch?v=p20sdbfs323>

The image shows a digital interface for a matching exercise. It features a central yellow background with several white rounded rectangular boxes containing text labels and corresponding images. The labels and their associated images are:

- Монархія**: Image of a crown.
- Закон**: Image of a red book with a crown on the cover.
- світова релігія**: Image of a globe with various religious symbols.
- Громадянство**: Image of a blue and white ID card.
- суспільна група**: Image of a group of people.
- політична партія**: Image of a group of people in a meeting.
- державні символи**: Image of the Ukrainian national emblem (Tryzub).

There is also a QR code in the top right corner and a blue circular button with a white icon in the bottom right corner.

4. ІСТОРИЧНЕ ПЕРЕХРЕСТЯ

Об'єднайтеся в команди. Визначте для команди суперників напрямок на ігровому полі. Розкрийте сутність поняття.

5. КВІТКА-ЗАГАДКА

Доберіть по 2-3 цікаві факти про релігії, позначені у пелюстках. Порівняйте традиції.

§ 69 УРОК-УЗАГАЛЬНЕННЯ: СУСПІЛЬСТВО В ІСТОРІЇ І СУЧАСНОСТІ. МОЄ МІСЦЕ В СУСПІЛЬСТВІ

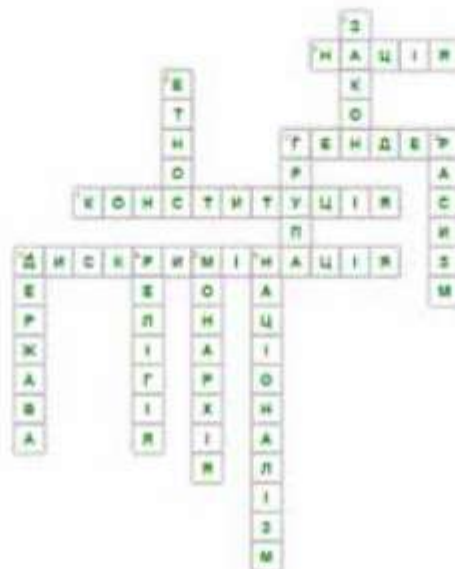
1. ГЕНДЕР І СУСПІЛЬСТВО

Визначте суспільні групи, представлені на світлинах. Назвіть ознаки гендеру. Складіть розповідь про суспільні відносини.

2. КРОСВОРД НАВПАКИ

Запропонуйте визначення до поданих понять. Укладіть розповідь, скориставшись ними.

3. ГЕРАЛЬДИЧНІ ЗНАКИ

Визначте державу за прапорами. Складіть стислу розповідь про традиції, звичаї, організацію влади в державі.

4. «ЗА» І «ПРОТИ»

Назвіть позитивні й негативні наслідки глобалізації та сталого розвитку. Урівняйте ваги.

5. «МИ» — «ВОНИ»

Доберіть 3 приклади сприйняття «ми» — «вони». Порівняйте їх між собою. Визначте в них образ «іншого».

§ 70 УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА КУРСОМ

1. ЦІКАВІ КАРТКИ

Об'єднайтеся в пари. Опрацюйте картки, які ілюструють розвиток науки генеалогії. Складіть статтю для науково-популярного журналу про генеалогію та сімейну пам'ять.

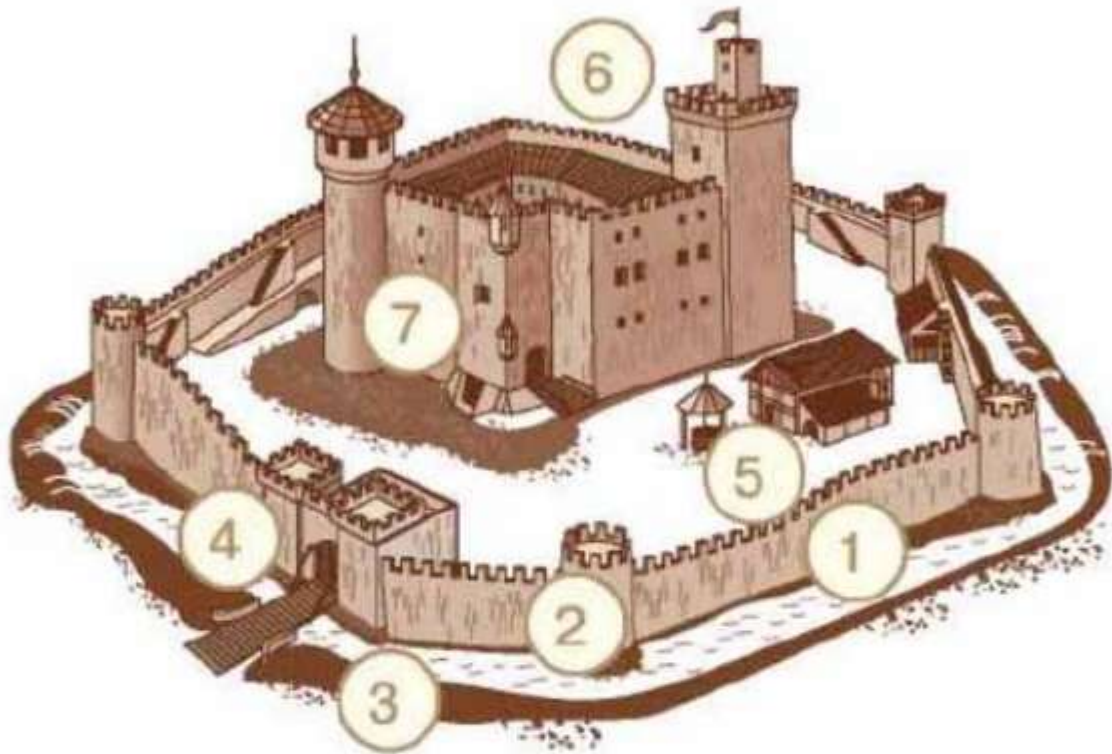
2. ІСТОРИЧНИЙ ТАНДЕМ

Уважно прочитайте подані поняття. Установіть логічні пари між термінами та їх визначеннями.

Особистість	предмет матеріальної культури минулого, унікальний для конкретної родини, який становить для її членів особливу цінність.
Індивідуальність	вклад найважливіших подій роду (сім'ї) в хронологічному порядку із відображенням життя кількох поколінь одного роду.
Сім'я	конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки тощо.
Родинна пам'ятка	сукупність психічних властивостей, характерних рис і досвіду кожної особистості, що відрізняють її від інших індивідумів.
Родинна хроніка	об'єднання людей на основі шлюбу або кровної спорідненості, які пов'язані між собою спільністю побуту та взаємною відповідальністю.

3. СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ ЗАМОК

Пригадайте особливості забудови середньовічних міст. Уважно розгляньте малюнок та визначте елементи, з яких склалися середньовічні замки-фортеці. Упишіть до комірок порядкові номери. Складіть коротку розповідь про середньовічний замок.

 Вежа

 Рів з водою

 Ворота

 Внутрішній двір

 Оборонний мур

 житлові приміщення

 донжон

4. ІСТОРИЧНИЙ СЕНКАН

За допомогою матеріалів теми знайдіть зашифровані поняття і терміни, які ви вивчали. Поясніть їх. До трьох термінів складіть сенкан, скористайтесь підказкою з QR-коду.

Ш	У	Л	Щ	І	Н	Д	У	С	Т	Р	І	А	Л	Ь	Н	Е
Ц	І	І	С	Т	Г	Ч	У	П	О	П	И	Т	Й	Е	Ж	Ц
С	У	С	П	І	Л	Ь	С	Т	В	О	Б	Б	Ф	Щ	Р	Ч
Д	Е	К	О	Н	О	М	І	К	А	Х	Й	У	П	Т	І	П
Ф	К	Л	В	І	Д	Т	В	О	Р	Ю	В	А	Л	Ь	Н	Е
Я	Ь	З	Ї	Г	А	К	Р	И	Н	О	К	Ї	Ї	Е	Д	Р
М	У	В	К	О	Н	К	У	Р	Е	Н	Ц	І	Я	П	У	Е
Д	Ч	Ж	Д	С	Ж	Ч	Ю	Б	Ц	Ї	Е	О	З	Е	С	В
Д	Г	Г	Т	П	Р	А	Ц	Я	Ф	Л	О	Д	В	З	Т	О
Е	З	И	Е	О	Х	И	Б	Є	Г	І	С	І	І	В	Р	Р
Н	Щ	С	Ч	Д	К	Ь	І	І	К	Й	Ю	І	Л	Г	І	О
Ж	Ь	Л	Ч	А	Ч	С	І	Г	С	Х	Т	П	Л	Р	А	Т
Ж	Б	Е	Г	Р	Ь	П	Є	В	С	Д	Т	И	Ь	Ф	Л	И
Ц	Х	Ю	В	С	Ь	Щ	Г	Х	Х	Н	Ж	У	Ю	Ф	І	Ш
Е	Ц	Ю	І	Т	Н	Щ	Б	А	Ю	Ц	З	И	В	Я	З	У
Ь	К	Є	Д	В	Щ	Ї	Я	Ї	Е	Р	Х	Р	И	Е	А	П
Ж	М	К	Ї	О	Ш	Ш	Ч	Д	О	Г	Л	Т	В	Й	Ц	Щ
О	Ю	И	Х	І	Д	Ь	И	Г	З	Ч	Ш	Я	Ї	Е	І	Б
З	Б	В	Й	Ф	М	Ї	И	Т	Ь	Е	Г	Ш	Ж	Е	Я	Я

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____
8. _____
9. _____
10. _____
11. _____
12. _____

5. ШКАЛА ЧАСУ

Позначте на шкалі часу основні події, пов'язані з:

- а) розвитком міст і сіл в історії
- б) зародженням і розвитком людських громад